

Міністерство освіти і науки України
Харківська національна академія міського господарства

І.А. Островський, С.Б. Тимофієва

ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ

Навчальний посібник

(для студентів заочної форми навчання напрямів 6.030504-«Економіка підприємства» і 6.030509-«Облік і аудит»)

УДК 330.101

Політична економія: навчальний посібник (для студентів заочної форми навчання напрямів 6.030504-«Економіка підприємства» і 6.030509-«Облік і аудит»)/Авт. Островський І.А., Тимофієва С.Б. – Харків: ХНАМГ, 2008. – 212 с.

Автори: І.А. Островський, С.Б. Тимофієва.

Рецензент: канд. екон. наук Є. П. Данильченко

Матеріали посібника підготовлені відповідно до місця дисципліни за структурно-логічною схемою, передбаченою освітньо-професійною програмою підготовки бакалаврів з напрямів 6.030504-«Економіка підприємства» і 6.030509-«Облік і аудит». Вони охоплюють усі змістові модулі дисципліни і включають конспект лекцій, плани семінарських занять, тестові завдання, типові задачі, тематику курсових робіт і методичні вказівки до їх написання, типові завдання ККР, критерії оцінки знань.

Рекомендовано Вченою радою академії як навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей, рішення №9 від 2.03. 2008 р.

© Харківська національна академія міського господарства,

© І.А. Островський, С.Б. Тимофієва, 2008

Зміст

	Стор.
Передмова	4
I. Матеріали для організації аудиторної роботи	5
<i>1. Тексти лекцій</i>	5
ЗМ 1. Загальні основи економічного розвитку	5
ЗМ 2. Загальні основи ринкової економіки	35
ЗМ 3. Економічне зростання і соціально-економічний прогрес	63
ЗМ 4. Формування і розвиток сучасних соціально-економічних систем.....	89
<i>2. Плани семінарських занять за змістовими модулями</i>	108
II. Матеріали для організації самостійної роботи	121
<i>1. Тематика курсових робіт і приблизні плани</i>	121
<i>2. Методичні рекомендації до написання курсової роботи</i>	133
<i>3. Типові задачі та їх розв'язання</i>	140
<i>4. Контрольні запитання за змістовими модулями для самоперевірки знань</i>	145
<i>5. Глосарій</i>	151
III. Матеріали для організації контролю знань, умінь і навичок студентів	165
<i>1. Тестові завдання за змістовими модулями і порядок та критерії їх оцінювання</i>	165
<i>2. Екзаменаційні питання</i>	189
<i>3. Типові завдання комплексної контрольної роботи</i>	191
<i>4. Критерії оцінювання знань студентів</i>	202
IV. Список рекомендованої літератури	203
V. Додатки	205

Передмова

Цей навчальний посібник включає матеріали, підготовлені відповідно до місця дисципліни за структурно-логічною схемою, передбаченою освітньо-професійною програмою бакалавра з напрямів 6. 030504 - „Економіка підприємства” і 6.030509 - „Облік і аудит”. Виходячи з кредитно-модульної системи організації навчального процесу, 17 тем зведені в чотири змістові модулі за кількістю навчальних годин, що визначені галузевим стандартом.

Мета вивчення дисципліни „Політична економія” - формування ґрунтовних знань про економічну систему суспільства, закони її функціонування і розвитку для розуміння чинників зародження, утвердження і напрямів розвитку сучасних соціально-економічних систем, їх спроможності задовольняти потреби людей. Завдання навчальної дисципліни — сформувати певний тип економічного мислення, економічну психологію і світогляд студентів, забезпечити засвоєння ними знань і методів цивілізаційного, синергетичного і діалектичного аналізу економічного життя суспільства.

Політична економія є вихідною дисципліною. На її основі вивчаються макроекономіка, мікроекономіка, історія економіки та економічної думки, міжнародна економіка, національна економіка.

Матеріали даного посібника включають:

- тексти лекцій;
- плани семінарських занять;
- тематику курсових робіт, приблизні плани й методичні вказівки до їх написання;
- типові задачі та їх розв’язання;
- глосарій;
- тестові завдання;
- екзаменаційні питання;
- типові завдання ККР (комплексної контрольної роботи);
- критерії оцінки знань студентів;
- список рекомендованої літератури.

I. Матеріали для організації аудиторної роботи

1. Тексти лекцій

ЗМ 1. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Обов'язкові укрупнені навчальні елементи (теми)

- 1.1. Предмет і метод політичної економії.***
- 1.2. Виробництво матеріальних благ і послуг. Продукт і характер праці.***
- 1.3. Економічні потреби та інтереси.***
- 1.4. Соціально-економічний устрій суспільства. Економічна система та закони її розвитку.***
- 1.5. Товарна форма організації суспільного виробництва.***

ТЕМА 1.1. Предмет і метод політичної економії

1. Предмет і функції політекономії.
2. Основні методи пізнання соціально-економічних процесів.

1. Будь-яка наука має предмет свого дослідження.

Предметом політекономії є виробничі відносини в їх взаємодії з продуктивними силами, а також політичними, ідеологічними, соціальними інститутами суспільства.

А. Сміт вважав предметом науки природу, причини багатства і шляхи його збільшення.

Видатний український економіст М. Туган-Барановський вважав політекономію як науку про суспільні відносини людей у межах їх господарської діяльності, яка удосконалюється в середовищі історично вільного світового господарства.

За традицією підручників “Економікс” предметом науки є вивчення раціонального господарювання в умовах обмежених ресурсів з метою досягнення максимальної ефективності виробництва.

Об'єктом дослідження науки є економіка в цілому, на всіх рівнях:

- мікрорівень з особливостями діяльності окремих споживачів і виробників, продавців і покупців;
- макрорівень зі специфікою функціонування господарства країни в цілому;
- мегарівень з оцінкою діяльності в межах світового господарства і міжнародних економічних зв'язків;
- мезорівень з вивченням міжгалузевих зв'язків;
- метарівень з вивченням міжрегіональних відносин.

Вперше термін “економіка” ввів Аристотель у 3 ст. до н.е. У перекладі з грецьк. “економіка” означає мистецтво ведення домашнього господарства (“ойкос” – дім, “номос” – вчення). Аристотель відрізняв економіку і хрематистику. Перша пов'язується із задоволенням потреб людей, друга – з накопиченням грошей.

Термін “політична економія” вперше використовував французький вчений-меркантиліст Антуан де Монкрет'єн у 1615 році при виданні своєї книги “Трактат політичної економії”.

Економічна теорія аналізує також економічні закони й категорії.

Економічні закони – об'єктивні, стійкі причинно-наслідкові зв'язки в межах виробничих відносин. Визначають всезагальні, загальні й специфічні (спеціальні) закони.

Всезагальні закони описують взаємодію продуктивних сил і виробничих відносин протягом усієї історії людства, наприклад, закони економії часу, підвищення потреб.

Загальні закони відображають взаємозв'язки організаційно-економічних відносин і продуктивних сил протягом довготривалих періодів історії, наприклад, закони товарного виробництва: закон попиту, закон вартості та ін.

Специфічні (спеціальні) закони аналізують особливості розвитку виключно виробничих відносин на вузьких відрізках історичного розвитку.

Економічні категорії – найбільш абстрактні, загальні поняття, що відображають принципові умови економічного життя суспільства (наприклад, товар, гроші, розподіл, багатство та ін.).

Політична економія виконує такі основні функції:

- 1) теоретико-пізнавальна, або методологічна;
- 2) практична, або рекомендаційна;
- 3) виховна, або ідеологічна.

Визначають також позитивну й нормативну науку.

Позитивна наука аналізує наявні факти й процеси економічної дійсності (те, що є).

Нормативна наука надає рекомендації щодо подальшої практичної діяльності на підставі узагальнень позитивної науки.

2. Кожна наука спирається на сукупність інструментів вивчення свого предмета, або на систему методів пізнання. Політична економія має також власний інструментарій досліджень, або методологію.

Взагалі *методологія* – це вчення про методи наукового пізнання суті явищ предмета науки. У перекладі з грецької “метод” – шлях до чого-небудь.

Політекономія користується двома групами методів досліджень:

- загальнонаукові;
- спеціальні.

Загальнонаукові методи містять такі складові:

1. Структурно-функціональний аналіз, що передбачає розгляд явища як складної системи з обов’язковим розглядом функцій елементів. Вказані функції об’єднуються такими угрупованнями взаємозв’язків:

- *координаційні*, що пов’язані з узгодженістю структурних елементів системи;
- *субординаційні*, що підкреслюють ранжирування елементів за пріоритетністю;
- *генетичні*, що аналізують історію розвитку зв’язків.

2. Поєднання кількісного і якісного аналізу з використанням математичного моделювання соціально-економічних процесів.

3. Метод наукової абстракції з виділенням істотних рис явищ з одночасним уникненням від розгляду другорядних процесів. Істотні, глибинні характеристики є науковими абстракціями, які не існують у чистому вигляді,

але дозволяють описати суть явищ з подальшим доповненням новими формами. Найбільш характерним є дослідження рис ідеального газу у фізиці.

4. Аналіз і синтез, що поєднують початкове розчленування явища на окремі частини з подальшим розглядом кожної з них і складанням різних елементів у суцільну систему.

5. Індукція і дедукція, які вибирають протилежні підходи до взаємодій часткового і загального. Індуктивний метод дозволяє робити загальні висновки після знаходження закономірностей рис часткового. Дедуктивний підхід спочатку надає загальний алгоритм, а часткові висновки є тільки окремими випадками вихідного положення.

6. Поєднання логічного й історичного.

Спеціальні методи в політичній економії містять такі основні форми:

- 1) економічний експеримент;
- 2) використання статистичних, або економетричних інструментів;
- 3) використання вихідних принципів поведінки економічних суб'єктів:

- кожний веде себе раціонально, наприклад, мріє про максимізацію доходів при мінімізації витрат;

- принцип “при інших рівних умовах”, коли взаємодії двох параметрів розглядаються в динаміці при незмінності інших величин; наприклад, висновок про зворотний зв'язок динаміки цін на товар і величини попиту є справедливим при постійності інших чинників попиту;

4) паралельне використання словесного(вербального), графічного і аналітичного методів аналізу економічних процесів; при цьому ми отримуємо однакові висновки.

Розглянемо такий приклад. Співвідношення цін на товар і величини пропозиції на нього наведені у таблиці:

Ціна товару, грн.	Пропозиція товару, штук
10	10
11	12
12	14
13	16

Дані таблиці дозволяють зробити такі висновки:

1. Прямий зв'язок динаміки цін і величини пропозиції товару. Зростання цін з 10 до 13 грн. веде до зростання величини пропозиції з 10 до 16 шт.

2. Маємо лінійну залежність величини пропозиції від ціни, коли постійний приріст ціни на 1 грн. веде до постійного приросту величини пропозиції на 2 шт.

3. Зміна ціни на 1 грн. обумовлює зміну величини пропозиції на 2 шт. в одному напрямку.

Таким чином, ми зробили словесний (вербальний) аналіз даних таблиці.

Аналогічні висновки можливі при побудові графіка, коли осі координат належать ціні (ордината) і величині пропозиції (абсциса). Кожна пара значень дає точку. Поєднання точок дозволяє отримати пряму з такими рисами:

1. Висхідний характер підкреслює прямий зв'язок ціни і величини пропозиції.

2. Факт побудови прямої говорить про лінійну залежність параметрів.

3. Зміна ординати на 1 одиницю обумовлює зміну відповідної абсциси на 2 одиниці.

Нарешті, запис рівняння залежності параметрів, що вивчаються, також дає можливість знайомих висновків. Використовуючи формули, які дає математика, отримуємо таке рівняння:

$$П = 2Ц - 10,$$

де П – величина пропозиції товару; Ц – ціна товару.

Зробимо висновки з рівняння.

1. Позитивний кутовий коефіцієнт відображає прямий зв'язок величин.
2. Ми маємо рівняння прямої.
3. Цифра 2 підкреслює двократну зміну величини пропозиції при зміні ціни на одиницю.

Отже визначення предмета, функцій політичної економії і методів соціально-економічного аналізу дозволяє в подальшому вивченні дисципліни якісно й кількісно охарактеризувати складні явища в економіці.

ТЕМА 1.2. Виробництво матеріальних благ і послуг.

Продукт і характер праці

1. Процес виробництва і виробничі можливості суспільства.
2. Продукт виробництва. Зміст і характер праці.

1. Як ми визначили раніше, об'єктом політекономії є економічні відносини на усіх рівнях. Тому в другій темі ми підкреслимо ключові загальні моменти існування і розвитку економічних систем.

Стрижнем економічної дійсності є виробнича діяльність, або виробництво. *Виробництво* - широка система дій, яка створює:

- матеріальні й духовні блага, необхідні для існування людини;
- інші умови відтворення життя людей, зокрема виробничі відносини.

Виробництво має двоїстий характер.

По-перше, йдеться про створення благ для подальшого споживання.

По-друге, мається на увазі створення вартості для можливого подальшого обміну.

Виробництво як безперервний процес, що постійно повторюється, має назву *відтворення*.

Треба відрізнити виробництво і працю. *Праця* - цілеспрямована діяльність людей щодо створення необхідних благ за допомогою інших чинників. Але особливий вплив на виготовлення блага має природа, що найбільш помітно у сільському господарстві, наприклад, вегетація рослин. Таким чином, спільна взаємодія людської праці й природних чинників створюють безпосередній виробничий процес. Тут доречною буде цитата англійського економіста 17 ст. Уїльяма Петті: “Праця є батьком багатства, а земля його матір’ю”.

У політекономії розрізняють виробництво у вузькому й широкому значенні.

Вузьке значення характеризує безпосереднє створення благ.

Широке значення складається з чотирьох фаз:

- безпосередньо виробництво (вузьке значення терміну);
- розподіл;
- обмін;
- споживання.

Виробництво є складним процесом поєднання чинників:

- особистий чинник у вигляді людини, яка працює;
- речовий чинник у вигляді засобів виробництва.

Процес поєднання слід розглядати за допомогою категорій характер і спосіб поєднання.

Характер поєднання пов’язаний із соціально-економічним аспектом виробничих відносин, насамперед з відносинами власності.

Спосіб поєднання описує організаційно-економічні особливості відносин, наприклад, комбінацію взаємодій особистого і речового чинників.

Слід підкреслити, що в політекономії популярна так звана теорія факторів виробництва, за якою визначають такі рівноправні чинники:

- наймана праця з винагородою (ціною) у вигляді зарплати;
- капітал з винагородою у вигляді відсотку;
- земля та інші природні ресурси з винагородою у вигляді ренти;
- підприємництво (підприємницькі здібності) з ціною у вигляді прибутку.

Економічними називаються обмежені ресурси, альтернативне використання яких дозволяє одержувати різні за ефективністю показники.

Висновок: необхідно шукати оптимальне сполучення ресурсів, яке максимізує показники ефективності.

Графічно обмеженість ресурсів аналізується за допомогою кривої виробничих можливостей (КВМ).

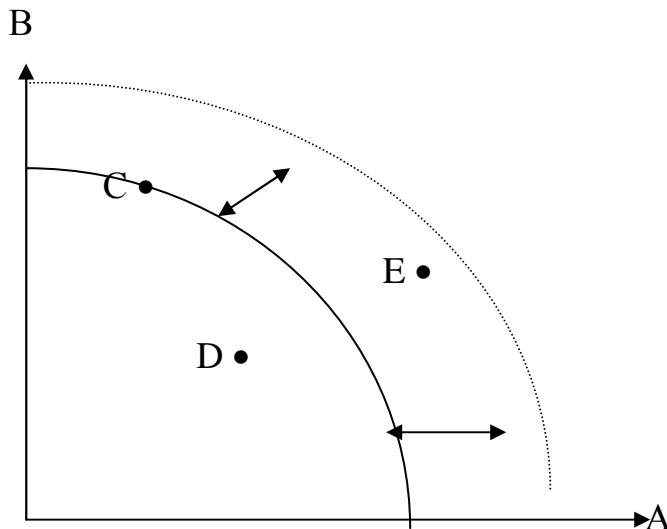

Рис. 1.1.- Крива виробничих можливостей

КВМ – це безліч точок, що представляють різні комбінації одночасного виробництва двох альтернативних товарів при повному використанні обмежених ресурсів. Якщо по осях координат розташувати обсяги виробництва товарів A і B, то КВМ являтиме собою спадну опуклу криву, що підпорядковується дії закону зростання альтернативних витрат.

Закон зростання альтернативних (вменених) витрат наголошує: кожна додаткова одиниця виробництва одного товару веде до все більш спадного виробництва іншого товару.

Точка C на лінії КВМ позначає ситуації при повному використанні ресурсів.

При неповному використанні ресурсів точка спільного виробництва товарів А і В, тобто D, лежатиме нижче КВМ, а недосяжний рівень спільного виробництва при дефіциті ресурсів буде ілюструватися точкою Е вище КВМ.

Правобічне зрушення КВМ означає економічне зростання при наступних ресурсних передумовах:

- 1) збільшення обсягів національних ресурсів;
- 2) більш ефективного використання наявних національних ресурсів;
- 3) імпорт ресурсів.

Будь-яка виробнича діяльність є націленою на кінцевий результат. Тому підсумком виробничої діяльності є співставлення витрат виробництва та його підсумків.

Ефективність виробництва – це співвідношення результатів і витрат. Як правило, ефективність є відносним показником з чисельником у вигляді кінцевої цифри і зі знаменником у вигляді даної, початкової величини.

Наприклад, продуктивність (ефективність) праці є підсумок відношення обсягу продукції до середньоспискової чисельності робітників або витрат робочого часу:

$$Pr = P / Kc; \quad Pr = P : Ч,$$

де Pr – продуктивність праці; P – обсяг продукції; Kc – середньоспискова кількість робітників; $Ч$ – час роботи, що відпрацьований.

Ефективність основних фондів вимірюється за допомогою показників фондівіддачі (ФВ) й фондоозброєності (ФО):

$$ФВ = P : Ф; \quad ФО = Ф : Kc,$$

де P – обсяг продукції; $Ф$ – вартість основних фондів; Kc – середньоспискова кількість робітників.

Ефективність використання сировини й матеріалів вимірюють за допомогою показника матеріаломісткості (ММ):

$$MM = M : П,$$

де М – вартість матеріалів; П – обсяг продукції.

Існують інші часткові показники економічної ефективності, наприклад, використання інвестицій, власних активів та ін.

У практиці міждержавних зіставлень використовують показники валового внутрішнього продукту або валового національного доходу на душу населення.

На відміну від ефективності *економічний ефект* є абсолютною величиною і являє собою грошову користь від використання більш продуктивних чинників виробництва.

Соціальний ефект полягає у підвищенні соціальних стандартів життя, наприклад, зростанні тривалості життя, доходів на душу населення, рівня освіченості. Вказані три величини використовує Програма розвитку ООН (ПРООН) для розрахунку індексу людського розвитку.

2. Розвиток суспільного виробництва ґрунтується на прогресі науки й техніки.

Наука – специфічний вид людської діяльності, що виробляє нові знання.

Техніка – сукупність засобів виробництва, що використовуються у виробничій діяльності.

Технологія – особливий процес поєднання всіх факторів з метою досягнення конкретного кінцевого результату.

Науково-технічний прогрес – безперервний процес розвитку науки, техніки й технологій.

Науково-технічна революція (НТР) – якісний стрибок у розвитку знань і технологій. Останній етап НТР пов'язують з початком комп'ютерної ери.

Новий етап НТР обумовив революційні зрушення у змісті й характері праці.

Зміст праці обумовлюється безпосередньо продуктивними силами.

Ключовими категоріями, що описують зміст праці, є такі:

- *продуктивність (продуктивна сила)* як результативність діяльності конкретного працівника з погляду виробництва продукту;

- *інтенсивність праці* як характеристика напруження, зусиль при діяльності;

- *якість праці* як рівень професійної майстерності робітника;
- *складність праці* як риса рівня кваліфікації на підставі досвіду, освіти, навичок;
- *важкість праці* як рівень впливу роботи на стан здоров'я людини;
- *озброєність праці* як рівень її оснащеності.

Характер праці відображає особливості впливу виробничих відносин на трудову діяльність. Наприклад, історичний аспект дозволяє визначити такі етапи розвитку трудової кооперації:

- проста кооперація на підставі ручної праці без її поділу;
- мануфактура, для якої додатково характерний поділ праці;
- фабрична кооперація з поєднанням поділу праці й використання машин і механізмів.

Особливості сучасних змін у характері й змісті праці розглядаються на семінарських заняттях, зокрема такі категорії, як автоматизація, комп'ютеризація, ергономізація, гуманізація праці та ін.

ТЕМА 1.3. Економічні потреби та інтереси

1. Суть і класифікація економічних потреб.
2. Економічні інтереси: суть, види й взаємодія.

1. Економічні потреби – ставлення людей до нестачі певних благ з бажанням володіти ними. Таким чином, потреби мають об'єктивно-суб'єктивний характер.

Надаємо класифікацію економічних потреб за певними критеріями:

1. За ступеням реалізації:
  - абсолютні, що відповідають світовому рівню;
  - дійсні, які типові для даної країни або регіону;
  - платоспроможні.
2. За пріоритетністю (за А. Маслоу):
  - фізіологічні;
  - у безпеці й захисті;

- соціальні (у спілкуванні);
- у повазі;
- у самовираженні й самореалізації.

3. За суб'єктами:

- індивідуальні, колективні й суспільні;
- потреби домогосподарств, підприємств і держави.

Розвиток людства диктує необхідність постійного подолання суперечності між зростанням потреб і обмеженістю ресурсів. Це проявляється у дисбалансі між попитом і пропозицією: наявність перевиробництва при перевазі пропозиції та дефіциту при перевазі попиту.

Задоволення потреби супроводжується отриманням корисності. Відрізняють загальну й граничну корисності. *Загальна* корисність – це підсумкова, накопичена корисність усіх благ, що споживаються. *Гранична* корисність – це показник останньої одиниці блага при безперервному споживанні. При цьому діє закон спадної граничної корисності, за яким кожна додаткова одиниця блага, що споживається, приносить людині менше задоволення, ніж попередня.

Треба відзначити три етапи розвитку потреб:

- 1-й етап при домінуванні матеріально-речових потреб (до кінця 50-х років 20 ст.);
- 2-й етап з перевагою потреб у соціальних послугах (до нашого часу);
- 3-й етап при пріоритетності вільного часу почав формуватися у 80-90-ті роки 20 ст.

2. Усвідомлені потреби мають назву *економічних інтересів*.

Економічні інтереси можна класифікувати за такими критеріями:

1) за суб'єктами:

- особисті (індивідуальні);
- групові (колективні);
- державні;

2) за об'єктами:

- матеріальні (майнові, фінансові);
- духовні (інтелектуальні);
- соціальні (влада, місце в суспільстві);

3) за засобами реалізації:

- завдяки зростанню доходів;
- за рахунок нагромадження колективного і національного багатства;
- за рахунок підвищення соціально-економічної ефективності.

Суперечності, властиві економічним інтересам, мають суб'єктивні й об'єктивні підстави. Суб'єктивний аспект пов'язаний з індивідуальними особливостями кожної особистості, свідомим вибором нею певної діяльності. Об'єктивна сторона спирається на специфіку певного історичного періоду, який склався незалежно від волі й свідомості людини. Зіткнення інтересів може мати еволюційний (неантагоністичний) і революційний (антагоністичний) характер. Тому проблема пошуку компромісів, тобто узгодження інколи протилежних інтересів має принциповий характер для стабільного соціально-економічного розвитку.

ТЕМА 1.4. Соціально-економічний устрій суспільства. Економічна система та закони її розвитку

1. Суть і класифікація економічних систем.
2. Власність як економічна категорія.

1. *Економічна система* – це об'єктивна єдність явищ і процесів економічного життя, тобто сукупність видів економічної діяльності людей у процесі їх взаємодії, спрямованих на виробництво, розподіл, обмін і споживання товарів і послуг, а також на регулювання такої діяльності відповідно до мети суспільства.

Розвиток економічних систем оцінюється за такими критеріями:

- форми й типи власності як стрижень соціально-економічних відносин (формаційний підхід);
- ступінь розвитку цивілізації (загальноцивілізаційний підхід);
- спосіб управління і координації економічної діяльності (централізоване і децентралізоване господарство).

За *формаційним* підходом, обґрунтованим ще К. Марксом, визначають первіснообщинну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну і комуністичну системи (формації). Суспільно-економічна формація - це історична сукупність виробничих відносин, продуктивних сил (в єдності базису) і різних форм суспільної свідомості (надбудови).

Продуктивні сили складаються з двох елементів: робочої сили й засобів виробництва.

Робоча сила – особистий чинник виробництва як здатність людини діяти у матеріальній і духовній сферах.

Засоби виробництва – уречевлений чинник виробничої діяльності як сукупність предметів, засобів і умов праці.

Предмети праці – об’єкти впливу людини при виробничій діяльності, зокрема, речовини природи й продукти попередньої переробки (сировина, напівфабрикати).

Умови праці – об’єкти зовнішнього для безпосереднього виробничого процесу середовища, що є необхідною складовою нормальної діяльності (будівлі, споруди, засоби безпеки та ін.).

Засоби праці – провідники людського впливу на предмет праці (устаткування, інструменти, ЕОМ та ін.). Особливе місце у вказаних засобах займають знання у широкому розумінні, включаючи інформацію.

Структуру продуктивних сил слід розглядати за сферами, галузями, територіями і т.д. Зазначену структуризацію здійснює *поділ праці* – процес співіснування різних видів конкретної праці, який об’єднує диференціацію та інтеграцію трудових функцій.

Розрізняють такі форми суспільного поділу праці:

- загальний з визначенням принципово головних сфер виробничої діяльності, наприклад, воєнна і цивільна;
- частковий із зазначенням більш дрібних підгалузей, наприклад, у промисловості виділяють харчову, а докладніше цукрову галузь;
- одиничний з виконанням окремої технологічної операції або здійсненням внутрішньофірмового постачання продукту виробництва;
- кваліфікаційний;
- територіальний.

У. Петті довів у своїх роботах, що трудовий поділ був головним чинником зростання населення Лондона. А. Сміт у своїй відомій книзі “Дослідження про природу і причину багатства народів” (1776 р.) на прикладі виробництва шпильок наочно проілюстрував революційне зростання продуктивності праці в мануфактурі порівняно з ремісничим індивідуальним виробництвом.

З погляду історії традиційно виділяють такі етапи розвитку поділу праці:

- перший поділ пов’язаний з відокремленням тваринництва від рослинництва;
- другий поділ спирається на виникнення ремісництва;
- третій поділ характеризується відокремленням торгівлі й діяльністю купецтва і лихварства.

Сучасний етап розвитку суспільного поділу праці пов’язують з втіленням інновацій і використанням новітніх технологій, що відповідають даному етапу НТР.

Визначимо головні організаційно-економічні форми зазначеного поділу:

1) спеціалізація із зростанням кількості відокремлених виробників з такими основними формами:

- поштучна або подетальна;
- предметна;
- технологічна або поопераційна.

2) кооперування як система взаємовідносин відокремлених спеціалізованих учасників;

3) комбінування як форма раціонального сполучення видів діяльності в межах окремих складних виробництв;

4) концентрація як процес збільшення масштабів виробництва за рахунок внутрішнього нагромадження капіталу;

5) централізація як процес збільшення масштабів виробництва за рахунок об'єднання раніше незалежних капіталів;

б) диверсифікація як поширення видів діяльності або асортименту продукції з метою подолання однобічності у виробництві й збуті.

Виробничі відносини являють собою сукупність відносин людей у сферах безпосереднього виробництва, розподілу, обміну і споживання. При цьому відрізняють організаційно-економічні й соціально-економічні відносини.

Організаційно-економічні відносини характеризують систему зв'язків між людиною і виробничим процесом (поділ праці, організація і оплата праці, грошовий обіг та ін.).

Соціально-економічні відносини описують відносини людей при здійсненні господарської діяльності. Йдеться про відносини власності, розподілу доходів і багатства в цілому, відтворення суспільного виробництва. Визначальною формою соціально-економічних відносин є власність.

За загальноцивілізаційним підходом, історію людства підрозділяють за класифікацією американського етнографа Л. Моргана на три етапи:

- дикість;
- варварство;
- цивілізованість.

Перші два етапи спираються на перевагу збиральництва готових продуктів природи. Характерна ознака цивілізованості – перехід від збиральництва до переробних суспільно-виробничих технологій.

Таким чином, *цивілізованість* можна визначити як такий етап розвитку людства, коли поєднуються три риси людського буття:

- певний спосіб діяльності у вигляді праці;
- наявність переробних технологій;
- відповідний рівень матеріальної і духовної культури, яка передається від попередніх до наступних поколінь людей.

Різноманітність прояву цивілізаційних ознак можна згрупувати за горизонтальним і вертикальним аспектами.

Горизонтальний аспект являє собою одночасне існування особливих локальних цивілізацій окремих країн або територій, наприклад, давньокитайська, давньогрецька, давньоримська та ін. Таким чином, підкреслюється географічна специфіка розвитку, що зберігається протягом усієї історії.

Вертикальний аспект узагальнює еволюцію суспільства в цілому протягом історичного розвитку і дозволяє визначити такі етапи соціально-економічного прогресу:

- аграрна цивілізація на підставі так званої неолітичної революції з пануванням сільського господарства як головної галузі суспільного виробництва (від 8 тис. до нашої ери до межі 18-19 ст.);
- індустріальна цивілізація на підставі промислового перевороту (від межі 18-19 століть до нашого часу);
- постіндустріальна, або інформаційна цивілізація, яка бурхливо розвивається в надрах індустріального суспільства з початком нового етапу НТР.

Визначимо головні риси постіндустріального етапу:

1. Перехід до переважно нових технологій на підставі інформаційних технологій.
2. Якісно нова роль людини як джерела і мети суспільного виробництва.
3. Глобалізація та широка інтеграція соціально-економічного життя.

З погляду координації господарської діяльності визначають такі типи систем:

- традиційні (патріархальні);
- командно-адміністративна;
- ринкова вільної конкуренції;
- змішані;
- перехідні.

2. Соціально-економічним стрижнем будь-якої економічної системи є відносини власності.

Власність – історично певний спосіб привласнення чинників, результатів виробництва і прибавочного продукту.

Юридичний аспект власності відображається в реалізації прав власності на майно та інші господарські активи. Ключовими категоріями з погляду прав власності є такі:

- користування як процес виробничої експлуатації об'єкта;
- володіння як фактичне панування над об'єктом;
- розпорядження як право прийняття управлінських рішень;
- відчуження з втратою прав власника;
- траст як делегування прав власності іншій особі.

Наведемо основні типи й форми власності:

- *приватна* (індивідуальна, сімейна з використанням найманої праці або без зазначеного використання);
- *державна* (загальнодержавна, місцева (комунальна, муніципальна));
- *колективна* (кооперативна, часткова (пайова), корпоративна (акціонерна), суспільних організацій, асоціацій та ін.);
- *змішана* за участю представників не менше двох вказаних типів, зокрема спільна за участю іноземних учасників.

Економічний розвиток людства постійно пов'язаний з процесами зміни типів і форм власності. Принциповими є такі категорії:

- *роздержавлення* як комплекс заходів, які спрямовані на подолання державного монополізму;

- *приватизація* як форма роздержавлення з відчуженням колишнього об'єкта державної власності на користь недержавної особи;
- *націоналізація* як процес, протилежний приватизації;
- *денаціоналізація (реприватизація)* як процес переходу до приватних володарів об'єктів, що були раніше націоналізовані.

Слід відзначити історичний аспект існування відносин власності. Кожній цивілізації відповідав пануючий об'єкт привласнення. Аграрна цивілізація спиралася на земельну власність і сільське господарство як головну галузь. Але в межах зазначеної системи виділяють географічно-локальні форми: античну, азіатську і германську цивілізації.

Індустріальна цивілізація відзначається домінуванням як головного об'єкта власності засобів і умов праці.

Постіндустріальна форма цивілізації характеризується перевагою власника інформації.

ТЕМА 1.5. Товарна організація суспільного виробництва. Товар і гроші

1. Характеристика натурального і товарного виробництва.
2. Товар і його властивості. Теорії вартості.
3. Суть, еволюція, функції і типи грошей
4. Закони грошового обігу. Інфляція.

1. Історично визначають два типи організації економіки:

- *натуральне господарство;*
- *товарне господарство.*

Перший тип – це така форма організації виробництва, за якою продукти виробляються для внутрішнього споживання з такими головними рисами:

- відстала техніка і технологія виробництва;
- малопродуктивна ручна праця;

- відірваність економічних суб'єктів;
- безпосередній розподіл продуктів праці.

Другий тип – це така форма організації виробництва, за якою продукти виробляються для подальшого обміну на ринку з такими головними рисами:

- розвинутий поділ праці;
- економічна відокремленість суб'єктів;
- еквівалентність обміну;
- використання грошей, тобто платність відносин;
- наявність конкуренції.

Товарне виробництво можна класифікувати за певними критеріями:

1. За фактом використання грошей:

- *бартерне*, тобто з прямим обміном товарів без посередництва грошового еквіваленту;

- *грошове*, тобто за обов'язковою участю грошей.

2. За складністю:

- *просте* з поєднанням однією особою функцій виробника і власника, тобто без використання найманої праці при перевазі ручної праці;

- *підприємницьке* з обов'язковим залученням найманих робітників при значному розвитку інших чинників виробництва.

3. За номенклатурою продукції:

- *із стабільною номенклатурою* при слабкому технологічному розвитку;

- *із змінною номенклатурою* при постійному оновлюванні технологій.

Товарне виробництво постійно розвивається. Внутрішнім механізмом розвитку є процес існування і розв'язання суперечностей між елементами системи товарного господарства, починаючи з вихідної суперечності товару – між конкретною і абстрактною працею, відповідно між споживчою вартістю і вартістю. Розв'язання суперечностей спирається на пошук найефективніших форм взаємозв'язків, що знаходить вираження у законах.

Проаналізуємо ключові закони товарного виробництва.

Закон вартості визначає необхідність обміну лише товарів-еквівалентів, тобто товарів з однаковою вартістю. У грошовій економіці ця еквівалентність ускладнюється відхиленням цін від вартостей, що стимулює скорочення витрат, впровадження нових технологій, ризик, збільшення розриву в доходах.

Закон попиту наголошує зворотний зв'язок між ціною і величиною попиту на товар при інших рівних умовах.

Закон пропозиції виділяє прямий зв'язок ціни й величини пропозиції при інших рівних умовах.

Закон грошового обігу визначає кількість грошей, що необхідні для обслуговування обігу товарів, як частку від ділення суми цін усіх товарів на число оборотів однієї грошової одиниці.

Розгляд суперечностей та їх розв'язання спирається на систему вартісних категорій: собівартість, прибуток, ціна, зарплата, рента та ін.

Урахування законів і категорій товарного виробництва визначає принциповий метод господарської діяльності товаровиробників – *комерційний розрахунок*, тобто оцінку ефективності діяльності через порівняння витрат і результатів. Саме вказаний розрахунок сприяє функціонуванню *закону економії часу*. Цей всезагальний закон підкреслює пріоритетність економії робочого часу, наприклад, через економне використання ресурсів, що дозволяє знижувати витрати й відповідно збільшувати прибуток.

2. Товар – це продукт праці, який має дві властивості :

- задовольняти будь-яку потребу;
- мати здатність обмінюватися на інші товари.

Перша властивість має назву *споживчої вартості*, тобто корисність речі робить її споживчою вартістю з такими формами:

- *індивідуальна* споживча вартість з корисністю для одного виробника продукту;
- *суспільна* споживча вартість з визнанням корисності іншими потенційними споживачами.

Своєрідним конкурентом категорії “споживча вартість” є слово “цінність”, яке відображає суб’єктивно-об’єктивний характер корисності для людини.

Друга властивість є *вартістю*, але на поверхні явищ вартість має форму *мінової вартості*.

Мінова вартість – це пропорція обміну одного товару на інший, яка постійно змінюється в часі й просторі. Два якісно різних блага, що обмінюються, мають тільки один загальний знаменник – те, що вони є продуктом праці. .

Розрізняють індивідуальну і суспільно необхідну працю.

Індивідуальна праця притаманна окремому виробнику, який витрачає індивідуальний робочий час.

Суспільно необхідна праця зі суспільно необхідним робочим часом визначається типовими (середніми, нормальними) умовами в даному суспільстві.

Саме суспільно необхідна праця, яка необхідна для виготовлення товару, - це його *вартість*.

Одночасне поєднання в одному товарі двох властивостей пояснюється двоїстим характером праці.

Конкретна праця створює споживчу вартість і являє собою доцільну сукупність професійних, кваліфікованих операцій з використанням особливих засобів виробництва і отриманням якісно особливого результату – товару.

Абстрактна праця – це сукупність фізичних і інтелектуальних зусиль людини безвідносно до доцільності й якісної особливості продукту. Тому саме абстрактна праця створює вартість і може вимірюватися робочим часом, зокрема, суспільно необхідним.

Єдиний процес праці здатний аналізуватися з позиції складності.

Проста праця не потребує кваліфікації і під силу кожному працездатному.

Складна праця – це кваліфікована діяльність з обов’язковою попередньою підготовкою.

На величину вартості впливають продуктивна сила та інтенсивність праці. Продуктивна сила описує конкретні особливості трудового процесу, зменшує вартість одиниці продукції, але не змінює загальної вартості усієї

товарної маси. Інтенсивність описує загальні витрати зусиль, тому впливає на сумарну вартість без зміни вартості одиниці продукції.

Конкретна праця є приватною у зв'язку з відображенням індивідуального трудового внеску окремого виробника. Абстрактна праця є суспільною у зв'язку з вирівнюванням витрат трудових зусиль робітника. Таким чином, суперечність між конкретною і абстрактною працею виявляється в протистоянні приватної й суспільної праці при ринковому визнанні корисності товару.

Історично в політичній економії визначали дві групи поглядів на вартість:

- теорії об'єктивної вартості;
- теорії суб'єктивної корисності.

Перша група включає такі основні напрямки:

1. Теорія трудової вартості представників англійської класичної політекономії А.Сміта і Д. Рікардо. Вони не завжди послідовно визначали витрати праці як джерело суспільного багатства.

2. Політекономія марксизму вважала працю найманих робітників виключним джерелом вартості й багатства впритул до права революційного подолання несправедливості в розподілу доходів.

3. Теорія витрат виробництва в роботах Дж. Мілля, Дж. Мак-Куллоха, Р. Торренса поширила категорію “праця” на продукти минулих періодів у вигляді засобів виробництва, які в поточному періоді мали форму капіталу. Таким чином, логічним був висновок про створення вартості усіма елементами витрат.

4. Теорія трьох факторів виробництва французького економіста Ж.-Б. Сея полягала в рівноправній участі в утворенні вартості найманої праці, капіталу і землі. Це дозволяло власнику кожного з факторів отримувати дохід відповідно до внеску в загальну суму витрат. У контексті зазначеної концепції своєрідно виглядали так звані теорії “останньої години” Н. Сеніора і “стримування” Ф. Бастіа, які підкреслювали право капіталіста на прибуток фактором ризику при інвестуванні.

Друга група поглядів зробила акцент на суб'єктивне почуття споживача і в центр уваги поставила категорію “корисність”, або “цінність”. Насамперед йдеться про маржиналізм з теоріями граничної корисності й граничної продуктивності.

Теорія граничної корисності спирається на праці У. Джевонса, К. Менгера, Ф. Візера, Є. Бем-Баверка, Л. Вальраса та ін. Розмежування загальної і граничної корисності (корисності останньої одиниці блага, що споживається) дозволило вимірювати зниження інтенсивності потреби з подальшим визначенням оптимального споживання.

Теорія граничної продуктивності американського вченого Дж. Б. Кларка підкреслювала участь кожного чинника виробництва у формуванні вартості на підставі показника продуктивності останньої одиниці, що дозволяло шукати оптимальне співвідношення чинників.

Неокласична теорія, починаючи з робіт А. Маршалла поєднала обидва підходи, зняла протиставлення витрат виробника і корисності споживача, проголосила істинною проблему ціни як певної комбінації попиту і пропозиції.

Кейнсіанська теорія в середині 20 ст. поширила аналіз цін на макроекономічний рівень, включаючи ринки недосконалої (обмеженої) конкуренції.

Інституціональні теорії (постіндустріального, інформаційного суспільства) вважають саме інформацію на підставі інтелекту людини основним джерелом будь-якої вартості (цінності), а не витрати фізичних або психічних зусиль.

Треба відзначити оригінальний внесок у теорію вартості відомого українського вченого М. Туган-Барановського, який на межі 19-20 ст. запропонував теорію економічної цінності, згідно з якою можливий синтез витратного і маржинального підходів.

3. Товарне виробництво спирається на обмін, насамперед, за допомогою грошей. Але гроші є продуктом історичного розвитку обмінних операцій, зокрема форм вартості.

Визначають таку послідовність еволюції вартісних форм:

1. *Проста, або випадкова*, коли характерна, наприклад, формула:

$$1 \text{ товар А} = 2 \text{ товари В.}$$

Товар А, виражаючи вартість у товарі В, перебуває у відносній формі вартості, а відповідно товар В – в еквівалентній.

Зазначена форма відображає одиничний бартерний обмін як рідкий виняток.

2. *Повна, або розгорнута*, коли маємо такий запис:

$$1 \text{ товар } A = 2 \text{ товари } B = 3 \text{ товари } C = 4 \text{ товари } D = \dots = n \text{ товару } Z.$$

Ця формула відображає більш систематичний обмін з можливістю вибору партнера для операції.

3. *Загальна*, коли рівність виглядає так:

$$1 \text{ товар } A = 2 \text{ товари } B = 3 \text{ товари } C = n \text{ товару } Z$$

Велика кількість товарів обмінюється на єдиний еквівалент, який історично представляв найбільш поширений або рідкий товар.

4. *Грошова*, що підкреслює виявлення універсального, всезагального еквіваленту, що історично набув вигляд дорогоцінних металів, насамперед, золота, яке має гідні фізико-хімічні властивості (сталість, ділимість, портативність та ін.).

Визнання ключової ролі золота спричинило панування у світовій економіці системи золотого стандарту, коли грошові одиниці країн прирівнювалися до певної маси цього металу. Наприклад, наприкінці 19 ст. рубль Російської імперії виражав 0,777г золота.

Протягом 20 ст. роль золота як безпосереднього обмінного засобу знижувалася, а сучасна ямайська валютна система вилучила цей метал з поточного грошового обігу. Але традиційно золото залишається найбільш популярною резервною складовою.

За сучасних умов форми грошей зводять до так званих грошових агрегатів:

- M_0 – готівка;
- $M_1 = M_0 +$ вклади до запитання у національній валюті;
- $M_2 = M_1 +$ строкові й всі валютні вклади;
- $M_3 = M_2 +$ трастові вклади;
- $L = M_3 +$ державні цінні папери;
- $D = D +$ інші малоліквідні активи.

Українська грошова система історично мала три грошові одиниці:

- радянський рубль - до весни 1992 р.;
- купоно-карбованець – з весни 1992 до серпня 1996 р.;
- гривня – з вересня 1996 р. до нашого часу.

Таким чином, можна визначити *гроші* як всезагальний еквівалент, товар особливого роду, який використовується для опосередкування товарообмінних операцій.

Визначають п'ять типів всезагального еквіваленту:

- 1) товарно-лічильний з використанням для рахунку одиниць особливого товару–засобів праці, худоби та ін.;
- 2) товарно-ваговий з використанням маси рослин, а пізніше металів;
- 3) металокарбоновий з використанням монет;
- 4) емісійний з друкуванням паперових грошей;
- 5) електронний з початком використання електронних грошей.

Гроші як всезагальний еквівалент виконують три основні функції:

- 1) міра вартості;
- 2) засіб обігу, зокрема:
  - купівельний засіб;
  - засіб платежу;
  - світові гроші;
- 3) засіб нагромадження.

Функцію *міри* вартості гроші виконують ідеально за допомогою ціни, яка вказується на ціннику і виключає необхідність постійної присутності грошових одиниць поруч з товаром.

Ціна – це грошове вираження вартості товару. *Масштаб цін* – це певна маса певного дорогоцінного металу, насамперед, золота, яка приймається за грошову одиницю. Так, англійський фунт стерлінгів отримав назву, спираючись на фунт срібла. Під час золотого стандарту масштаб цін

встановлювався рішенням державних органів. За сучасних умов першу функцію грошей виконує споживчий кошик, який має реальну вартість.

Функцію *засобу обігу* гроші виконують реально як посередник між продавцем і покупцем. Виконання даної функції забезпечується за допомогою готівкових (металевих і паперових) і безготівкових грошей (з використанням розрахункових і поточних рахунків). Функцію *засобу платежу* гроші виконують реально при розриві в часу купівлі й продажу товару. Йдеться про кредитування, авансування, попередню оплату, сплату податків та ін. Саме з даною функцією виникла потреба в існуванні *кредитних грошей* як боргових зобов'язань у вигляді облігацій, боргових розписок, векселів, банкнот та інших цінних паперів.

Функція *світових грошей* виконується реально за присутністю у міжнародних розрахунках і державних запасах золота й іноземних валют.

Третя функція *засобу нагромадження* виконується грошима реально у вигляді запасів золота та інших дорогоцінних металів. При металевому обігу вказані запаси стихійно регулювали обіг через коливання розмірів запасів, які збільшувалися або зменшувалися залежно від потреб обслуговування товарних потоків. За сучасних умов поруч із золотом функцію нагромадження виконують срібло, метали платинової групи (паладій, платина), дорогоцінні каміння, інші матеріальні й нематеріальні активи, насамперед, вільно конвертована валюта.

Визначимо основні теорії грошей:

1. *Еволюційна*, що вважає принциповою товарну природу грошей і виникнення їх на підставі розвитку форм вартості.

2. *Раціоналістична*, що визначає гроші як результат певної домовленості людей. Різновидами її є такі теорії:

- *металістична* (Н. Орем – французький вчений 14 ст., меркантилісти), яка вважала дорогоцінні метали грошима від природи;

- *номіналістична* (Дж. Стюарт, Н. Барбон – англійські вчені 18 ст.), яка визначала існування грошей як символів, умовних позначень;

- *державна* як форма номіналістичної (*німецький економіст межі 19 - 20* ст. Г. Кнапп) з визначенням грошей як продукту державної влади.

3. *Функціональна*, що пояснює сутність грошей через їх функції, зокрема:

- *кількісна* (Ш.Л. Монтеск'є, Д. Юм, деякі їх сучасні послідовники), що обмежує значення грошей статистичним впливом на ціни та інші економічні параметри;
- *власне функціональна* (Л. Харріс), яка вважає об'єктом аналізу тільки функції грошей.

На межі 20 і 21 ст. виникли суттєві зміни в грошовому обігу:

1. Золото не використовується як грошовий матеріал, ціна на нього складається як звичайна комбінація попиту і пропозиції, що було закріплено в принципах діючої ямайської валютної системи.

2. Валютні курси є вільними, плаваючими на відміну від колишніх валютних систем з фіксованими курсовими показниками. Взагалі *валютний курс* – вираження одиниці однієї країни у грошових одиницях іншої.

3. Значне збільшення питомої ваги електронних розрахунків з одночасним скороченням частки готівкових сплат (5 – 10 % від суми грошових потоків).

4. Значне зростання авторитету колективних валют, насамперед, євро і спеціальних прав запозичення (СПЗ, або SDR), що пропонуються Європейським Союзом і Міжнародним валютним фондом.

4. Грошовий обіг – процес руху грошей для обслуговування реалізації суспільного продукту.

Форми організації грошового обігу утворюють грошову систему. При цьому тільки держава в особі Національного банку України (НБУ) визначає грошову одиницю, масштаб цін, порядок грошової емісії, характер забезпечення грошей, форми безготівкового обігу та ін.

Грошовий обіг поділяється на готівковий і безготівковий. Готівка об'єднує монети, банкноти (великі купюри) й казначейські білети (дрібні купюри). Складовими безготівкового обігу є такі платіжні інструменти:

- документи на переказ, тобто платіжне доручення, чек, акредитив, платіжна вимога та ін.;
- спеціальні платіжні засоби, тобто векселі, банківські платіжні картки, розрахункові чеки та ін.

Окремо слід відзначити поширення системи електронних грошей як у міжнародних, наприклад, Visa, American Exspress, так і внутрішніх (Національна система масових електронних платежів - НСМЕП) платіжних системах.

Закони грошового обігу визначають кількість грошей, які є в обігу.

За умов нерозвиненості кредитних відносин використовується така загальна формула:

$$M = \frac{T \cdot \text{Ц}}{\text{Ш}},$$

де $M_{\text{гр}}$ - маса грошей, T - кількість товарів, Ц – ціни товарів, Ш – швидкість обігу грошової одиниці.

Вказана формула іншим чином концентрується в основному монетарному рівнянні - формулі Фішера:

$$M \cdot V = P \cdot Q,$$

де M – грошова маса.;

V – швидкість обігу однієї грошової одиниці;

P – середня ціна товару;

Q – фізичний обсяг товарів.

При незмінності V і зменшенні або сталості Q зростання M веде до зростання цін P , тобто до інфляції.

Розвиток кредиту ускладнює вихідну формулу:

$$M = \frac{T \cdot \text{Ц} - K + \text{П} - \text{ВП}}{\text{Ш}},$$

де в чисельнику додаються K – сума товарів, проданих у кредит цього року, П – сума повернутих кредитів, ВП – взаємопогашенні платежі (взаємозалік).

Під *купівельною спроможністю* грошової одиниці розуміють масу товарів, яку можна придбати за зазначену одиницю. Іншим чином це проявляється у нестійкості цін з такими формами:

- 1) *інфляція*, тобто зростання цін, з такими видами:
  - повзуча, або інертна з темпами зростання до 10% на рік;
  - галопуюча з темпами до 200% на рік;
  - гіперінфляція при перевищенні 200% протягом року;
  - інфляція попиту;
  - інфляція пропозиції;
  - внутрішня і зовнішня (імпортована);
  - збалансована й незбалансована;
  - відкрита й прихована;
  - очікувана й неочікувана;
  - регульована й нерегульована;
- 2) *дефляція* із зниженням цінового рівня;
- 3) *дезінфляція* як процес штучного зменшення темпів зростання цін;
- 4) *рефляція* як штучне провокування інфляції;
- 5) *стагфляція* як поєднання інфляції та стагнації виробництва.

ЗМ 2. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Обов'язкові укрупнені навчальні елементи (теми)

- 2.1. Капітал: процес виробництва і нагромадження. Наймана праця і заробітна плата.**
- 2.2. Витрати виробництва і прибуток.**
- 2.3. Ринок, його суть і функції. Моделі ринку. Конкуренція і ціноутворення.**
- 2.4. Домогосподарство в системі економічних відносин.**
- 2.5. Підприємство як товаровиробник. Валовий дохід і прибуток.**
- 2.6. Галузеві особливості виробництва і функціонування капіталу. Форми прибутку, процент і рента.**

ТЕМА 2.1. Капітал: процес виробництва і нагромадження. Наймана праця і заробітна плата

1. Капітал як економічна категорія. Кругооборот і оборот капіталу.
2. Суть, форми й системи заробітної плати.

1. Капітал – це авансована вартість, яка в процесі свого руху приносить більшу вартість, тобто здатна до самозростання.

Відзначають три основні аспекти капіталу:

- 1) техніко-економічний з увагою до матеріально-речових запасів;
- 2) організаційно-економічний, який пов'язаний з різноманіттям організації виробничого процесу, наприклад, при залученні зовнішніх активів;
- 3) соціально-економічний з підґрунтям таких моментів:
  - високорозвинене товарне виробництво;
  - наявність мотивації до збагачення;
  - певний ступінь концентрації виробництва і капіталу;
  - відсутність власних засобів виробництва у частини населення, яка здатна до найманої праці;
  - юридична свобода суб'єктів.

Капітальні витрати можливо підрозділити на дві великі частини: засоби виробництва і робочу силу. Як ми зазначали в попередній темі, існують різні підходи до походження вартості в цілому та її складових.

Визначимо два основних підходи до впливу складових капіталу на створення вартості й додаткової вартості:

- марксистський;
- неокласичний.

Марксистський підхід спирається на такі положення:

- умовою виробництва є повне відчуження найманого виробника від засобів виробництва, який не має відношення до подальшої долі створеного товару; готовий товар належить власнику засобів виробництва;

- останній факт дає можливість власнику після реалізації товару сплачувати робітнику лише частину створеної вартості, а іншу частину привласнювати у вигляді додаткової вартості.

Таким чином,

$$W = C + V + M,$$

де W – вартість; C – постійний капітал, пов'язаний з придбанням засобів виробництва; V – змінний капітал на придбання робочої сили; M – додаткова вартість.

Найманий робітник за допомогою конкретної праці переносить вартість C на продукт, а за допомогою абстрактної – створює нову вартість $V + M$. Товар реалізується за величиною W , робітнику сплачують еквівалент V , компенсують витрати C і привласнюють M , тобто частина нової вартості безкоштовно надходить до кишені капіталіста.

Таким чином, робочий день розподіляється на необхідний та додатковий час з відповідним створенням еквіваленту V , тобто зарплати, і M .

Ефективність вказаного підходу вимірюється показником норми додаткової вартості $M' = M : V \cdot 100$.

Інші підходи спираються на теорію факторів виробництва усіх чинників. Так, виробнича функція Кобба-Дугласа має вигляд

$$Y = A * K^{\alpha} * L^{1-\alpha} ,$$

де Y – обсяг продукції; A – коефіцієнт спільного (синергетичного) впливу факторів; K – капітал; L – праця; α - частка K у сумі витрат; $1-\alpha$ - відповідна частка L .

Теорія граничної продуктивності наголошує, що збільшення обсягу фактора здійснюється доти, доки величина граничного продукту не зрівняється з ціною даного фактора. Більш докладно це вивчається в курсі мікроекономіки.

З функціональними формами визначають грошовий, виробничий і товарний капітал. Процес послідовного проходження усіх трьох форм має назву *кругообороту капіталу*. Кругооборот нефінансових галузей має вигляд:

Робоча сила

Гроші - Товар < - ...Виробництво...- Товар'-Гроші'

Засоби виробництва

Кругооборот позичкового капіталу має вигляд: Гроші – Гроші'.

Кругооборот так званого *фіктивного капіталу* (цінні папери) описується таким чином: Гроші – Цінні папери – Гроші'.

Кругооборот капіталу як безперервний процес – *оборот капіталу*. Кількість оборотів за рік $n = 360 : O$, де 360 – кількість днів у господарському році, O – тривалість одного обороту.

Різні частини капіталу обертаються з різною швидкістю. За цим критерієм визначають основний та оборотний капітал.

Основний капітал – це знаряддя праці (будівлі, споруди, обладнання та ін.), які не втрачають натурального вигляду протягом експлуатації, переносять вартість на продукт частинами в міру зносу.

Розрізняють фізичний і моральний знос. *Фізичний знос* пов'язаний з втратою первісних властивостей у результаті природного впливу (наприклад, іржи) або експлуатації. *Моральний знос* пов'язаний з появою більш дешевих або більш ефективних засобів праці.

Процес втрати частини вартості при створенні товару і поверненні її після товарної реалізації має назву *амортизації*. *Амортизаційний фонд* – це грошовий фонд підприємства, на якому накопичуються кошти для подальшої заміни зношених знарядь праці або їх ремонту.

Норма амортизації H_a розраховується за формулою

$$H_a = A : V_n \times 100,$$

де A – річна сума амортизації, V_n – первісна вартість знаряддя праці.

На практиці державні органи задають норми амортизації, а за їх допомогою підприємства розраховують абсолютні розміри амортизації.

Оборотний капітал – це предмети праці, зарплата, нарахування на зарплату, відрядження та інші витрати, які втрачають первісний вигляд, переносять і повертають вартість за один оборот.

Капітал підрозділяється також на власний і позичковий.

2. Наймана праця – договір між власником підприємства або його представником з працездатною особою про використання робочої сили суб'єкта, що працевлаштується, у виробничому процесі за відповідну винагороду.

Зарплата як дохід найманого робітника досліджується з різних методологічних позицій:

- як ціна робочої сили в марксизмі;
- як ціна праці на підставі граничної продуктивності в неокласичних теоріях;
- як плата за договірну (контрактну) послугу праці в інституціональному погляді.

Якщо зарплата є ціною робочої сили, то її величина менше за цифру нової вартості, яка створена робітником, на показник додаткової вартості, що безоплатно привласнюється підприємцем і за рахунок якої отримують прибуток, рента і відсоток. Висновок: розподіл доходів не є справедливим, він віддзеркалює процес експлуатації найманих працівників.

Якщо зарплата є ціною праці й віддзеркалює граничну продуктивність труда, то це має вираження у пропорційній участі робітника в розподілі сумарного доходу, що відповідає принципу рівності й справедливості.

Якщо зарплата є оплатою послуги праці на підставі попереднього контракту (договору), то, крім економічних підсумків, важливу роль відіграють інституціональні моменти відносин роботодавця і робітника, тобто умови контракту, роль профспілок, держави і об'єднань підприємців.

Визначимо ключові терміни, що притаманні дослідженню зарплати.

Номінальна зарплата – сума грошей, яку одержує робітник.

Реальна зарплата – обсяг життєвих засобів, який придбає людина за номінальну плату залежно від рівня споживчих цін, тобто

$$I_{pz} = I_{nz} : I_c,$$

де I_{pz} – індекс реальної зарплати, I_{nz} – індекс номінальної зарплати, I_c – індекс цін.

Нарахована зарплата – сума нарахувань за підсумками праці. *Сплачена зарплата* – сума грошей, яку фактично, “на руки” отримує робітник після обов’язкових відрахувань у вигляді, наприклад, прибуткового податку, внеску в Пенсійний фонд, фонди соціального страхування і страхування від безробіття. *Мінімальна зарплата* – її рівень, опускатися нижче якого за основним місцем роботи заборонено державою. *Середня зарплата* – її величина, що розраховується шляхом ділення фонду зарплати на кількість робітників. *Фонд заробітної плати* – це сума платежів у вигляді основної, додаткової зарплати, платежів на відпустку та інших величин.

Тарифна система – система наступних документів, що описують вимоги, встановлюють і диференціюють рівні оплати:

- *тарифні сітки;*
- *тарифні ставки;*
- *тарифно-кваліфікаційні довідники.*

Головними вимогами до тарифної системи є:

- підпорядкування завданню зростання ефективності економіки;
- залежність від кінцевих результатів;
- подолання зрівнялівки.

Розрізняють дві форми зарплати: відрядна і погодинна з відповідними системами. *Відрядна форма* – плата за певний обсяг виробленої продукції (одиниць продукту, кількість клієнтів, що обслуговані, та ін.) з прямою відрядною, відрядно-преміальною, відрядно-прогресивною та іншими системами. *Погодинна форма* – плата за певну кількість часу, що відпрацьований, з простою погодинною, погодинно-преміальною, погодинно-прогресивною та іншими системами.

В Україні правове забезпечення заробітної плати здійснюється відповідно до Закону “Про оплату праці”, деяких інших актів, що регламентують нарахування, оподаткування і виплату зарплати, а також системи колективних договорів і угод.

ТЕМА 2.2. Витрати виробництва і прибуток

1. Витрати виробництва, їх суть і види .
2. Суть і структура прибутку. Норма прибутку.

1. Витрати виробництва – це те, що втрачає підприємство, створюючи продукцію.

Витрати підприємства складаються з двох елементів:

- 1) матеріальні витрати;
- 2) необхідний продукт як джерело майбутньої оплати праці найманих робітників.

Витрати суспільства складаються з витрат виробництва і додаткового продукту. *Матеріальні витрати* являють собою вартість, що переноситься з засобів виробництва на кінцевий продукт. *Необхідний і додатковий продукти* в сумі дають величину нової вартості. *Собівартість* – це грошове вираження витрат виробництва.

Визначимо види витрат:

- альтернативні (вменені), тобто пов'язані з можливістю іншого, альтернативного використання ресурсів;
- зовнішні (явні), тобто пов'язані з придбанням ресурсів;
- внутрішні (неявні), тобто пов'язані з використанням власних ресурсів;
- бухгалтерські, тобто відповідні чинному законодавству;
- економічні як сума зовнішніх і внутрішніх;
- постійні, які не залежні від обсягу продукції – амортизація, орендна плата та ін.;
- змінні, тобто залежні від обсягу продукції;
- повні (сукупні) як сума постійних і змінних витрат;
- середні сукупні – сукупні на одиницю продукції;
- середні постійні – постійні на одиницю продукції;
- середні змінні – змінні на одиницю продукції;
- трансакційні, тобто пов'язані з необхідністю нормальної організаційної діяльності;
- граничні – додаткові на виробництво останньої одиниці продукції.

Визначення граничних витрат дозволяє порівняти їх з граничним виторгом і при збігу зазначених величин отримати оптимальний обсяг продукції, який максимізує прибуток.

Однією з проблем виробника є зниження собівартості продукції такими головними шляхами:

- підвищення продуктивності праці;
- підвищення ефективності використання сировини й матеріалів, насамперед їх економія;
- підвищення ефективності використання будівель, споруд, обладнання.

2. У діалектичному й органічному зв'язку з витратами виробництва перебуває така економічна категорія, як прибуток. Найбільш поширене кількісне розуміння прибутку зводиться до різниці між величинами витрат від реалізації та суми витрат. Якісне визначення спирається на пошук джерел походження прибутку. Різні економічні школи мали власні методологічні позиції з цього питання.

Меркантилісти (XV–XVIII ст.) вважали сферу обігу головним середовищем отримання прибутку.

За думкою фізіократів (XVIII ст.), прибуток створюється у виробництві тільки сільськогосподарської продукції.

Класична політекономія (XVIII–XIX ст.) підкреслювала зміст прибутку як частини нової вартості, яку створювали наймані робітники.

Марксизм (XIX–XX ст.) визначав прибуток як перетворену форму додаткової вартості, створеної виключно найманими працівниками.

Неокласичні теорії XIX–XX ст. вважали прибуток підсумком функціонування авансованого капіталу, винагородою за підприємницьку діяльність, зокрема ризики, стриманості у споживанні, платою за належне управління виробничим процесом.

ТЕМА 2.3. Ринок, його суть і функції. Моделі ринку. Конкуренція і ціноутворення

1. Ринок: суть, функції та умови формування. Класифікація ринків.
2. Конкуренція як ключова складова ринкового механізму.
3. Суть і суперечності ринкового ціноутворення.

1. Товарне виробництво має довготривалу історію, проходить свої етапи розвитку. Найвищою формою існування товарного господарства є ринкова система.

Ринкове господарство є сучасним середовищем товарного виробництва.

Ринок – це механізм функціонування ринкового господарства, тобто частина останнього.

Кінцева мета товарного, а тому і ринкового господарства – додатковий продукт у різних формах (прибуток, рента, відсоток). Саме матеріальний інтерес обґрунтовує поведінку суб'єктів ринку.

Визначимо головні риси ринкової економіки:

- 1) вільний вибір видів і форм діяльності, зокрема підприємництва;
- 2) багатокладність економіки з домінуванням приватної власності;
- 3) рівні права ринкових суб'єктів з різними формами власності;
- 4) економічна відокремленість товаровиробників;
- 5) саморегулювання господарської діяльності, зокрема вільне ціноутворення;
- 6) панування чесних зв'язків між економічними агентами зокрема, в конкурентній боротьбі;
- 7) розвиненість ринкової інфраструктури, тобто організацій, які забезпечують стійке функціонування суб'єктів економіки;
- 8) договірний (партнерський) характер відносин ринкових агентів.

Основними суб'єктами ринкової економіки є фізичні особи, групи партнерів, колективи організацій та установ, юридичні особи в різноманітних формах.

Слід відзначити суттєві зрушення у структурі сучасних ринкових агентів. Зростає роль малого і середнього бізнесу, особливо в запровадженні нових інформаційних технологій. Значна роль невеликих суб'єктів у перехідних до ринку системах, насамперед для формування середнього класу як соціальної бази ринкових перетворень.

Ринкове господарство має певні обмеження, які воно не в змозі подолати самотійно:

- економія на витратах може спровокувати екологічні катаклізми, порушення безпеки людей;
- порушення принципів чесної конкуренції, що потребує державного контролю;
- неможливість соціального захисту деяких категорій населення;
- неможливість значного фінансування так званих колективних потреб (оборона, дипломатія, державна безпека та ін.).

Вказані моменти вирішуються шляхом державного втручання в економіку.

Відзначимо основні функції ринку:

- 1) створення передумов для функціонування об'єктивних законів;
- 2) забезпечення еквівалентності економічних відносин;
- 3) поширення інтернаціоналізації господарського життя;
- 4) створення економічних передумов для демократизації суспільного життя;
- 5) вимір витрат, насамперед витрат праці людей;
- 6) стимулювання структурних зрушень в економіці;
- 7) розвиток засад чесної конкуренції.

Ринок як механізм існування ринкового господарства має дуже складну структуру. Він є полісистемним утворенням з такими основними складовими:

- 1) ринок споживчих (кінцевих) товарів і послуг;
- 2) ринок факторів виробництва, зокрема:
  - ринок капіталу;
  - ринок праці;
  - ринок землі й природних ресурсів;
  - ринок підприємницьких послуг.
- 3) фінансово-кредитний ринок, зокрема, ринок цінних паперів і валютний ринки;
- 4) ринок технологій та інформації.

За територіальною ознакою виділяють світовий, міжнародні, регіональні, національні й місцеві ринки.

За легальністю підкреслюють існування легального (офіційного) і тіньового ринків з визначенням так званих “сірого” із законними видами діяльності й “чорного” з видами діяльності, що заборонені.

За ознакою конкуренції треба визначити такі ринки:

- вільної (досконалої) конкуренції;
- недосконалої конкуренції, зокрема, монополістичної конкуренції, ринки олігополії та монополій.

Інфраструктура – це сукупність галузей і підприємств, які обслуговують виробництво в широкому значенні.

Ринкова інфраструктура – це система підприємств і організацій, які забезпечують рух товарів, послуг, грошей, цінних паперів, ресурсів. Назвемо три головні підсистеми ринкової інфраструктури:

1) організаційно-технічна, що включає біржі, торги, аукціони як змагальні об'єкти, ярмарки, асоціації підприємців, профспілки та ін.;

2) фінансово-кредитна;

3) організаційно-дослідна (консультативні, аудиторські, експертні та інші організації).

Крім загальної інфраструктури, яка обслуговує ринок у цілому, виділяють спеціалізовану інфраструктуру, що забезпечує ефективне функціонування окремих ринків. Наприклад, ринок праці обслуговують державні фонди сприяння зайнятості, пенсійні фонди, центри й курси перепідготовки та підвищення кваліфікації та ін.

2. Сучасна ринкова система об'єднує конкурентні й монополні складові. З погляду кількості покупців і продавців, які взаємодіють на ринку, розрізняють такі форми конкуренції:

- поліполія (багато продавців і покупців) як синонім чистої конкуренції;
- олігополія з малим числом продавців і великою кількістю покупців;
- монополія з одним продавцем і великою кількістю покупців;
- олігопсонія з малою кількістю покупців і значною кількістю продавців;
- монопсонія з одним покупцем і великою цифрою продавців;
- дуополія (білатеральна монополія) з взаємодією одного продавця і одного покупця;
- обмежена монополія з одним продавцем і малою кількістю покупців;
- природна монополія з унікальним становищем за рахунок володіння рідкісними ресурсами й державними гарантіями недопущення конкурентів (в Україні це постачання електроенергії, комунальних послуг населенню, залізниця та інше).

Традиційними організаційними формами існування монополій, як правило, є пул, корнер, картель, синдикат, трест, концерн, конгломерат та ін.

Особливою і зростаючою формою монополізму в сучасних умовах є монополія на об'єкти інтелектуальної власності: винаходи, товарні знаки торгові марки та ін. Державний і міжнародний захист прав інтелектуальної власності є одним з пріоритетів сучасної економіки.

Конкурентна боротьба здійснюється за допомогою таких форм:

1) цінова конкуренція за рахунок зниження цін або витрат при незмінних цінах;

2) нецінова конкуренція за допомогою реклами, зростання якісних характеристик товарів, поліпшення гарантійного і сервісного обслуговування, внутрішньофірмового постачання за вигідними умовами, постачання в межах міжнародних економічних угруповань або угод;

3) недобросовісна конкуренція з використанням методів, які заборонені законом.

Державне регулювання конкуренції та монополізму вперше було здійснено в США з прийняттям закону Шермана в 1890 р. В Україні діють Закони “Про обмеження монополізму і недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницької діяльності” і “Про захист економічної конкуренції”.

3. Ключовими категоріями ринку є попит і пропозиція. *Попит* – це ринкова потреба в товарах, яка обумовлена суб'єктивними бажаннями споживача та його платоспроможністю, що має вираження у грошовій формі. *Закон попиту* наголошує: при інших рівних умовах ціна товару і величина попиту на нього мають зворотну (негативну) залежність. Графічно зазначена залежність виглядає як спадна крива.

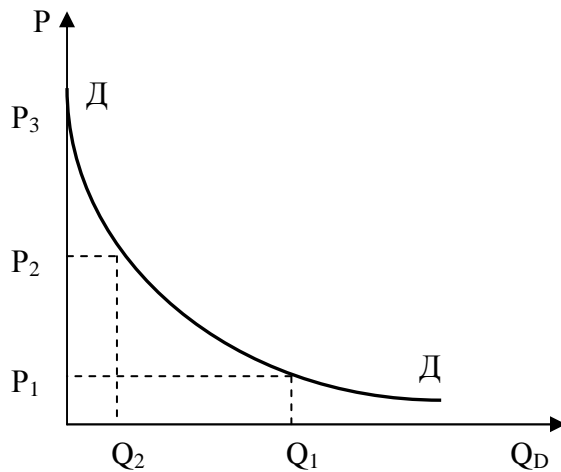

Рис. 2.1. - Крива попиту

До головних факторів попиту відносять такі:

- рівень цін на даний товар;
- рівень цін на супутні товари, які заміняють або доповнюють даний;
- рівень грошових доходів;
- кількість споживачів на ринку;
- уподобання, смаки й переваги споживачів;
- державне регулювання, наприклад податки або субсидії;
- природно-кліматичні умови.

Пропозиція – обсяг продукції, що постачається на ринок для продажу.

Закон пропозиції наголошує: при інших рівних умовах ціна і пропозиція товару мають пряму (позитивну) залежність. Графічно це має вигляд висхідної кривої.

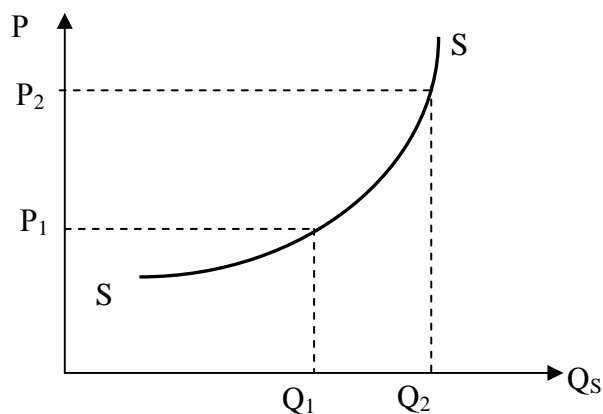

Рис. 2.2.- Крива пропозиції

До основних факторів пропозиції включають наступні:

- рівень цін на даний товар;
- рівень цін на чинники виробництва;
- якісні характеристики виробничих чинників;
- мода, традиції та інші суб'єктивні моменти;
- природно-кліматичні та географічні особливості;
- кількість виробників(продавців) на ринку;
- вплив держави на виробничу діяльність (податки, субсидії, пільги).

Еластичність попиту – це відносна (відсоткова) зміна його величини при зміні іншого чинника (власної ціни, ціни супутнього товару, доходу) на одиницю (один відсоток).

Еластичність пропозиції – це відносна (відсоткова) зміна її величини при зміні іншого чинника, насамперед власної ціни товару, на один відсоток.

Між попитом і пропозицією існує складна взаємозалежність, яка у підсумку описується категорією *кон'юнктура ринку*, тобто певна комбінація величин пропозиції і попиту в трьох якісних формах: ринкової рівноваги, дефіциту і перевиробництва.

Ринкова рівновага - рівність величин зазначених параметрів.

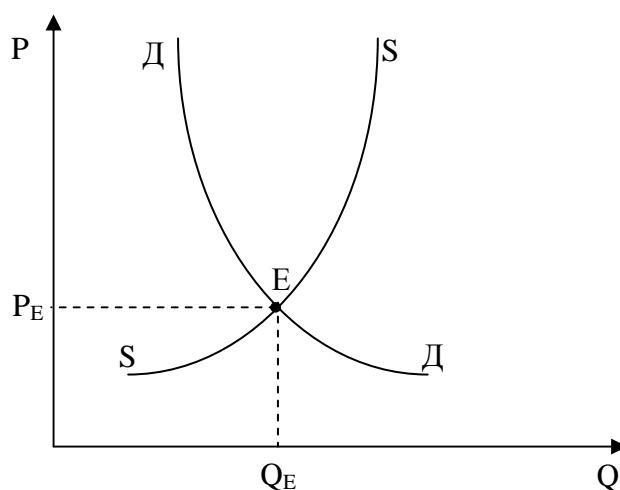

Рис. 2.3. - Ринкова рівновага

Перевищення попиту над пропозицією має назву *дефіциту*, а перевага пропозиції над попитом є *перевиробництвом*.

Якщо в одній системі координат побудувати обидві лінії, ми отримуємо ринкову рівновагу в точці перетину з визначенням рівноважної ціни й рівноважного обсягу.

Ринкова рівновага може бути стійкою або нестійкою з коливанням цін чи величин попиту і пропозиції. Під час дефіциту виникає тенденція до підвищення цін, а при перевиробництві – до їх зниження, що врешті решт встановлює рівноважні показники.

На практиці використовують різні методи формування цін. Найбільш поширеним є метод “витрати плюс”, коли до величини витрат додають певний відсоток планового прибутку. Крім того, існують методи залучення показника цінової еластичності попиту, коли визначають діапазон коливання цін залежно від змін обсягу виробництва. Метод експертних оцінок застосовують для цінової політики на непередбаченому ринку.

Основними видами ринкових цін є базові, номінальні (довідкові, біржові котирування), фактурні, виробничі, оптові, роздрібні, вільні ринкові, монопольні, світові та ін.

Існують такі специфічні назви цін: курси валют і цінних паперів, тарифи на послуги, ціни чинників виробництва (зарплата, процент, рента).

ТЕМА 2.4. Домогосподарство в системі економічних відносин

1. Суть і економічні функції домогосподарств.
2. Основні особливості поведінки домогосподарств.

1. Мікроекономічний рівень досліджень охоплює діяльність окремих господарських одиниць, а також окремі товари, галузі й ринки.

Визначають два суб'єкти мікроекономіки:

- 1) домашні господарства, зокрема конкретні особи;
- 2) фірми (підприємства).

Домогосподарства виконують переважно споживчі функції, задовольняючи потреби через ринок або поза ним, тому мають такі головні риси:

- є суб'єктами господарювання;
- господарська діяльність спрямована на задоволення особистих потреб;
- засоби виробництва при застосуванні у власному господарстві не є капіталом;
- праця – не чинник самостійного виробництва;
- не виникають внутрішні виробничі відносини.

Домашні господарства виконують три групи функцій:

- 1) особисте кінцеве споживання товарів і послуг або власного виробництва, або ринкового походження;
- 2) заощадження і участь у нагромадженні капіталу такими шляхами:
  - відкриття депозитів у кредитних установах;
  - купівля акцій підприємств;
  - надання позик, зокрема з використанням боргових документів, наприклад, облігацій;
- 3) надання інших чинників виробництва – найманої праці, землі й природних ресурсів, підприємницьких здібностей.

Кінцеве споживання в межах домашнього господарства здійснюється завдяки доходам у таких формах:

- доходи від самостійної праці з власними активами, як правило, у натуральному вигляді;
- зарплата від найманої праці, як правило, у грошовій формі;
- капіталізовані доходи, або доходи у вигляді ренти, відсотків, гонорарів та ін.;
- трансфертні платежі у формі субсидій, дотацій, пенсій, стипендій, матеріальної допомоги, пільг та ін.

Вибір домогосподарств обмежений такими моментами:

- рівень виробництва;
- структура виробництва;
- структура потреб домогосподарств;
- рівень їх доходів, або бюджетні обмеження.

2. Мікроекономічний погляд на домогосподарства проявляється за допомогою таких показників:

- потреби й переваги споживачів;
- дохід домогосподарств;
- ціни на споживчі блага;
- рівень оподаткування і субсидування.

Особливістю мікроаналізу поведінки домогосподарств є використання графічного підходу. В системі координат будують криву або карту (сукупність кривих) байдужності як комбінації планів сукупного споживання двох благ (А і В) з визначенням граничної норми заміни (ГНЗ):

$$\text{ГНЗ} = - \Delta B : \Delta A.$$

Одночасно будують бюджетну лінію з визначенням кутового коефіцієнта як відношення цін двох товарів. Оптимумом, або показником раціональної поведінки споживача є рівність ГНЗ і кутового коефіцієнта бюджетної лінії, що графічно відповідає точці дотику кривої байдужності й бюджетної лінії.

Такий підхід до аналізу концентрує порядкову, або ординалістську теорію поведінки споживача. Існує також кількісна, або кардиналістська теорія, за якою корисність благ вимірюється в умовних одиницях – ютілях таким чином, що оптимум споживача настає при рівності відношень граничних корисностей до цін відповідних товарів:

$$\text{ГК}_a : \text{Ц}_a = \text{ГК}_b : \text{Ц}_b = \dots \text{ГК}_n : \text{Ц}_n.$$

Треба підкреслити особливості поведінки споживачів залежно від величин доходу і цін на супутні товари.

Вплив зміни грошових доходів на попит проявляється в розподілі товарів на вищі (нормальні) й нижчі. Для нормальних товарів зростання доходів веде до зростання попиту і, навпаки, зниження доходів провокує зниження величини платоспроможних потреб. Для нижчих товарів, що підпорядковуються

парадоксу Гіффена, підвищення попиту супроводжує зниження доходів, яке виштовхує зі споживання нормальні товари.

Зміни в цінах на супутні товари також здатні вплинути на уподобання споживачів. Зміна ціни на товар-замінник (субститут) змінює попит на власний товар у протилежному напрямку і, таким чином, створює перевагу в попиті на вихідний продукт. Наприклад, цінове підвищення на маргарин здатне підвищити попит на вершкове масло. Зміни цін на товар, який доповнює даний продукт (товар-комплімент), у протилежному напрямку змінюють попит на власний товар і, таким чином, в останньому напрямку змінюють попит на вихідний товар. Наприклад, є логічним наступний ланцюг: підвищення цін на магнітофони → падіння попиту на них → падіння попиту на касети.

Цінові зміни двоїстим чином впливають на попит:

- ефект доходу;
- ефект заміщення.

Урахування вказаних ефектів плідно досліджував український економіст початку ХХ ст. Євген Слуцький.

Поведінка домогосподарств не вичерпується тільки економічною цілеспрямованістю. Існує суттєвий соціальний аспект, пов'язаний з потребою зростання вільного часу, виховання дітей, підвищення рівня духовного розвитку. Тому не завжди механічний приріст доходів відповідає вимогам індивіда або сім'ї. Крім того, чисто економічними характеристиками не можна вимірювати переваги при спадкуванні, виборі форм освіти для дітей.

ТЕМА 2.5. Підприємство як товаровиробник. Валовий дохід і прибуток

1. Підприємство як головна виробнича ланка економіки.
2. Маркетинг і менеджмент у сучасній діяльності підприємств.
3. Валовий дохід і прибуток як кількісні характеристики діяльності підприємств.

1. Фірма (підприємство) – другий основний суб'єкт мікроекономіки, товаровиробник і основна виробнича ланка з такими головними рисами:

- обов'язкова державна реєстрація як юридичної особи з назвою, статутом, розрахунковим та іншими рахунками, веденням обліку, печаткою, товарним знаком;
- виробництво товарів;
- постійне відновлення виробничих дій, або індивідуальне відтворення;
- проходження життєвого циклу виробничої діяльності з такими основними фазами:

- 1) створення;
- 2) розвиток;
- 3) криза;
- 4) санація (оздоровлення);
- 5) банкрутство;
- 6) ліквідація (закриття).

Визначимо основні організаційні форми підприємств :

- приватне підприємство на власності фізичної особи;
- колективне підприємство на власності трудового колективу, зокрема так зване народне підприємство;
- господарське товариство з різними видами відповідальності (обмеженою, додатковою, повною);
- підприємство на власності об'єднань громадян;
- комунальне підприємство на власності територіальної громади;
- державне (загальнодержавне) підприємство, зокрема, так зване казенне;
- спільне підприємство, зокрема, підприємство з іноземними інвестиціями.

Підприємство в умовах ринкового господарювання є первинною ланкою економіки, самостійним господарюючим суб'єктом з правами юридичної особи і виконанням таких видів діяльності:

- виробнича;
- науково-дослідницька і досвідно-конструкторська, тому достатньо популярною є аббревіатура НДДКР – науково-дослідницькі й досвідно-конструкторські розробки;
- комерційна;
- відтворювальна.

Метою і головним мотивом діяльності підприємства є максимізація прибутку при ефективному використанні власних і залучених активів. Одночасно активи підприємства складають грошовий, виробничий і товарний капітали. Останні дві форми є реальним капіталом і створюють майно на відміну від грошової форми і так званого фіктивного капіталу у формі цінних паперів.

Організація ефективного господарювання передбачає наступні моменти:

- всебічне дослідження ринку своїх товарів за рахунок розвинутої системи маркетингу;
- чітко налагоджене постачання факторами виробництва при достатньому рівні внутрішньої організації за рахунок системи виробничого менеджменту;
- постійний контроль за бюджетом підприємства за рахунок досконалого фінансового менеджменту;
- розвинута робота з кадрами за рахунок системи менеджменту з персоналу;
- постійний контроль за станом ліквідності, тобто спроможності своєчасно виконувати свої зобов'язання перед контрагентами за рахунок менеджменту з обліку і контролю.

Розширення своїх активів здійснюється за рахунок довгострокових вкладень у розвиток виробництва, тобто *інвестицій*. Інвестиції підрозділяються на валові (брутто) й чисті (нетто). Валові інвестиції є сумою амортизації і чистих вкладень.

Організаційні форми підприємств дуже різноманітні. Особливу увагу слід приділити *малим підприємствам* з обмеженою чисельністю зайнятих, *господарським товариствам* з різною відповідальністю і об'єднанням підприємств з наступними формами:

- асоціації як договірні об'єднання незалежних осіб з метою постійної координації спільної діяльності;
- корпорації як договірні об'єднання, як правило, на акціонерній основі, з делегуванням деяких повноважень централізованому органу;
- консорціуми як тимчасові об'єднання для виконання конкретної спільної діяльності;
- концерни як об'єднання з втратою самостійності усіх учасників.

Традиційно визначають такі етапи розвитку ринкової діяльності підприємств:

- 1) удосконалення виробництва (межа XIX-XX ст.);
- 2) удосконалення товару (початок – 40-і XX ст.);
- 3) власне маркетинг (50-70-ті роки XX ст.);
- 4) соціально-економічний маркетинг (70-ті роки XX – початок XXI ст.).

2. Діяльність підприємств спирається на використання різних видів підприємництва, маркетингу і менеджменту.

Підприємництво, або підприємницька діяльність – це особливий творчий вид діяльності людини з поєднання інших чинників виробництва на власний страх і ризик з метою отримання прибутку.

Р. Кантільон (1680 – 1734) першим визначив підприємця як людину, здатну до виваженого ризику. Й. Шумпетер (1883 – 1950) називав підприємця економічним лідером, творцем інновацій.

Успіх підприємництва залежить від зовнішніх і внутрішніх чинників. До перших відносять роль держави, насамперед законодавство, природні ресурси, поведінку інших людей, до других – достатній рівень стартового капіталу, ефективність чинників виробництва.

Категорія “*маркетинг*” дослівно перекладається як заняття ринковою діяльністю. Виділяють три аспекти маркетингу:

- ринкова концепція управління;
- вивчення певних економічних відносин;
- складова системи ведення ринкового господарства.

Визначимо елементи маркетингу підприємств:

- концепція, тобто мета й головні засоби її досягнення;
- стратегія, тобто прогноз довгострокового розвитку;
- план, тобто тактичний перелік дій на деяку перспективу;
- програма, тобто ведення поточної діяльності.

Менеджмент – це особлива модель управління, яка спирається на розвинутий ринковий механізм, включаючи досконалу ринкову інфраструктуру. Визначають два аспекти менеджменту:

- теоретичний в якості науки управління;
- практичний в якості конкретних управлінських дій.

Практичний менеджмент здійснює такі функції:

- розробка і виконання бізнес-плану;
- формування структури управління;
- комплектування штатів;
- керування працівниками на підставі мотивації;
- налагоджування маркетингу;
- координація виробництва.

Таким чином, практичний менеджмент функціонально реалізує комплекс управлінські потреби у формах фінансового, адміністративного, інвестиційного, операційного та інших видів.

Виділяють три рівні менеджменту підприємства:

- вищий, або топ-менеджмент;
- середній, або міدل-менеджмент;
- нижній, або лауер-менеджмент.

3. *Прибуток* – різниця між виторгом від реалізації (валовим доходом) і собівартістю продукції. Строго кажучи, прибуток – це підсумок перевищення виторгу над собівартістю, а перевага собівартості над виторгом описується показником *збитку*.

Прибуток є формою існування *чистого доходу* як різниці між вартістю і витратами виробництва, або грошового вираження додаткового продукту. Слід підкреслити, що в торгівлі й громадському харчуванні визначають показник валового доходу як різниці між виторгом від продажу і витрат при закупівлі.

Визначимо ключові форми прибутку:

- *розрахунковий, або бухгалтерський* як підсумок порівняння виторгу від реалізації і бухгалтерських витрат;
- *економічний* як різниця між виторгом і економічними витратами;
- *монопольний* як наслідок монопольного становища продавця і відповідно монопольно високої ціни на товар;
- *валовий* як фактична різниця між виторгом і витратами;
- *чистий* як підсумок вирахування з валового прибутку податків і зборів, інших обов'язкових платежів, дивідендів тощо.

Норма прибутку розраховується за формулою

$$N_{\text{пр}} = \text{Пр} : K_a \times 100\%,$$

де $N_{\text{пр}}$ – норма прибутку; Пр – маса прибутку від реалізації; K_a – сума авансованого капіталу.

Рентабельність (норма рентабельності) на відміну від норми прибутку має у знаменнику цифру повної собівартості й такий формальний вираз:

$$P = \text{Пр} : \text{СВ} \times 100\%,$$

де P – рентабельність; Пр - маса прибутку; СВ – собівартість продукції.

В умовах ринкового господарювання прибуток є головною метою і одночасно показником стану діяльності, а норма прибутку – головним узагальненим показником ефективності.

ТЕМА 2.6. Галузеві особливості виробництва й функціонування капіталу.

Форми прибутку, процент і рента

1. Особливості функціонування капіталу у сфері обігу.
2. Реальний і фіктивний капітал.
3. Особливості підприємництва в аграрній сфері економіки.

1. Зупинимося на особливостях капіталу сфери обігу, насамперед, русі позичкового капіталу, що обумовлює існування кредитної системи як елемента ринкової інфраструктури.

Кредитна система – сукупність кредитно-розрахункових відносин і установ, що забезпечують кредитування у певних формах.

Кредит – передача коштів або інших активів юридичним чи фізичним особам на умовах повернення, строковості й платності, тобто за певний відсоток.

Основними формами кредиту є:

- банківський;
- комерційний, тобто між суб'єктами господарської діяльності;
- майновий, наприклад лізинговий з приводу довгострокової оренди рухомого або нерухомого майна;
- іпотечний – під заставу виключно нерухомого майна, насамперед, землі;
- споживчий, який надається фізичним особам для придбання товарів тривалого користування;
- бланковий – тільки в межах наявних власних коштів;
- державний – насамперед у вигляді державних цінних паперів;
- міжнародний.

Визначимо головні джерела кредитних ресурсів:

- власні кошти кредитних установ;
- тимчасово вільні кошти підприємств на банківських рахунках;
- залучені кошти на депозитній основі, як до запитання, такі строкові;
- грошові суми приватних осіб;
- міжбанківські кредити;
- кошти від випуску (емісії) цінних паперів.

За критерієм часу розрізняють короткострокові (до 1 року), середньострокові (від 1 до 3 років) і довгострокові (більше 3 років) кредити.

Рух тимчасово вільних коштів утворює ринок грошових ресурсів, який поділяється на ринок грошей і ринок капіталів.

Відсоток – це ціна користування тимчасово вільними коштами у таких формах:

- позиковий, який позичальник сплачує кредиторю;
- депозитний, який кредитна установа сплачує вкладнику;
- обліковий, який сплачують комерційні банку центральному банку країни за позики;
- ломбардний, який сплачується під заставу майна;
- дисконтний, який одержує кредитна установа при купівлі векселів до кінця терміну їх дії.

З погляду розрахунку розрізняють прості й складні ставки відсотку, коли за базу беруть або незмінну, або змінну цифри.

Стрижнем кредитної системи є банківська система, яка у більшості країн, включаючи Україну, є дворівневою: перший рівень займає центральний(в Україні Національний) банк, другий – система комерційних і спеціалізованих банків. В Україні банки другого рівня підрозділяються на універсальні й спеціалізовані. Останні групуються у чотири категорії: ощадні; інвестиційні; іпотечні; розрахункові.

Банки можуть створювати об'єднання таких типів: корпорація, консорціум, холдингова група.

Виділяють такі основні банківські операції:

- активні – з розміщення власних і залучених активів;
- пасивні – з формування усіх видів активів;
- розрахунково-касові;
- інші банківські послуги.

Торговий капітал забезпечує рух продукту від виробника до споживача. Таким чином, він поєднує функції купівлі й продажу товарів. Історично торговий капітал прискорив перетворення натурального господарства в товарне, концентрував грошові ресурси в руках приватних осіб і готував виникнення промислового капіталу. Пізніше виник поділ праці між промисловцем й торговцем.

Специфічною формою витрат є *витрати сфери обігу*, що включають кошти на збереження, упаковку, розфасовку, рекламу, безпосередню процедуру реалізації, доставку до споживача та ін.

Торговий прибуток – це дохід, який одержують суб'єкти оптової та роздрібної торгівлі, зокрема в підсумку вдалого перепродажу товару. Прикладом є *реекспорт* – вивіз товарів за кордон, які раніше були імпортовані й не піддалися переробці на національній території.

За стадіями руху визначають оптову й роздрібну торгівлю. *Оптова* здійснює посередницькі функції між виробниками й роздрібними торговцями у вигляді постачань великими партіями, частіш за все з використанням оптових знижок. Роздрібна торгівля пов'язана з реалізацією продукції безпосереднім споживачам.

2. Торговий і промисловий капітал інколи називають *реальним* капіталом у зв'язку з використанням наявних, реальних активів. Цінні папери у вигляді акцій, облігацій та ін. є *фіктивним капіталом*, тому що не мають безпосереднього споживчого ефекту, хоч продаються і купуються на фондових біржах.

Цінні папери – грошові документи, які засвідчують право володіння або позики, визначають взаємовідносини між особами і передбачають, як правило, можливість отримання процентів (дивідендів).

Акція – це цінний папір, який засвідчує право участі в управлінні акціонерним товариством (корпорацією) і отриманні дивідендів з прибутку пропорційно частці у статутному фонді.

Курс акції – це ціна, за якою продаються і купуються акції на біржах. Курс акцій залежить від рівня отриманого прибутку і позичкового проценту. Вкладник капіталу обирає між купівлею акції і банківським депозитом, орієнтуючись на формулу

$$\text{Курс акції} = \text{Дивіденд} : \text{Ставка відсотку} \times 100.$$

Розрізняють номінальну і курсову (ринкову) ціну акції, що, як правило, не збігаються.

Визначають первинні й вторинні цінні папери. До перших відносяться акції, облігації, векселі та інші активи, що спираються на біржовий обіг. До других належать позабіржові інструменти (фінансові деривати).

Розвиток ринку цінних паперів обумовлює існування мережі інвестиційних, страхових, консультаційних компаній та інших фінансових посередників.

3. Сільське господарство виконує дві ключові макроекономічні функції:

- виробництво продуктів харчування;
- забезпечення сировиною інших галузей економіки.

Визначимо особливості аграрної сфери:

- виключно висока роль природно-кліматичних факторів відтворення (родючість землі, біологічні ритми розвитку рослин, залежність від природних негараздів та ін.);

- сезонність робіт;

- значна різниця між часом виробництва і безпосереднім робочим періодом;

- значна фондо- і енергоозброєність праці;

- суттєва питома вага частини продукції, що не виступає у товарній формі в зв'язку з необхідністю забезпечення відтворення (насіння рослин, тварини для продовження роду);

- необхідність поєднання технічної забезпеченості, досягнень генетики й селекції та заходів щодо відновлення земель і екологічної чистоти продукції.

Специфічним доходом в аграрній сфері є рента як додатковий дохід власника землі. Історично рента мала відробіткову (панщина), продуктову (оброк, десятина) і грошову форми. Часто рента є елементом орендної плати за користування землею спільно з відсотком на вкладений капітал і амортизацією основного капіталу.

Визначають три форми земельної ренти: диференціальна; абсолютна; монопольна.

Причиною існування *диференціальної ренти* є монополія на землю як на об'єкт господарювання. Умовами створення даної ренти є обмеженість землі та відмінності в її родючості. Визначають дві форми диференціальної ренти:

- диференційна рента 1 як додатковий чистий дохід на підставі володіння кращих за природною родючістю і місцезнаходженню земель;
- диференційна рента 2 як додатковий чистий дохід у підсумку додаткових вкладень з метою підвищення родючості землі.

Причиною існування абсолютної ренти є монополія приватної власності на землю, що дозволяє підтримувати високу ціну на аграрну продукцію.

Причиною існування монопольної ренти є підвищений попит на деякі види продукції, наприклад, при їх виробництві в особливих природних умовах.

Ціна землі пов'язується з величинами ренти й позичкового відсотку наступним чином:

$$Ц_з = P : C_в \times 100,$$

де $C_з$ – ціна землі; P – рента; $C_в$ – ставка відсотку.

Безперервне відтворення в аграрному секторі економіки пов'язане з функціонуванням агропромислового комплексу (АПК), або агробізнесу, який включає такі складові:

- саме сільське господарство;
- галузі із забезпечення сільського господарства засобами виробництва;
- галузі промислової переробки сільськогосподарської продукції;
- виробнича і соціальна інфраструктура АПК.

Подолання кризової ситуації в аграрному секторі української економіки включає наступні складові:

- роздержавлення земель;
- паювання земель, що перебувають у колективній власності;
- залучення значних інвестицій;
- якісний стрибок у розвитку соціальної інфраструктури села.

ЗМ 3. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОГРЕС

Обов'язкові укрупнені навчальні елементи (теми)

3.1. Суспільне відтворення. Суспільний продукт і його основні форми.

3.2. Економічний розвиток. Зайнятість, відтворення робочої сили та їх регулювання державою.

3.3. Господарський механізм у системі суспільного відтворення. Держава та її економічні функції.

ТЕМА 3.1. Суспільне відтворення.

Суспільний продукт і його основні форми

1. Сутність і види суспільного відтворення.
2. Суспільний продукт: основні форми та методи обчислення.
3. Сутність і структура національного багатства.
4. Ринковий кругообіг і макроекономічна рівновага.
5. Розподіл національного доходу і об'єктивні основи формування доходів населення.
6. Національний дохід, споживання і заощадження.

1. Як ми відзначали раніше, макроекономічний рівень господарювання охоплює відносини суб'єктів у масштабах національного економіки. Об'єктом досліджень макроекономіки виступають загальнонаціональні (сукупні, агреговані) показники й явища, наприклад, сукупні попит і пропозиція, валовий внутрішній продукт, суспільне відтворення.

Суспільне відтворення – це постійно відновлювальний процес виробництва, розподілу, обміну і споживання, тобто виробництво у широкому значенні.

Головні складові суспільного відтворення:

- відтворення людини, зокрема його робочої сили;
- відтворення навколишнього середовища існування людей, деяких природних ресурсів;
- відтворення засобів виробництва;
- відтворення виробничих відносин у цілому.

Відтворювальні процеси складні, тому актуальною є проблема пропорційності, тобто оптимального сполучення усіх економічних ресурсів суспільства. Слід відзначити історичний внесок у моделювання відтворювальних схем Ф. Кене (“Економічна таблиця”), К. Маркса (схеми простого і розширеного відтворення), Нобелевських лауреатів з економіки: В. Леонтьєва (теорія “витрати-випуск”), Л. Канторовича (теорія оптимального функціонування виробництва), уродженця Харківської губернії, студента Харківського університету, а потім відомого американського вченого С.Кузнеця (принципи обчислення національного доходу, кінцевого й проміжного споживання).

Визначають три види суспільного відтворення:

- *звужене*, тобто при зменшенні обсягів суспільного виробництва порівняно з попереднім періодом;

- *просте*, тобто при незмінності масштабів виробництва протягом попереднього і поточного періодів; принциповим є повне використання додаткового продукту на особисте споживання;

- *розширене*, тобто з поширенням розміру суспільного продукту порівняно з попереднім часом при використанні частини додаткового продукту на виробниче споживання.

Якщо розширене відтворення характерне і на макро-, і на мікроекономічному рівнях, то *економічне зростання* описує ситуація тільки в макроекономіці.

2. У загальному вигляді продукт, що створюється суспільством, складається з трьох ключових складових:

- 1) матеріальні витрати (МВ);
- 2) необхідний продукт (НП);
- 3) прибавочний (додатковий) продукт (ПП).

Таким чином, СП (сукупний продукт)=МВ+НП+ПП.

Дві останні складові являють собою нову (додану) вартість, або джерело доходів усіх національних суб'єктів, тобто національний дохід (НД). Можливо записати таку формулу:

$$СП=МВ+НД.$$

За радянських часів статистика спиралася на систему балансу народного господарства (БНГ) з головним показником *сукупним суспільним продуктом* (ССП) як суму вартості всіх товарів у сфері матеріального виробництва.

Таким чином, ССП мав такі риси:

- вимірював тільки вартості у матеріальному виробництві й не враховував суми при наданні більшості послуг;
- включав подвійний рахунок, тобто продукцію проміжного споживання (сировину, матеріали), яка неодноразово враховувалася на різних ступенях виробничого процесу.

Україна як член Організації Об'єднаних Націй повинна використовувати її вимоги у сфері статистики, зокрема систему національних рахунків (СНР), остання редакція якої ухвалена Статистичною комісією ООН у 1993 році. Система національних рахунків – це система національному обліку, яка побудована у вигляді набору рахунків і балансових таблиць, що розкривають результати економічної діяльності, структуру економіки, найважливіші взаємозв'язки. СНР аналізує процеси як у матеріальному, так і в нематеріальному виробництві, підсумовує тільки нові, тобто додані вартості й виключає подвійний рахунок. СНР використовує балансовий метод, тобто спирається на так званий принцип подвійного запису, коли одна операція описується двічі: як активна при створенні продукту і пасивна при споживанні ресурсів. У цілому система охоплює більше 500 рахунків і близько 30 допоміжних таблиць.

До 1993 року головним показником СНР був *валовий національний продукт (ВНП)* як сума кінцевих вартостей товарів і послуг, які створили національні суб'єкти (громадяни, національні компанії та ін..) незалежно від місця їх діяльності.

Головний показник СНР-93 – *валовий внутрішній продукт (ВВП)* як сума кінцевих вартостей товарів і послуг, які створили резиденти всередині країни протягом року. *Резиденти* – це юридичні й фізичні особи, економічні інтереси яких пов'язані відносно тривалого часу з територією даної країни, тобто вони зареєстровані на її території й підпорядковані її законодавству.

Визначають три методи розрахунку ВВП:

- 1) виробничий, коли складаються додані вартості усіх товарів і послуг;
- 2) розподільчий, або дохідний, коли складаються амортизація, непрямі податки на бізнес (акциз, податок на додану вартість, мито та ін.) і факторні доходи (зарплата, відсотки, рента та інші доходи від власності, валовий прибуток);
- 3) кінцевого використання, або витратний, коли складаються споживання домогосподарств, валові приватні внутрішні інвестиції, державні витрати й чистий експорт (різниця між експортом та імпортом країни).

Відзначимо такі види ВВП:

- *номінальний*, тобто в поточних цінах;
- *реальний*, тобто в незмінних цінах і при фактичному рівні безробіття;
- *потенційний*, тобто в незмінних цінах і при природному рівні безробіття.

На підставі ВВП розраховують низку похідних показників, зокрема:

- *чистий внутрішній продукт (ЧВП)* = ВВП – амортизація;
- *валовий національний дохід (ВНД)* = ВВП + чисті факторні доходи (різниця між закордонними факторними доходами резидентів – факторними доходами нерезидентів на території даної країни);

- *валовий наявний національний дохід (ВНДн)* = ВНД + чисті зовнішні трансферти (різниця між цифрами трансфертів нерезидентів резидентам і резидентів нерезидентам);

- *особисті доходи, або доходи кінцевого споживання (КС)* – частина ВНДн, яка спрямована на кінцеві потреби домогосподарств і державних органів;

- *заощадження (З)* = ВНДн – КС, тобто заощадження – частина кінцевих доходів, яка терміново не споживається і залишається в якості активів суб'єкту.

3. Категорія "багатство" відображає підсумки соціально-економічного розвитку окремої людини, держави або світу в цілому. За змістом багатство включає запаси засобів виробництва предметів споживання і трудовий потенціал людей.

Національне багатство – сукупність усіх благ, які нагромаджені за всю історію і знаходяться у розпорядженні суспільства. Джерелами багатства є праця і природа.

Природне багатство складається із засобів життя і природних засобів праці.

До засобів життя відносять родючий ґрунт, гриби та ін.

Природні засоби праці містять водоспади, судноплавні річки, корисні копалини.

Крім природних складових, національне багатство включає такі елементи:

- основні й оборотні фонди;
- особисте майно населення;
- товарні запаси на підприємствах;
- державні резерви;
- державні золотовалютні запаси;
- об'єкти інтелектуальної власності, які мають грошову оцінку (патенти, ліцензії, товарні знаки, права на винаходи, користування деякими активами та ін.);
- професійні, інтелектуальні й фізичні здібності людей.

Суттєві зрушення у технології виробництва значно вплинули на погляди щодо ролі людини в сучасному виробництві. Найбільш концентровано цей факт виявив себе в теорії *людського капіталу*. Остання категорія включає наступні елементи: *знання; навички; здібності*. Обмеження можливостей людини в розвитку її виробничої активності призводить до зменшення національного багатства.

Ефективність людини як працівника залежить від попередніх інвестицій у такі сфери:

- освіта;
- виробниче навчання;
- охорона здоров'я з охороною довкілля;
- мобільність, зокрема міграція населення;
- інформаційне забезпечення;
- народження і виховання дітей.

4. Макроекономічний кругооборот – процес безперервного руху факторів і результатів виробництва, продуктів і доходів, натуральних одиниць і грошей, що обслуговують взаємодію всіх ринкових суб'єктів.

Той самий суб'єкт на різних стадіях оперує ресурсами, кінцевими товарами і послугами, а також грошовими активами, що приводить до висновку: макроекономічна рівновага можлива при рівності всіх видаткових доданків з однієї сторони і дохідних доданків з іншої. Іншими словами, рівновага можлива при збігу величин сукупних попиту і пропозиції.

Визначимо три моделі кругообороту:

- 1) проста, або двосекторна, з урахуванням взаємодії домогосподарств, що поставляють ресурси, і підприємницького сектора, що робить кінцеві товари;
- 2) закрита, або трисекторна, в якій до двох попередніх суб'єктів додається держава з податковими, грошово-кредитними та іншими важелями впливу;
- 3) відкрита, або повна, чотирисекторна, коли до трьох зазначених суб'єктів приєднуються закордонні учасники.

Сукупна рівновага поєднує рівновагу на трьох зведених ринках: ринку ресурсів (факторів); ринку кінцевих товарів і послуг; грошовому ринку.

Сукупний попит (AD) – це обсяг національної продукції, яку споживачі готові придбати за даною ціною в даний момент часу.

Закон попиту проголошує: за інших рівних умов ціни і сукупний попит мають зворотну, або негативну залежність. Тому крива попиту має спадний характер.

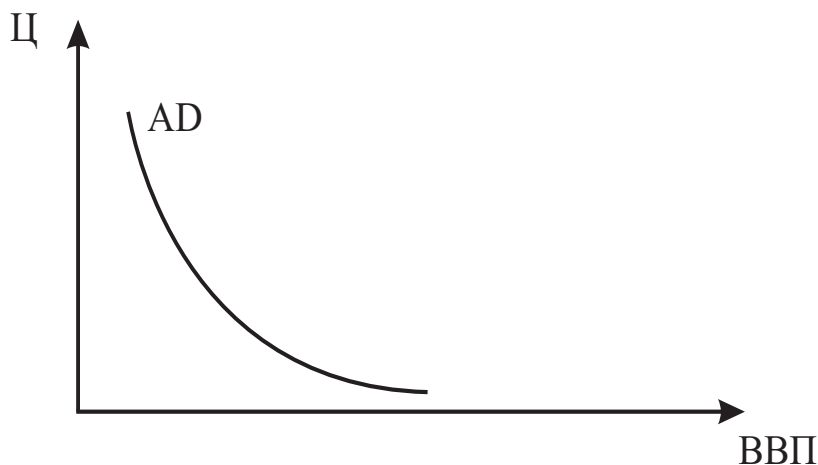

Рис. 3.1. - Крива сукупного попиту (AD)

Сукупна пропозиція (AS) – це рівень реального ВВП при даному рівні цін у даний момент часу. Закон пропозиції проголошує: за інших рівних умов ціна й обсяг пропозиції мають прямий (позитивний) зв'язок.

На характер графіка AS впливають фактор часу і фаза економічного циклу. У короткостроковому періоді підвищення цін стимулює зростання сукупної пропозиції. У довгостроковому ж періоді зростання цін більше не є стимулом подальшого приросту виробництва.

На фазах кризи і депресії ціни можуть залишатися незмінними при обсязі ВВП, що змінюється. Таким чином, можливість реалізувати залежані на складі товари не стимулює зростання цін, тому на вказаних фазах циклу графік являє собою горизонталь і горизонтальний відрізок називається кейнсіанським (I). На фазі підйому стимулом росту ВВП є підвищення цін (інфляція) і відрізок називається висхідним, або проміжним (II). На фазі піку (буму) економіка повністю використовує всі потужності при повній зайнятості, що робить відрізок графіка вертикальною лінією, тобто класичним відрізком (III).

Ціновим фактором сукупної пропозиції є власні ціни товарів. Вплив цін товарів на обсяг ВВП ілюструється за допомогою руху по кривій AS.

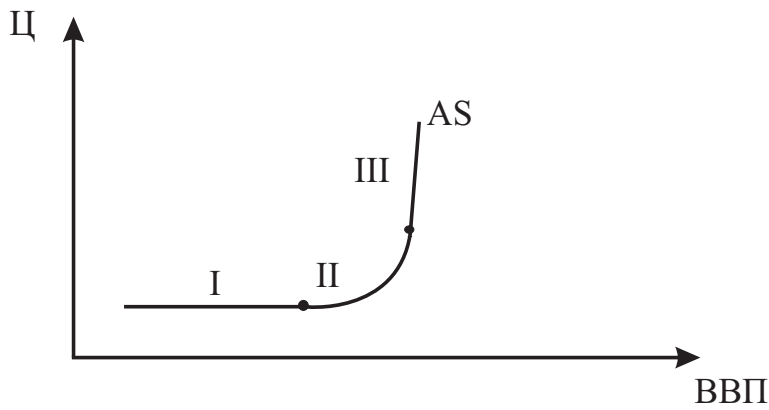

Рис. 3.2. - Крива сукупної пропозиції (AS)

Макроекономічна рівновага – це збіг величин AD і AS.

Графічне зображення кривих сукупного попиту й сукупної пропозиції в одній системі координат називається моделлю “AD-AS”.

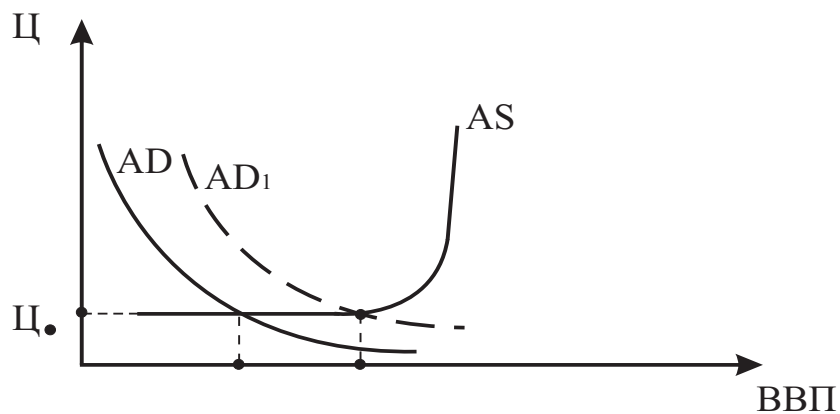

Рис. 3.3. - Макроекономічна рівновага

5. Питанням розподілу присвячено багато спеціальних праць. Значний внесок у розробку проблем розподілу зробили Д. Рікардо, Дж. С. Мілль, К. Маркс, Дж. Б. Кларк, Дж. М. Кейнс, М. Фрідман та ін. Теорія розподілу була започаткована Д. Рікардо. Визначення законів, що регулюють розподіл продукту між класами, на думку Д. Рікардо, становить основне завдання політичної економії. Дж. С. Мілль свою тритомну працю присвятив в основному розподільним відносинам, подетально й поелементно

проаналізувавши практику розподілу й підбивши підсумки теорії розподілу класичної політичної економії. Дж. Б. Кларк стверджує, що розподіл національного доходу регулюється суспільним законом, згідно з яким кожному фактору належить та частина багатства, яку цей фактор створює.

Суб'єктами розподілу є домогосподарство, фізична особа, підприємство чи держава. Об'єктами розподілу можуть бути земля чи інші природні ресурси, праця, капітал, дохід, технологія, інформація тощо. У рамках національної економіки об'єкти розподілу - це національне багатство, валовий національний продукт, національний дохід тощо. До інфраструктури розподілу належить система оплати праці, грошово-кредитна система, система формування та використання бюджету держави, фінансова система підприємств та організацій тощо. Розподіл у відтворенні виконує потрібну роль: по-перше, є умовою виробництва; по-друге, виступає результатом виробництва; по-третє, визначає характер і кількісний рівень споживання. Характер розподілу (напр., поділ національного доходу на споживання та нагромадження) визначає здатність суспільства до економічного зростання в перспективі. У процесі розподілу визначається частка кожного економічного фактора виробництва в створеному сукупному суспільному продукті, валовому національному продукті чи національному доході. Розподілу доходів передують розподіл факторів виробництва. Залежно від форм власності на фактори виробництва визначається характер розподілу доходів.

На характер розподілу факторів виробництва впливають три групи чинників:

- закони, що регулюють розвиток продуктивних сил;
- економічні закони функціонування ринку;
- економічна роль держави.

Розподіл доходів займає проміжне місце між виробництвом у вузькому значенні й кінцевим споживанням. Треба підкреслити два основних методологічних погляди до дослідження доходів:

- марксистський;
- неокласичний, або функціональний.

За першим поглядом форми доходів похідні від поділу нової вартості на необхідну і додаткову. Необхідна вартість (необхідний продукт) є еквівалентом майбутньої зарплати. Додатковий продукт, який також створюється робітником, розподіляється між власниками підприємницьких здібностей, капіталу і землі у вигляді відповідно прибутку, проценту і ренти.

За другим поглядом величина кожного факторного доходу дорівнює граничному вкладу в підсумковий дохід підприємства після реалізації продукції. Зазначена оцінка спирається на теорію граничної продуктивності, згідно з якою розмір первинного (факторного) доходу є ціною ресурсів. Ціна являє собою підсумок певної комбінації попиту і пропозиції даного товару. Але попит на ресурси є похідною величиною від попиту на кінцевий товар. Одночасно, з точки зору пропозиції, існують різні технології, тобто різні комбінації ресурсів, що дозволяють досягти виробничої мети. Таким чином, доходи в мікроекономіці як ціни на відповідні фактори пов'язані економічно і технологічно. Власники факторів доповнюють один одного, тому їх злагода обумовлює стійкість економічного процесу.

Усі доходи підрозділяють за певними критеріями.

За факторним критерієм визначають дві групи:

- первинні, тобто факторні – зарплата, прибуток, рента, відсоток;
- вторинні як підсумок перерозподілу, тобто соціальні трансферти, або пенсії, стипендії, допомога, пільги; з радянських часів для них залишився термін – суспільні фонди споживання.

За функціональним критерієм визначають такі форми:

- трудові, як за рахунок власної праці з власними активами (особисте підсобне господарство, вільна творча діяльність з отриманням гонорарів та ін.), так і за рахунок найманої праці у вигляді зарплати;
- доходи від підприємництва у вигляді прибутку або відсотків за позички безпосереднім підприємцям;

- доходи від власності за рахунок ренти або відсотків від операцій з цінними паперами, вкладками (депозитами) у кредитні установи чи внесками в статутний фонд колективних підприємств;

- сімейні доходи, зокрема спадщина і дарування.

Сімейні доходи підсумовують особисті доходні складові, тому вони є узагальненим показником рівня і якості життя людей. Важливими характеристиками є структура сімейних доходів за походженням і напрямки їх використання. Так, ознакою розвиненості країни є різноманіття (диверсифікація) доходних складових і порівняно низка частка витрат на продукти харчування. За даними статистики, харчові продукти в Україні займають ледве 60 % від сумарних витрат, а в розвинутих країнах Північної Америки, Західної Європи і Азії – 20-25 %.

Механізм ринку не в змозі подолати зростаючу нерівність у доходах, яка здатна підірвати соціальний мир у суспільстві. Тільки державне регулювання і перерозподіл доходів, тобто активна соціальна політика згладжує суперечності.

Держава здійснює перерозподіл доходів на двох рівнях:

1. Держава може втручатися у процес формування цін на економічні фактори виробництва і таким чином захищати інтереси економічних агентів, гарантуючи їм отримання доходів. Це стосується в першу чергу ренти, процента і заробітної плати. Так, політика Національного банку щодо встановлення облікової ставки, ставки рефінансування формує рівень доходів банківського капіталу. А політика заморожування заробітної плати приводить до стримування доходів найманих працівників. Державна підтримка сільськогосподарських цін у більшості країн світу гарантує фермерам отримання відповідного доходу.

2. Держава може втручатися у перерозподіл пізніше, стягуючи податки із суб'єктів господарювання. У цьому разі держава змінює результати індивідуального розподілу доходів між економічними факторами виробництва. Результати перерозподілу можуть проявлятися у формі вертикального перерозподілу (між багатими й бідними за рахунок різного роду податків) і горизонтального

перерозподілу (за рахунок трансферти, субвенції, витрат на охорону здоров'я та освіти, субсидії тощо). Економічна доцільність перерозподілу забезпечується за допомогою органічного поєднання реалізації двох розподільних принципів: принципу ефективності й принципу соціальної справедливості. Здійснюючи принцип соціальної справедливості, держава гарантує своєму громадянину достатній рівень життя, не допускає, щоб він опинився за межею бідності. Із цією метою держава визначає мінімум оплати праці, якого обов'язково повинні дотримуватись роботодавці всіх форм власності.

Мінімальна заробітна плата — це встановлена державою нижня межа оплати праці за фактично відпрацьовану повну місячну норму праці (робочого часу) найманого працівника. Такий мінімум не повинен бути нижчим за існуючий у країні прожитковий мінімум.

Суспільні фонди споживання є особливим джерелом забезпечення потреб людей за рахунок перерозподілу первинних доходів у таких основних формах:

- фонди спільного задоволення потреб;
- фонди підтримки непрацевдатних.

Споживчий кошик є певним набором товарів і послуг, які необхідні для задоволення нормальних потреб середньостатистичної сім'ї. Визначають три групи в межах кошику: продовольча частина, частина непродовольчих товарів і послуг, податки й обов'язкові платежі.

Прожитковий мінімум – певний набір товарів і послуг на підставі нормативів споживання першочергових життєвих засобів. Вказаний мінімум має дві форми прояву:

1) *фізіологічний мінімум*;

2) *соціальний мінімум*, який перевищує фізіологічний на суму коштів, які забезпечують задоволення окремих духовних і соціальних потреб для збереження існуючого рівня життя.

Взагалі нерівність у доходах пояснюється по-різному. *Егалітарний підхід* проповідує максимальне зближення доходів. *Утилітарний підхід* спирається на визначення пріоритету добробуту окремого споживача без зовнішнього регулю-

вання. *Роулсіанський підхід* підкреслює шлях соціальної підтримки найбільш незахищених прошарків. Оптимальність, за В. Парето, досягається тоді, коли зміни в розподілі доходів не погіршують добробуту хоча б одного з його учасників. Соціальне регулювання, за Е. Бароне, ефективне, коли вигреш одних обумовлює певну компенсацію збитків для інших за рахунок перших і при згоді других.

Кількісне вимірювання нерівності можливе з використанням децильного, квартильного, квінтильного та інших коефіцієнтів, за якими розраховується співвідношення доходів, наприклад, для квартильного показника, 25% найбагатших і 25% найбідніших прошарків населення.

Графічно можлива ілюстрація кривої Лоренца, коли абсциса відображає групи населення у відсотках, а ордината – відсоткові частки доходів, які одержують ці групи. Бісектриса є проявом абсолютної рівності. Увігнута крива нижче бісектриси описує нерівність тим більшу, чим більше відстає крива від прямої. Кількісно криву Лоренца доповнює коефіцієнт Джині, за яким відношення площини фігури, що характеризує відрив кривої від бісектриси, до площини трикутника з гіпотенузою у вигляді відрізка бісектриси, описує зазначену нерівність.

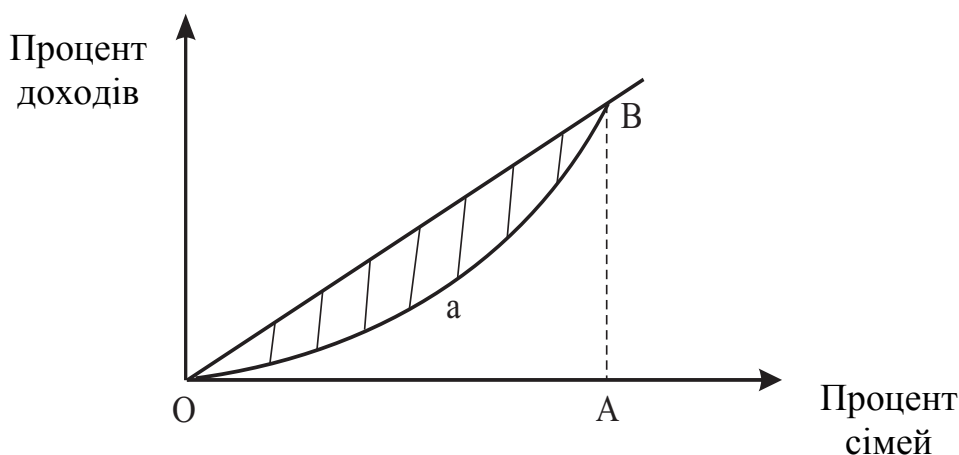

Рис.3.4. - Крива Лоренца

Розподіл доходів об'єднує мікро- і макроекономічні підходи. На макро-рівні за участю держави забезпечуються принципи й умови розподілу. На мікро-рівні реалізуються конкретні заходи з розподілу і перерозподілу доходних сум.

6. Концепція споживання і заощадження становить інтелектуальний стрижень кейнсіанського підходу. Застосована понад сімдесят років тому англійським економістом Дж. Кейнсом, ця концепція була неприйнятною для тодішніх західних економістів. Сьогодні багато елементів кейнсіанської теорії ввійшли у словник політичної економії.

Відтворювальний ефект допомагають досліджувати наступні ключові категорії:

- споживання, тобто частина доходів, що вибуває з наступного руху активів;
- заощадження, тобто частина доходів, що залишається після вирахування споживання і бере участь у подальшому обігу; саме заощадження є основою інвестицій;
- нагромадження, тобто використання заощаджень для виробничих потреб;
- інвестиції, тобто вкладення, насамперед довгострокові, у розвиток виробництва;
- середня схильність до споживання (ССС) = споживання : дохід;
- середня схильність до заощаджень (ССЗ) = заощадження: дохід = 1 – СССР;
- гранична схильність до споживання (ГСС) = зміни у споживанні : зміни в доході;
- гранична схильність до заощаджень (ГСЗ) = зміни в заощадженнях : зміни в доході = 1 – ГСС;
- мультиплікатор інвестицій (Мі) = зміни у доході : зміни в інвестиціях = 1: ГСЗ;
- акселератор (А) = зміни в інвестиціях поточного періоду : приріст доходу за проміжок часу від попереднього до поточного періодів.

ТЕМА 3.2. Економічний розвиток. Зайнятість, відтворення робочої сили та їх регулювання державою

1. Економічне зростання і економічний розвиток.
2. Сутність і види економічних циклів.
3. Сутність, види і показники зайнятості й безробіття.
4. Державне регулювання ринку праці.

1. Сутність поняття «**економічне зростання**» можна визначити як кількісне збільшення і якісне вдосконалення за відповідний період результатів виробництва (товарів, послуг) і його основних факторів. Економічне зростання

– стійке розширення масштабів діяльності господарської системи в цілому з такими основними чинниками:

- народонаселення;
- природні (кліматичні, геологічні, екологічні та ін.);
- нагромадження, тобто використання частини додаткового продукту на розширення виробництва;
- науково-технічний прогрес.

Інколи сукупність чинників об'єднують у дві групи:

- чинники сукупного попиту;
- чинники сукупної пропозиції.

Розрізняють два основних типи економічного зростання:

- *екстенсивний* з розширенням виробництва при кількісному збільшенні наявних ресурсів і при незмінності ефективності їх використання;
- *інтенсивний* з розширенням виробництва при якісному поліпшенні використання ресурсів, тобто при їх більш ефективному застосуванні.

На практиці не існують чисто екстенсивний або інтенсивний шляхи зростання. Більш коректними є терміни “переважно екстенсивний” або “переважно інтенсивний” типи зростання.

Загальною основою і рушійною силою розвитку виробництва є його суперечлива взаємодія зі споживанням. З одного боку, економічні потреби породжують ідеальний образ продукту і в такому сенсі стимулюють його створення. У реальному житті ця суперечність — лише найзагальніша основа розвитку виробництва незалежно від його суспільної форми, що значною мірою знаходить своє виявлення у відповідному *типі економічної системи: традиційній капіталістичній* (ринковій), *командній* (адміністративно-командній), *змішаній, перехідній* (від адміністративно-командній до змішаній).

На межі XX - XXI ст. вчені почали розрізняти категорії “економічне зростання” і “економічний розвиток”. Розвитком вважається різними економістами й соціологами таке збільшення обсягів виробництва, яке забезпечує поліпшення рівня

життя більшості населення, сприяє економічній і політичній свободі особи, гальмує екологічну деградацію. Останній аспект є змістом так званого “сталого розвитку”, який був вперше проголошений у 1992 році на спеціальній конференції під егідою ООН у Ріо-де-Жанейро і отримав подальший розвиток на конференції в Йоганнесбурзі у 2002 р.

2. Економіка не є назавжди сталим утворенням. Існують такі дві групи передумов макроекономічної нестабільності:

- зовнішні, або екзогенні (природні, воєнно-політичні та ін.);
- внутрішні, або ендегенні, насамперед, циклічність розвитку.

Циклічність проявляється у періодичному повторенні фаз розвитку. Традиційно відзначають такі види економічних циклів:

1) малі тривалістю до 4-х років на підставі несталості грошово-кредитної сфери економіки з двома фазами (спад і піднесення);

2) середні тривалістю 5-11 років на підставі старіння і заміни основного капіталу з чотирма фазами:

- криза, або спад, рецесія;
- депресія, або стагнація, застій;
- пожвавлення;
- піднесення, або експансія, бум, впритул до піку виробництва;

3) великі (довгі хвилі в економіці) тривалістю 40-60 років з двома фазами (спад і піднесення) на підставі різних фундаментальних причин, за думкою різних учених, зокрема:

- У. Джевонс пов'язував довгі хвилі з періодичністю змін плям на Сонці, що спочатку впливало на аграрне виробництво, а далі на чергування фаз підприємницької діяльності;

- М. Кондратьєв брав за основу революційні технологічні зміни;

- Й. Шумпетер віддавав перевагу змінам інноваційної активності, що було близько до поглядів Кондратьєва.

Треба відзначити існування криз нециклічного характеру:

- структурні кризи у вигляді криз відносного перевиробництва і відносного недовиробництва;
- системні кризи з глибокою трансформацією усіх сторін суспільного життя, що припускає необхідність переходу до нової економічної системи.

3. Робоча сила, праця на макроекономічному рівні описуються за допомогою сукупних, або агрегованих показників.

Сукупний працівник – це соціально-економічна і організаційна єдність робітників, які створюють суспільний продукт при таких передумовах спільної діяльності:

- єдина виробнича мета;
- поділ праці, який формує колективну трудову діяльність.

Трудовий потенціал – це сума усіх можливих ресурсів праці, включаючи як наявних працездатних, так і тих, хто наближується до цієї категорії. Трудовий потенціал спирається на освітню і професійно-кваліфікаційну підготовленість людей, а також на здатність робітників до продуктивної праці.

Трудові ресурси – це працездатне населення у працездатному віці.

Зайнятість – це форма реалізації здібностей сукупного працівника, тобто діяльність з метою задоволення потреб за певний дохід. Визначимо основні форми зайнятості:

- повна, пов'язана з існуванням природного безробіття;
- раціональна при відповідності структурі національної економіки;
- ефективна, що забезпечує оптимальний соціально-економічний результат сукупної трудової діяльності;
- гнучка, що припускає певні форми комбінування організаційних форм;
- примусова або добровільна залежно від соціального статусу працівника.

Середовищем діяльності сукупного працівника є ринок праці, або ринок робочої сили. Основними суб'єктами цього ринку є наймані робітники й роботодавці.

Головними суб'єктами інфраструктури трудового ринку є правові засади функціонування, державні й недержавні служби, фонди, курси, об'єднання працівників і підприємців.

Специфікою ринку праці є існування таких рис:

- він є ринком недосконалої конкуренції, зокрема білатеральною монополією, тобто ареною відносин об'єднань роботодавців і робітників (профспілок);
- він є регульованим ринком з боку держави, яка встановлює деякі правові обмеження;
- він є ринком трудових контрактів (договорів, угод).

Функціями ринку праці є наступні моменти:

- забезпечення оптимального розвитку зайнятості та економіки в цілому;
- раціональне розміщення трудових ресурсів;
- узгодження інтересів усіх соціальних груп.

В умовах ринкової економіки наймана праця є товаром з відповідним формуванням ціни (зарплати) на підставі взаємодій факторів пропозиції і попиту.

Пропозиція праці характеризується чисельністю людей, які потребують працевлаштування за умов певної оплати.

Визначають три джерела трудової пропозиції:

- демографічне з урахуванням молоді, яка працевлаштується вперше;
- соціальне з урахуванням колишніх незайнятих у працездатному віці;
- економічне з урахуванням тих, хто вивільнюється з інших галузей або країн.

Фактори пропозиції праці поділяються на цінові, тобто залежні від рівня зарплати, й нецінові (традиції, допомога по безробіттю, податки, тіньова зайнятість та ін.).

Попит на працю – це платоспроможна потреба роботодавців щодо отримання трудових послуг з боку найманих працівників. Як і у випадку з пропозицією, визначають цінові й нецінові фактори трудового попиту.

Збіг величин попиту і пропозиції дає ринкову рівновагу на ринку праці. Перевищення попиту обумовлює дефіцит робочої сили, домінування пропозиції існування безробіття.

Саме безробіття, яке провокує зниження виробництва і одночасно породжується ним, а також цінові зміни є головними проявами *макроекономічної нестабільності*, яка описує втрату економічною системою мобільності й гнучкості.

З погляду статистики, безробітними вважаються люди з такими особливостями:

- працездатні у працездатному віці;
- зареєстровані в державній службі зайнятості;
- отримують грошову допомогу;
- активно шукають роботу і здатні приступити до неї.

Різні економічні напрямки по-різному обґрунтовують причини виникнення безробіття. *Т.Р.Мальтус* підкреслював існування закону народонаселення з проблемою у вигляді демографічного вибуху. *К. Маркс* пов'язував закон народонаселення зі зростанням органічної будови капіталу, тобто технічної будови, яка викликана науково-технічними змінами. *Класичний* погляд визначає надмірно високу зарплату. *Кейнсіанський* погляд підкреслює пріоритет недостатнього сукупного попиту, який робить недостатньою сукупну пропозицію. *Інституціональна* точка зору віддає перевагу недостатності інституціональних складових, наприклад нестачі інформації, недолікам роботи відповідних державних установ.

Безробіття характеризується двома ключовими показниками:

- рівнем, що описується формулою:

$$P_6 = K_6 : K_{pc} \times 100,$$

де K_6 – кількість безробітних; K_{pc} – кількість зареєстрованої робочої сили;

- тривалістю.

Виділяють такі види безробіття:

1) *добровільне* при небажанні робітника працювати за даним рівнем зарплати або з інших причин, зокрема *фрикційне* безробіття у зв'язку із зміною професії або механічною міграцією;

2) *вимушене* при перепадах ринкової кон'юнктури з наступними формами:

- *сезонне*;

- *технологічне* як наслідок модернізації виробництва;

- *конверсійне* як результат перепрофілювання воєнно-промислового комплексу (ВПК);

- *структурне* як єдність технологічного і конверсійного з обов'язковою необхідністю перепідготовки й перекваліфікації;

- *циклічне* за умов розвитку економічної кризи;

- *застійне* при довгорічній незайнятості;

- *інституціональне* при дефіциті належної інформації;

3) *природне* як єдність фрикційного і структурного.

Головним економічним наслідком безробіття є втрата обсягу продукції, що описує закон Оукена: 1 % перевищення фактичного рівня безробіття над природним забезпечує 2,5 % відставання реального ВВП від потенційного.

4. В Україні з другої половини 90-х років XX ст. фактично не відбувалося розширене відтворення робочої сили. Об'єктивними показниками цього явища є поступове зменшення чисельності населення і робочої сили; коливання реальної заробітної плати; скорочення державних видатків на розвиток освіти, охорони здоров'я, житлового будівництва тощо. Різке погіршення умов для відтворення робочої сили негативно впливає на демографічні процеси в країні, що характеризують тип відтворення робочої сили — звужене відтворення.

Кількість робочої сили і трудових ресурсів у кінцевому підсумку визначається чисельністю, статево-віковою структурою, народжуваністю і тривалістю життя населення, тобто демографічними процесами.

Природний рух населення, характер його відтворення визначається не тільки рівнем економічного розвитку країни, а й іншими факторами: соціальними умовами, традиціями культури і побуту, конкретними історичними факторами.

Досвід показує, що держава може позитивно впливати на розширене природне відтворення населення своєю демографічною політикою, яка є складовою частиною загальної соціально-економічної політики суспільства.

Елементами цієї політики є покращання житлових умов з урахуванням демографічного фактора, надання відчутної допомоги на дітей, забезпечення населених пунктів дитячими установами, збільшення відпусток у зв'язку з вагітністю, пологами і післяпологовим вихованням, зміцнення сім'ї, зростання реальних доходів сімей. Винятково важливе значення має розвиток системи охорони здоров'я у країні, системи безплатного лікування, медичного страхування, охорони материнства. Суть у тому, що дієздатна політика зайнятості в теперішніх умовах повинна мати довгостроковий характер і включати цілий комплекс заходів державного регулювання, що гальмує зростання безробіття і скорочення зайнятості населення.

У наших умовах найбільш важливими можуть бути такі заходи:

1. Прискорений розвиток дрібного підприємництва.

2. Активізація державних інвестицій в соціальну і виробничу інфраструктуру, особливо в такі сфери, які не орієнтуються на одержання прибутку (будівництво і утримання дитячих садків, розширення мережі інтернатів, лікарень, поліклінік, будівництво і ремонт автомобільних шляхів сполучення тощо).

3. Розширення обсягів фінансування на розвиток служб з перепідготовки кадрів і підвищення кваліфікації.

4. Кардинальне підвищення державних витрат на підтримку молодих матерів, сімей з дітьми до 16 років, допомоги на кожному новороджену дитину.

5. Прискорене зростання реальної заробітної плати.

6. Швидке запровадження більш прогресивних законів з оподаткування доходів підприємств, деяке зниження ставки податків з тим, щоб стимулювати підприємства України приватного і державного секторів на прискорений розвиток. Розширене відтворення первинних ланок — це запорука підвищення обсягів сукупного попиту на роботу ринку в національному масштабі.

7. Подолання аномального характеру розподілу доходів серед населення і домогосподарств.

ТЕМА 3.3. Господарський механізм у системі суспільного відтворення.

Держава та її економічні функції

1. Сутність і структура господарського механізму.
2. Необхідність і сутність втручання держави в економіку.
3. Економічні функції держави.

1. *Господарський механізм* — це система основних форм, методів і важелів використання законів, розв'язання суперечностей суспільного способу виробництва, реалізації власності, а також всебічного розвитку людини, формування її потреб, створення системи стимулів і узгодження економічних інтересів основних класів, соціальних груп.

Господарський механізм є найважливішим елементом економічної системи. Якщо уявити сучасну економічну систему як змішану, то вона включає в себе такі самостійні підсистеми господарювання:

- державну підсистему;
- ринок як самостійну підсистему господарювання;
- традиційне (натуральне) господарство.

Кожній з окремих підсистем відповідає адекватний господарський механізм: державний регулюючий механізм; ринковий механізм саморегулювання; господарський механізм, що відповідає традиційному натуральному господарству. Залежно від того, яка підсистема з відповідним господарським механізмом має найбільшу питому вагу, характеризується і вся економічна система: якщо переважає ринок, то й система — ринкова, виникає ринкова економіка; якщо переважає держава, то й система — планова (адміністративно-командна); якщо переважає натуральне господарство, то такою є система в цілому. Більш чи менш рівне співвідношення ринку й держави характеризує систему змішаної економіки, де відбувається взаємодія відповідних господарських механізмів і, як результат, становлення цілісного господарського механізму змішаної економіки.

Наприклад, ринковий механізм саморегулювання дає можливість:

1) ефективно розподіляти ресурси для виробництва необхідних суспільству товарів;

2) успішно функціонувати за наявності навіть обмеженої інформації (досить мати дані про ціну на продукт і про витрати на його виробництво);

3) забезпечувати гнучкість і високий ступінь пристосування до умов, що змінюються. Так, ринок відповів розробкою альтернативних енергоносіїв, впровадженням ресурсозберігаючих технологій, коли в 70-ті роки ціни на нафту зросли в 4—6 разів;

4) оптимально використовувати результати НТП; прагнучи отримати максимально високий прибуток, товаровиробники йдуть на ризик, вводять новітні технології, розробляють нові товари;

5) вільно вибирати і діяти споживачам і підприємцям (вони незалежні в прийнятті рішень, укладанні угод і т. ін.);

6) задовольняти різноманітні потреби, підвищувати якість товарів і послуг, швидше досягати ринкової рівноваги;

7) розширювати асортимент продукції, підвищувати її якість, знижувати витрати і тим самим підтримувати конкурентоспроможність продукції тощо.

Сутність господарського механізму проявляється через його функції. До основних з них у політико-економічній системі належать такі:

- реалізація відносин пануючого типу власності;
- сполучення і взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин в економічній структурі суспільства;
- узгодження і забезпечення руху економічних інтересів;
- розв'язання суперечностей;
- формування «поля» взаємодії між механізмом дії і механізмом використання економічних законів.

Реалізація цих функцій в економічній практиці відбувається на основі таких основних принципів формування і функціонування господарського механізму, як *ефективність, збалансованість, системність, соціальна спрямованість*.

Механізм господарювання як система організаційно-економічних форм включає такі структурно-функціональні підсистеми: планування, стимулювання, організація, регулювання. Кожна з цих форм, у свою чергу, виступає у безлічі

інших форм, що виконують свої функції і в своїх взаємозв'язках створюють відповідні підсистеми механізму господарювання. Підсистема планування включає прогнозування, довгострокове, середньострокове і поточне планування, директивне й індикативне планування тощо; підсистема стимулювання - економічні важелі і стимули економічної діяльності, прискорення науково-технічного прогресу, кредитно-фінансову систему; підсистема організації — форми організації й управління виробництвом з відповідною регламентацією прав і обов'язків економічних суб'єктів.

2. Головне завдання економічної політики держави - це досягнення параметрів, що визначені нормативною політекономією.

Особливості участі держави в економіці є такими:

1. Держава – це носій політики, тобто влади і народногосподарського регулювання суспільного життя.
2. Держава розробляє правові основи функціонування економіки.
3. Держава - безпосередній учасник економічних відносин, силами державних підприємств, окремих чиновників і державних установ.
4. Держава є монополістом у грошовій емісії, захисті конкуренції і представництві в міжнародних економічних організаціях.

Основні теорії державного регулювання економіки:

1. *Меркантилізм*. У XVI–XVIII ст. робився акцент на зовнішньоекономічне регулювання шляхом протекціонізму і отримання позитивного платіжного балансу.

2. *Класична теорія* (А.Сміт та ін.) робила акцент на ринкове саморегулювання і два моменти державної участі:

- 1) закони та інші правові акти;
- 2) забезпечення соціально-політичної стабільності.

3. *Кейнсіанська теорія* (з середини XX ст.) спирається на ринкове саморегулювання, але при активній участі держави в регулюванні сукупного попиту, насамперед через фіскальну і грошову політику.

4. *Неоліберальна* теорія у роботах В.Ойкена, В.Репке, Л.Ерхарда підкреслювала саморегулювання в ринковій системі, але при активному втручанні держави в захист конкурентного середовища і подолання кризових явищ.

5. *Неоконсервативні теорії* (монетаризм, теорія раціональних очікувань) підкреслює зменшення прямих регуляторних функцій, зменшення частки державної власності при виділенні головної сфери грошово-кредитного обігу і антимонопольної діяльності.

6. *Теорії етатизму*, що обґрунтовували виключну роль держави, яка концентрує практично всі економічні відносини.

Безпосередні або оперативні завдання державних органів в економічній сфері:

- 1) забезпечення народногосподарської стабілізації;
- 2) сприяння економічному зростанню;
- 3) структурні перетворення між галузями і територіями;
- 4) розподіл і перерозподіл доходів і національного багатства.

Державні органи за конституцією, як правило, захищають наступні національні інтереси:

- 1) економічну стабільність і недопущення кризових явищ;
- 2) сприяння науково-технічній модернізації;
- 3) сприяння участі в міжнародному поділі праці;
- 4) стимулювання розвитку національного ринку, зокрема захисними бар'єрами (тарифними й нетарифними).

5) забезпечення економічної та політичної незалежності, а також зростання добробуту населення.

Основні моделі державного регулювання:

1) американська, або ліберальна – при перевазі ринкового саморегулювання і при втручанні держави в галузі, де конкуренція не ефективна;

2) німецька, або неоліберальна – з державним усуненням перешкод вільній конкуренції, а також при концентрованому подоланні кризових явищ;

3) шведська - з домінуванням державного регулювання, насамперед соціально-трудова відносин;

4) японська, або східноазійська модель спирається на активну структурну політику і протекціонізм у зовнішній торгівлі.

3. Держава виконує такі виключні функції:

- створення законодавчо-правових засад функціонування економіки;
- забезпечення соціально-політичної стабільності і державного суверенітету;
- подолання зовнішніх ефектів, тобто екологічних і техногенних катастроф, які потребують суттєвих коштів і адміністративних заходів;
- здійснення соціальних програм і так званих суспільних заходів (підтримка незахищених, фінансування армії, державної безпеки, дипломатії та ін.);
- представництво в міжнародних організаціях.

На практиці не існують чисте ринкове саморегулювання і абсолютне державне втручання. Головна проблема – оптимальний перерозподіл сфер впливу між державними і недержавними суб'єктами.

Розподіл функцій між центральними і місцевими суб'єктами спирається на державно-адміністративний поділ країни. У федераціях (США, Німеччина, Росія та ін.) органи влади управління штатів, земель, областей мають широкі повноваження. В унітарних державах (Україна) на містах діють органи місцевого самоврядування і представники центральної влади.

Відзначимо основні методи державного регулювання економіки:

- прямі або адміністративні, пов'язані з дозволом або заборонаю діяльності, обмеженням при здійсненні економічних функцій (ліцензія, державна реєстрація, обов'язковий продаж валютного виторгу та ін.);
- непрямі методи через податково-бюджетну, грошово-кредитну політику та інше (наприклад, валютна інтервенція силами НБУ для впливу на валютні курси).

Підкреслимо ключові види державного втручання в економіку:

- 1) прогнозування, програмування і планування;
- 2) податково-бюджетна (фіскальна) політика;
- 3) грошово-кредитна (монетарна) політика;
- 4) цінова політика;
- 5) соціальна політика, зокрема із соціального захисту населення;
- 6) антимонопольна і політика захисту конкуренції;
- 7) зовнішньоекономічна політика;
- 8) структурна, зокрема інвестиційна та інноваційна політика.

Фактор часу впливає на поведінку державних органів. Короткострокове втручання має, як правило, адміністративний характер. Довгостроковий вплив спирається на непрямі заходи.

ЗМ 4. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Обов'язкові укрупнені навчальні елементи (теми)

4.1. Сучасні економічні системи. Особливості розвитку перехідних економік.

4.2. Суть і структура світового господарства. Форми міжнародних економічних відносин.

4.3. Економічні аспекти глобальних проблем та їх вплив на економічний розвиток України.

ТЕМА 4.1. Сучасні економічні системи. Особливості розвитку перехідних економік

1. Сутність і етапи розвитку капіталістичної економічної системи.
2. Головні риси економічної системи соціалізму. “Державний соціалізм”.
3. Соціально-економічні особливості країн з перехідною економікою.

1. Капіталістичний спосіб виробництва почав зароджуватись у надрах феодалізму. Зростання продуктивних сил і розвиток суспільного поділу праці розширювали сферу товарного виробництва і підривали основи натурального господарства. Водночас поглиблення спеціалізації в сільському господарстві і розвиток ремісницького виробництва сприяли установленню більш міцних економічних зв'язків між різними районами і злиттю місцевих ринків в єдиний національний ринок. Тим самим створювалися умови капіталістичного господарського укладу. Елементи капіталістичних відносин спорадично виникали в містах Італії і Голландії вже в XIV—XV ст., проте розклад феодальної системи господарства і початок капіталістичної ери відносять до XVI ст.

Капіталізм виник і розвинувся на базі простого товарного виробництва, насамперед на базі міського ремісництва. Поглиблення майнової диференціації серед ремісників і розорення все більшої кількості господарств розширювали сферу застосування найманої праці. Важливу роль у виникненні капіталізму

виконав купецький капітал. Купці в ряді випадків безпосередньо підкоряли собі працю багатьох ремісників, які з часом перетворювалися у найманих працівників.

Процеси становлення капіталістичного виробництва прискорювалися *первісним нагромадженням капіталу*, коли відбувалося насильницьке розорення маси дрібних товаровиробників і перетворення їх із самостійних господарів у найманих працівників.

Розвинувшись на базі простого товарного господарства, капіталізм являє собою його вищу ступінь, коли товаром стає і *робоча сила*, що придбувається на ринку праці власниками речових виробничих ресурсів. Перетворивши товарні відносини в панівні, капіталізм зруйнував натуральне господарство. Капіталістичне товарне виробництво зробило неможливим відтворення рутинних методів і технологій виробництва, характерних для традиційної економіки. Виробництво заради прибутку і закон конкурентної боротьби змушують капіталістів постійно збільшувати капітал і удосконалювати продуктивні сили.

Нагромадження капіталу і розширене відтворення капіталістичних відносин зробили буржуазну епоху періодом небувалого розвитку й зростання матеріальних і людських продуктивних сил, постійних переворотів у техніці та організації виробництва, які супроводжувалися неухильним зростанням капіталістичного усупільнення, а також поглибленням спеціалізації і кооперації праці. Разом з розвитком матеріальної бази виробництва відбуваються якісні зміни і в головній продуктивній силі суспільства - людині. Замість закріпачених, нездатних до свідомих політичних дій на захист своїх інтересів селян капіталізм створив високоорганізовану нову соціальну силу — найманих працівників.

Виділяють три етапи розвитку капіталістичної економічної системи:

- 1) капіталізм вільної конкуренції ;
- 2) монополістичний капіталізм;
- 3) фінансово-монополістичний капіталізм.

Головні причини еволюції капіталістичної системи такі:

1) недосконалість і негативні соціально-економічні наслідки ринкової системи саморегулювання (безробіття, бідність і соціальна нерівність, економічна і соціальна нестабільність, економічні кризи і т. д.);

2) зростання монополізації виробництва, капіталу і ринку, що порушує відносини економічної свободи і вільної конкуренції, еквівалентного обміну і справедливого розподілу життєвих благ у суспільстві, веде до загострення приватних, групових і суспільних інтересів; приватна монополія визначає виникнення державної монополії;

3) зростання суспільних потреб у товарах і послугах колективного користування (оборона, транспорт, освіта, наука, зв'язок та ін.), виробництво яких не стимулює ринковий механізм, ринок;

4) необхідність збереження невідтворювальних ресурсів, захисту навколишнього середовища, раціонального використання загальнолюдських ресурсів, державного захисту недостатньо інформованих споживачів про якість товарів, терміни вживання тощо;

5) необхідність перерозподілу доходів з метою задоволення соціальних потреб і соціального захисту населення, що живе за межею бідності;

б) розвиток колективних і державної форм власності, які містять в собі формальний засіб, матеріальні умови розвитку нових укладів і переходу капіталізму в нову соціально-економічну систему (формацію, цивілізацію).

Сучасна розвинута економіка – це змішана економічна система.

Розрізняють три варіанти змішаної економіки: 1) консервативний, 2) ліберальний, 3) соціал-реформістський. Кожен з них має певні відмінності. Так, *консервативний варіант змішаної економіки* виступає за обмежене втручання держави в макроекономічні процеси з метою створення умов для розвитку приватного сектора і ринкових важелів саморегулювання. *Ліберальний варіант* передбачає проведення важливих інституціональних і соціальних реформ, раціональну взаємодію приватного і державного секторів економіки, впровадження системи національного планування, здійснення поступової соціалізації капіталістичної економіки. *Соціал-*

реформістський варіант змішаної економіки підкреслює необхідність оптимального поєднання децентралізму і централізму, планування і ринку, індивідуальних і колективних форм власності для поступової трансформації капіталізму в систему демократичного соціалізму.

Соціально-економічною основою змішаної економіки є взаємодія і взаємозв'язок двох провідних секторів економіки - приватного й державного, які складаються з різних соціально-економічних укладів.

Змінюється як юридична форма акціонерної (корпоративної) власності, тому що співвласниками її стають всі акціонери певної фірми (це десятки або сотні тисяч осіб на відміну від однієї особи або декількох), так і економічний зміст — виробництво і розподіл створеного продукту і доходу.

Особливості корпоративної власності:

- 1) вона є колективною капіталістичною власністю, яка заперечує індивідуальну приватну власність, бо відбувається деперсоналізація та розсіювання власності;
- 2) співвласником її стає наймана робоча сила, яка купує певну кількість акцій;
- 3) Робітник - власник акцій - отримує і заробітну плату, і певний дивіденд за власність, що стає основою для розвитку відносин так званого «соціального партнерства»;
- 4) зростає розрив між відносинами власності та правовими відносинами або між юридично-правовою формою та економічним змістом власності;
- 5) змінюється управління групою власністю (збори акціонерів, рада директорів тощо), форма господарювання;
- 6) монополістичний і олігополістичний характер великих корпорацій з точки зору їх влади на ринку та виробництві.

В умовах «змішаної економіки» держава впливає на всі форми, види власності шляхом зміни юридично-правових норм власності. Відбувається демократизація та соціалізація власності і, відповідно, соціально-економічних відносин.

2. Ідея соціалізму — це ідея справедливого суспільства. Вона зародилася як форма виявлення протесту проти експлуатації і гніту. В історії соціалізму виділяють декілька етапів:

- спочатку виникнення утопічного соціалізму;
- потім еволюція утопічного соціалізму від соціалістів-утопістів до прихильників концепції анархізму;
- марксизм;
- соціал-реформізм.

Економічною основою соціалізму є суспільна власність на засоби виробництва, можливість свідомого суспільного управління економічними процесами, свідоме регулювання темпів і пропорцій розвитку виробництва.

Економічна теорія розрізняє два концептуально відмінних трактування соціалізму, що базуються на протилежних ідеологічних підходах до теоретико-практичного обґрунтування категорії «соціалізм».

Багато західних економістів, зокрема Л. фон Хайек, Л. Мізес та ін. вважають: сутність соціалізму полягає в тому, що всі засоби виробництва перебувають під виключним контролем суспільства, яке відмінняє вільний ринок і має своїм базисом «командну економіку».

Марксизм обґрунтовує соціалізм як соціальний устрій, що виникає в результаті ліквідації капіталістичного способу виробництва і встановлення диктатури пролетаріату, суспільної власності й розподілу за принципом «Від кожного — за здібностями, кожному — за працею». У теорії соціалізму К. Маркса і Ф. Енгельса обґрунтовується необхідність і можливість гармонізації відносин людини і суспільства. Їх економічна модель має антиринковий і недержавний характер. Соціалізм розглядається як устрій вільних і рівних асоційованих виробників.

Економічна модель соціалізму, що була реалізована на практиці в СРСР та інших країнах так званого соціалістичного табору, — це грубе спотворення ідеї соціалізму, тому що в центрі її знаходиться не людина, а держава. На основі монополізації власності держава виступила головним суб'єктом — організатором усіх господарських процесів: виробництва, розподілу, обміну та споживання. Цю

економічну модель визначають як державний соціалізм. Але цей термін має умовний характер. Його синонімами є воєнний комунізм, казарменний соціалізм, авторитарно-бюрократичний соціалізм, адміністративно-командний соціалізм та ін.

Економічна система державного соціалізму — це економічний лад, який характеризується державною власністю практично на всі речові ресурси і ухвалою економічних рішень через центральне економічне планування. Сучасна економічна наука оцінює цю модель як приклад глибоких деформацій у розвитку суспільства.

Основні ознаки державного соціалізму:

- монополія державної власності;
- відносини адміністративної залежності;
- централізація суспільного виробництва;
- бюрократизація управління;
- жорстка залежність економіки від ідеології і політики;
- самоізоляція економіки, її несприйнятливість до світового досвіду.

У наш час зазнає поразки утопічний ліворадикальний варіант побудови соціалізму (СРСР, КНДР, Кампучія часів правління Пол Пота, Китай до початку реформ кінця 70-х років ХХ ст. та ін.). Економічна модель, що формується в деяких країнах, акумулює досвід як планового, так і ринкового господарства. Це особливо наочно проглядається на прикладі розвитку економіки Китаю або В'єтнаму.

3. Змістом економічних перетворень в Україні є перехід від командно-адміністративної системи до економіки ринкового типу. Цей перехід повинний вирішити такі основні завдання:

- перебудова відносин власності шляхом роздержавлення і розвитку підприємництва;
- формування ринкової інфраструктури;
- становлення переважно ринкового ціноутворення;
- фінансова стабілізація;
- формування середнього класу як соціальної бази ринкової економіки;
- створення реальної системи адресної соціальної підтримки населення.

Визначають наступні головні напрями становлення ринкової економічної системи:

- лібералізація економіки, тобто заходи на створення умов для вільного руху цін, ринкового обороту товарів, підприємництва і відкритості економіки;
- структурні перетворення економіки;
- інституціональні перетворення, тобто формування правових засад, нових організацій, відповідної системи управління.

На початку ХХІ ст. типова командно-адміністративна система характерна тільки для двох країн: Куби й Кореїської Народно-Демократичної Республіки (КНДР).

Усі варіанти трансформації командної системи умовно об'єднані в дві групи:

- 1) еволюційний шлях поступових перетворень (Китай, Монголія, В'єтнам);
- 2) так звана “шокова терапія”, тобто спроби швидких суспільних змін (більшість інших держав, насамперед, Польща).

Трансформація української економіки здійснюється дуже болісно. Спочатку було шокове звільнення цін, гіперінфляція, більше 40 % спаду ВВП, тобто спроби лібералізації не були підкріплені створенням ринкового середовища. З 2000 року йде процес економічного зростання, але існують глибокі диспропорції, які можливо подолати тільки шляхом подальшого реформування.

Стрижнем переходу до нової системи є зміни в структурі власності шляхом роздержавлення і приватизації в таких формах:

- перетворення державного підприємства в господарське товариство, зокрема, акціонерне;
- викуп майна державного суб'єкта орендаром;
- викуп майна трудовим колективом;
- продаж підприємств на конкурсній (змагальній) основі.

Приватизація в Україні пройшла два етапи:

- 1) сертифікатна, або так звана “ваучерна” приватизація, коли кожний громадянин отримав приватизаційний майновий сертифікат еквівалентом 10,5 грн. протягом 1993-1997 рр;

2) грошова, коли на змагальній основі визначалися нові власники або володарі контрольного пакету акцій (починаючи з 1998 р. і до нашого часу).

Але не завжди зміна типу власності є синонімом ефективного господарювання. Тому головною проблемою перехідного періоду є пошук оптимального співіснування державного, колективного й приватного секторів економіки.

Становлення підприємництва в Україні почалося за радянських часів, коли наприкінці 80-х років ХХ ст. почали розвиватися кооперативи й орендні підприємства, також комсомольські центри науково-технічної творчості молоді з різноманітними пільгами. На початку 90-х років були прийняті принципові Закони “Про підприємства”, “Про підприємництво”, “Про господарські товариства” та інші, що створили правові засади підприємницької діяльності, зокрема, малого і середнього бізнесу.

Перехід до ринкової економіки є суперечливим процесом системної трансформації всього суспільства, що виявляє різні наступні погляди на хід подій:

- критичний підхід з пріоритетним розглядом негативних наслідків(корупція, тіньова економіка, панування олігархів та ін.);

- ліберальний підхід з пропозицією більш послідовних і глибоких перетворень;

- компромісний підхід з метою пошуку найменш руйнівного шляху розвитку.

З погляду швидкості перетворень розрізняють дві основні стратегії дій:

- шокова терапія шляхом швидкої лібералізації цін, широкої приватизації на підставі, насамперед, положень монетаризму;

- градуалізм як комплекс заходів повільних і поетапних змін.

По відношенню до ролі держави в перехідний період відзначимо наступні підходи:

- ліберальні концепції з мінімальною роллю державних органів і з домінуванням ринкового саморегулювання;

- етатичні концепції провідного впливу державних установ на перетворення.

ТЕМА 4.2. Суть і структура світового господарства. Форми міжнародних економічних відносин

1. Суть і структура світового господарства.
2. Форми міжнародних економічних відносин.

1. Термін «світове господарство» спирається на загальні й специфічні економічні категорії. До загальних належать сім'я та її домашнє господарство; держава та її економічна політика; товарно-грошові відносини; власність; виробництво у широкому значенні.

Специфічними є інтернаціоналізація, інтеграція, транс націоналізація, глобалізація та інші категорії, які ми розглядатиме пізніше.

Світове господарство пройшло в розвитку три етапи:

1) з кінця XIX до початку 20-х років XX ст., коли завершився територіальний поділ світу на метрополії, колонії та інші держави, а також почалося формування двох світових соціально-економічних систем – ринкової та командно-адміністративної;

2) з 20-х до початку 90-х років XX ст., коли змагання двох світових систем закінчилося поразкою командно-адміністративної системи, а також була зруйнована колоніальна система, зросла ринкова цілісність країн і одночасно поширилася прірва між багатими й бідними державами;

3) з початку 90-х років XX ст. до нашого часу, коли провідну роль відіграють транснаціоналізація і глобалізація на підставі нового етапу НТР, розвиток інтернаціоналізації та економічної інтеграції.

Транснаціоналізація – процес подолання національних кордонів економічними суб'єктами зі створенням транснаціональних і багатонаціональних компаній та банків (відповідно ТНК, МНК, ТНБ і МНБ) з великою кількістю іноземних філій.

Глобалізація – це сучасний процес бурхливого поєднання усіх сторін суспільного життя, насамперед, економічного з домінуванням загальносвітових закономірностей над національними.

Інтернаціоналізація – постійний процес підвищення ролі світогосподарських показників розвитку порівняно з національними.

Міжнародна економічна інтеграція – це процес тісного зближення господарських механізмів країн впритул до створення міждержавних об'єднань з наднаціональними органами.

Світове господарство є складною системою з трьома головними підсистемами:

- соціально-економічною;
- організаційно-економічною (інституціональною);
- функціональною.

Соціально-економічна підсистема являє собою співіснування наступних груп країн:

- з розвинутою ринковою економікою;
- що розвиваються;
- перехідних до ринкової економіки.

Критеріями визначення елементів вказаної підсистеми є:

- розвиток продуктивних сил і ринкових форм;
- особливості єдності різних укладів;
- специфіка державного регулювання економіки.

Організаційно-економічна, або інституціональна підсистема включає:

1. *Економічні організації системи ООН*, зокрема:

1) ЕКОСОП (економічна і соціальна рада) як координатор соціально-економічної діяльності ООН та її спеціалізованих органів;

2) територіальні установи (ЄЕК – Європейська економічна комісія, ЕСКАТО – економічна і соціальна комісія для Азії і Тихого океану та ін.);

3) спеціалізовані й галузеві установи (ЮНІДО – ООН з промислового розвитку; ЮНКТАД – конференція ООН з торгівлі й розвитку; ЮНЕСКО – ООН з питань освіти, науки та культури; Статистична комісія ООН, МТП

(Міжнародна торгова палата), МОП (Міжнародна організація праці), МОС (Міжнародна організація з питань стандартизації) та ін.);

4) міжнародні фінансово-кредитні установи – МВФ, Світовий Банк.

2. *Регіональні інтеграційні угруповання, зокрема:*

- Європейський Союз (ЄС) у складі 27 членів: Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Великобританія, Данія, Ірландія, Греція, Іспанія, Португалія, Швеція, Фінляндія, Австрія, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, Мальта, Кіпр, Естонія, Латвія, Литва; Румунія і Болгарія;

- Європейська Асоціація Вільної Торгівлі (ЄАВТ) у складі Швейцарії, Норвегії, Ісландії, Ліхтенштейну;

- Північноамериканська Асоціація Вільної Торгівлі (НАФТА) у складі Канади, США і Мексики;

- організація азійсько-тихоокеанського економічного співробітництва АТЕС;

- Економічний Союз країн Співдружності Незалежних Держав (СНД) у складі України, Росії, Білорусії, Молдавії, Грузії, Азербайджану, Вірменії, Туркменії, Казахстану, Киргизії, Таджикистану, Узбекистану;

- ГУАМ – Грузія, Україна, Азербайджан, Молдавія.

3. *Міжнародні галузеві організації, наприклад СОТ, Міжнародна торговельна плата (МТП) та ін.*

4. *Координаційні організації – G– 8 (група 8 провідних країн світу), ОЕСР (Організація економічного співробітництва і розвитку).*

Функціональна підсистема світового господарства представлена формами міжнародних економічних відносин (МЕВ).

2. МЕВ – сукупність виробничих відносин на міжнародному рівні, яка формується за трьома головними чинниками:

- розвиток продуктивних сил і світової інфраструктури;

- національні виробничі відносини кожної країни;

- неекономічні особливості, насамперед, політичні моменти.

Розвиток МЕВ спирається на розв'язання суперечностей, зокрема, таких головних:

- між національними й міжнародними інтересами;
- між інтеграцією країн і нерівномірністю їх розвитку, наприклад, курс України на вступ до ЄС обмежений суттєвою невідповідністю так званим Копенгагенським критеріям, тоді як Польща з 1 травня 2004 року стала повним членом організації ;
- між зростанням потреб і забезпеченістю країн власними виробничими ресурсами, наприклад, висока залежність української промисловості від імпорту енергоносіїв з Росії;
- між позитивними й негативними чинниками світового ринку, наприклад, світові ціни, з одного боку, є орієнтиром для національних, з іншого - коливання світових цін можуть дестабілізувати стан рівноваги в країні;
- між посиленням різноманіття відносин і поглибленням прірви в соціально-економічному розвитку країн "Півночі" і "Півдня".

Відзначимо основні форми МЕВ:

- традиційні, пов'язані з міжнародною торгівлею кінцевими товарами;
- перехідні до стратегічних як обмін чинниками виробництва, зокрема, міграція робочої сили та капіталу, науково-технічне співробітництво;
- стратегічні як комплекс постійних спеціалізованих і коопераційних заходів у внутрішньофірмових відносинах ТНК;
- синтезовані як особливості регіональної інтеграції країн;
- специфічні, які поєднують економічні й неекономічні моменти, наприклад, міжнародний туризм, спортивні, культурні та рекреаційні контакти.

Проаналізуємо вказані форми окремо.

Зовнішня торгівля спирається на такі ключові категорії:

- експорт як вивіз товарів за межі митного кордону країни;
- імпорт як ввіз товарів за межі митного кордону;

- торговельний баланс або його сальдо, тобто різниця між експортом і імпортом, причому кажуть про позитивне і негативне сальдо;
- зовнішньоторговельний оборот як сума цифр ввозу і вивозу;
- експортна та імпортна квота як окремі відношення відповідно експорту та імпорту до обсягу ВВП;
- експортний потенціал як різниця між ВВП і сумою внутрішніх потреб країни;
- протекціонізм – державна політика стимулювання національного експорту і стримування імпорту;
- вільна торгівля (фритредерство) – політика держави з її мінімальним втручанням в МЕВ;
- лібералізація торгівлі як сукупність заходів щодо послаблення державного регулювання;
- тарифні обмеження в торгівлі як використання мита, тобто прямих надбавок до ціни товару;
- нетарифні обмеження, тобто непрямі форми впливу на обсяг і ціну товару, який перетинає державний кордон (квоти, ліцензії, технічні обмеження, тобто стандарти, норми, інші обов'язкові вимоги та ін.).

Важливими теоретичними моделями зовнішньої торгівлі були такі:

- меркантилізм (16-18 ст.) з обґрунтуванням протекціонізму і завжди позитивного платіжного балансу;
- теорія абсолютних переваг А. Сміта;
- теорія порівняльних переваг Д. Рікардо та ін.

Міграція капіталів, або їх імпорт і експорт має такі головні форми:

- прямі інвестиції з отриманням контролю над об'єктом інвестування;
- портфельні інвестиції як правило у вигляді цінних паперів без права контролю;
- підприємницький капітал з вкладенням безпосередньо у виробничі об'єкти;
- позичковий капітал з кредитною формою експорту або імпорту коштів.

Іноземне інвестування стимулюється наступними головними передумовами:

- політична і економічна стабільність;
- достатній науково-технічний рівень;
- стала і приваблива законодавча, податкова та організаційна база;
- використання пільгових режимів, зокрема:

1) спеціальні (вільні) економічні зони й території пріоритетного розвитку;

2) офшорні зони, тобто території з пільговим режимом реєстрації, сплати податків та інших моментів.

Міжнародна міграція робочої сили – це переміщення працездатного населення через державні кордони в таких формах:

- еміграція, тобто виїзд з країни на інше місце мешкання;
- імміграція, тобто в'їзд у країну для постійного мешкання;
- рееміграція як повернення в країну колишніх емігрантів;
- маятникова і сезонна міграція;
- відплив мозків, тобто виїзд інтелектуальної еліти країни;
- вимушена міграція, пов'язана з біженцями й особами, які переслідуються на батьківщині за політичними мотивами і шукають політичного притулку.

Регіональна економічна інтеграція проходить наступні основні етапи:

- зона вільної торгівлі з ліквідацією тарифних і нетарифних обмежень між країнами;
- митний союз, коли встановлюються єдині обмеження в торгівлі з третіми країнами;
- спільний ринок товарів, капіталів і робочої сили з відсутністю національних бар'єрів на шляху товарів і чинників виробництва;
- економічна спільнота з широким узгодженням економічної політики країн-членів і створення наднаціональних органів, наприклад, Європейського парламенту в ЄС;
- економічний союз при впровадженні єдиної валюти, загальних правил митного і прикордонного режимів, поширенням пріоритетних прав наднаціональних органів;

- політичний союз з утворенням нового державного об'єднання у вигляді федерації або конфедерації.

Статистичним звітом усієї сукупності МЕВ країни виступає *платіжний баланс*. Він порівнює річні фактичні платежі, які отримує держава з-за кордону, і платежі, які сплачує дана держава своїм іноземним партнерам. Різниця між надходженнями і переказами за кордон має назву *сальдо платіжного балансу*.

Сальдо платіжного балансу може мати три види стану:

- нульове (збалансоване) при збігу надходжень і платежів за кордон;
- позитивне при перевазі зовнішніх надходжень до держави;
- негативне (від'ємне) при перевищенні зовнішніх платежів.

Стандартний платіжний баланс має два розділи:

1) рахунки поточних операцій, зокрема:

а) торговельний баланс, тобто різниця між експортом та імпортом товарів, що дозволяє відрізнити нульове, позитивне і від'ємне сальдо зазначеного балансу;

б) баланс послуг;

в) баланс доходів;

г) баланс поточних трансфертів.

Пункти б), в), г) об'єднує термін “невидимі операції”.

2) рахунки операцій з капіталом і фінансові операції, зокрема, стаття “помилки й пропуски”.

Якщо платіжний баланс спирається на щорічні дані, то *розрахунковий баланс* додає до платіжного цифри вимог і зобов'язань країни за попередні роки.

Для подолання дефіциту платіжного балансу використовують іноземні запозичення, золотовалютні резерви, заходи валютно-фінансової політики. Але найбільш надійним кроком є збалансований розвиток національної економіки.

ТЕМА 4.3. Економічні аспекти глобальних проблем та їх вплив на економічний розвиток України

1. Сутність і класифікація глобальних проблем.
2. Глобалізація та її сучасні проблеми.

1. Розвиток світового господарства зіштовхнувся із загостренням так званих глобальних проблем, які мають і економічний вимір.

Глобалістика – це особлива галузь науки про загальні, планетарні проблеми розвитку людства.

Зазначені проблеми підрозділяються на три групи:

1) проблеми взаємодій людини й природи, зокрема:

- екологічна;
- продовольча;
- обмеженості ресурсів і оволодіння ресурсами космічного простору і світового океану;

2) проблеми суспільних взаємодій, зокрема:

- збереження миру, заборона зброї масового знищення і скорочення гонки озброєнь;
- подолання зростаючої прірви в рівні життя між розвинутими країнами так званого “золотого мільярду” і країнами, що розвиваються;
- боротьба з міжнародним тероризмом і організованою злочинністю “без кордонів”;

3) проблеми розвитку людини та її майбутнього, зокрема:

- боротьба з епідеміями і небезпечними захворюваннями (СНІД, туберкульоз та ін.);
- боротьба з наркоманією, палінням, алкоголізмом, торгівлею людьми та ін.

Усі глобальні проблеми породжують нестачу коштів для прогресу людства, ведуть до деградації довкілля і самої людини.

2. Категорія “глобалізація” похідна від латинського слова “globus” – куля. Найближчим синонімом глобального є планетарний, тому йдеться про складний системний процес, який охоплює всі сторони суспільного життя планети.

Економічна глобалізація є ключовою складовою суспільної глобалізації і одночасно останнім, сучасним етапом розвитку процесу інтернаціоналізації господарського життя.

Визначимо головні риси економічної глобалізації:

- 1) зростання відкритості економіки країн;
- 2) регіоналізація і поширення міжнародної економічної інтеграції;
- 3) випереджаючий розвиток світового фінансового ринку і фінансових операцій;
- 4) зростання ролі міжнародних організацій;
- 5) значне розширення ролі ТНК і БНК з диверсифікацією їх діяльності; одночасно типовими стали процеси злиття, тобто укрупнення раніше окремих компаній;
- 6) використання глобальних ресурсних джерел, що дозволяє підвищити ефективність виробництва, зокрема, із здійсненням ресурсозбереження;
- 7) значне підвищення міжнародної мобільності робочої сили та ін.

Існують декілька підходів до визначення етапів розвитку економічної глобалізації. Перший підхід підкреслює постійність і поступовість розвитку глобалізації економічного життя з визначенням таких етапів:

- 1) із стародавніх часів до великих географічних відкриттів з обмеженими, локальними міждержавними відносинами;
- 2) з початку великих географічних відкриттів до середини XIX ст. при повільному прогресуванні й формуванні світового ринку; саме на даному етапі виникли й успішно діяли прообрази сучасних ТНК – Вест-Індська та Ост-Індська компанії;
- 3) із середини XIX ст. до 80-х років XX ст. при структурній глобалізації, що пов’язувалася з економічним і територіальним переділом світу і боротьбою протилежних соціально-економічних систем;
- 4) з кінця 80-х років XX ст. до нашого часу.

Другий підхід вважає початком економічної глобалізації останню чверть ХХ ст. на підставі початку нового етапу НТР і переходу до постіндустріальних засад розвитку.

Розвиток процесу глобалізації супроводжується суперечливими наслідками. З одного боку, розширюються можливості окремих країн щодо використання оптимального співвідношення різноманітних ресурсів. З іншого – загострюється конкурентна боротьба і поширюється прірва в рівні розвитку країн і регіонів.

Визначимо ключові суперечності глобалізаційного процесу:

1. Галузеві диспропорції, коли перевагу отримують обробна промисловість і сфера послуг з одночасною деградацією сільського господарства, вугільної промисловості та ін.

2. Територіальні диспропорції з поширенням розриву в економічному й соціальному розвитку країн і цілих регіонів.

3. Так звана “деіндустріалізація”, коли, з позитивного боку, зростає питома вага сфери послуг, енергозбереження та екологічності виробництва, а з негативного - спостерігається повернення до патріархальних, доіндустріальних форм виробництва внаслідок неконкурентоспроможності суб’єктів окремих країн.

4. Відрив фінансових потоків від реальних потреб розвитку виробництва, що веде до зростання кризи заборгованості, насамперед, країн, які розвиваються, при одночасному дефіциті необхідних інвестицій.

5. Зростання організованої злочинності, зокрема, світового тероризму, який спирається на транснаціональні ресурсні потоки. Крім того, виникають рухи протесту проти проявів глобалізації (заходи антиглобалістів).

6. Розвиток масової культури, що сприяє взаємозбагаченню культур, але одно-часно завдає шкоду національним мовам і культурним цінностям окремих країн і регіонів.

7. Традиційні євроатлантичні цінності не завжди відповідають уподобанням представників окремих країн, конфесій та етнічних груп, що провокує прояви націоналізму, ксенофобії, релігійного фундаменталізму.

Україна є учасником сучасних глобалізаційних процесів. Це полягає в наступному:

- наявність дипломатичних і відповідно економічних відносин більш ніж з 190 країнами світу;

- членство в багатьох міжнародних організаціях, наприклад системи ООН, СОТ, намір вступити до ЄС;

- зростання відкритості економіки, наприклад, цифра експортної квоти перевищила 50%;

- високі місця в міжнародній торгівлі озброєннями, аерокосмічною технікою, продукцією чорної металургії;

- як транзитна держава Україна забезпечує значні потоки товарів і послуг через власну територію; одночасно здійснюються заходи щодо диверсифікації, насамперед енергетичних постачань (нафтогон “Одеса-Броди”);

- підвищується використання національними господарськими суб’єктами міжнародних телекомунікаційних мереж;

- поширюється участь у русі міжнародних інвестицій, на світових ринках цінних паперів;

- участь у багатьох міжнародних політичних, культурних, спортивних, гуманітарних подіях, що забезпечує прямий економічний ефект (надходження до бюджету, розширення бази оподаткування, залучення інвестицій у виробничі й соціальні проекти та ін.).

Головними ризиками економічної глобалізації для нашої держави є:

- суперечлива залежність від коливань світової ринкової кон’юнктури;

- небезпека неефективності підприємств, які не здатні конкурувати з іноземними постачальниками;

- економічні втрати від виконання статутних вимог деяких міжнародних організацій;

- небезпека міжнародного тероризму, нелегальної міграції, контрабанди заборонених товарів та інших наслідків лібералізації прикордонного і митного режимів;

- негативний вплив масової культури на національні культурні цінності;

- додаткові проблеми, пов’язані з глобальними проблемами людства.

2. Плани семінарських занять за змістовими модулями.

ЗМ 1. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Обов'язкові укрупнені навчальні елементи (теми)

1.1. Предмет і метод політичної економії.

1.2. Виробництво матеріальних благ і послуг. Продукт і характер праці.

1.3. Економічні потреби та інтереси.

1.4. Соціально-економічний устрій суспільства. Економічна система та закони її розвитку.

1.5. Товарна форма організації суспільного виробництва.

ТЕМА 1.1. Предмет і метод політичної економії

План семінару

Теоретична частина

1. Зародження і розвиток політекономії, її основні напрями й школи.
2. Визначення предмету політекономії.
3. Економічні категорії та закони.
4. Загальнонаукові й специфічні методи в політекономії.
5. Основні функції політичної економії. Політекономія та інші економічні науки.

Практична частина

Розв'язання тестових завдань.

Ключові категорії: економічна категорія; економічний закон (всезагальний, загальний, специфічний); макроекономіка; мегаекономіка; мезоекономіка; метоекономіка; методи пізнання; мікроекономіка; нормативна політекономія; позитивна політекономія; предмет політекономії.

ТЕМА 1.2. Виробництво матеріальних благ і послуг. Продукт і характер праці

План семінару

Теоретична частина

1. Взаємозв'язок між процесом виробництва і працею.
2. Фактори виробництва і проблеми їх раціонального використання.
3. Крива виробничих можливостей та її характеристика.
4. Ключові показники ефективності виробництва.
5. Суть і особливості змісту і характеру праці.

Практична частина

Розв'язання задач:

Задача 1. Визначте показники продуктивності праці (ПП), фондівіддачі (ФВ), фондомісткості (ФМ), фондоозброєності (ФО), матеріаломісткості (ММ), матеріаловіддачі (МВ), рентабельності (Р), якщо:

- обсяг реалізованої продукції (П)	- 900 грн.;
- вартість основних фондів (ОФ)	- 500 грн.;
- вартість сировини й матеріалів (М)	- 100 грн.;
- собівартість продукції (СС)	- 800 грн.;
- кількість працівників (К)	- 15 осіб.

Задача 2.

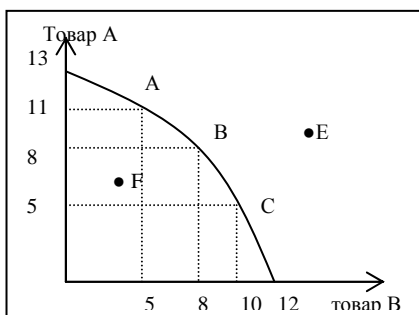

Рис.1. КПВ

Крива виробничих можливостей (КВМ) характеризує максимально можливі обсяги виробництва товарів А і В при повному використанні економічних ресурсів. Якими будуть витрати втрачених можливостей при виробництві 11 одиниць товару А і 5 одиниць товару В. Що можна сказати про виробництво, яке

відповідає точкам Е, F на рис.1?

Ключові категорії: виробництво у вузькому розумінні; виробництво у широкому розумінні; виробнича функція; економічна ефективність; економічний ефект; економічні ресурси (фактори виробництва); зміст праці; капітал; крива виробничих можливостей; матеріалоемність; обіг; підприємницькі здібності; праця; продуктивність праці; робоча сила; розподіл; споживання; фондівіддача; фондомісткість; фондоозброєність; характер праці.

ТЕМА 1.3. Економічні потреби та інтереси

План семінару

Теоретична частина

1. Суть економічних потреб. Діалектика взаємозв'язку виробництва і потреб.
2. Класифікація потреб. Економічні потреби й корисність.
3. Суть і класифікація економічних інтересів.
4. Економічні інтереси й економічні суперечності.

Практична частина

Розв'язання тестових завдань.

Ключові категорії : абсолютні потреби; гранична корисність; дійсні потреби; економічна потреба; економічний інтерес; економічні суперечності; закон зростання потреб; закон спадної граничної корисності; корисність; платоспроможні потреби.

ТЕМА 1.4. Соціально-економічний устрій суспільства.

Економічна система і закони її розвитку

План семінару

Теоретична частина

1. Формаційний і загальноцивілізаційний підходи до суті й еволюції економічних систем.
2. Класифікація економічних систем.
3. Особливості переходу до постіндустріальної (інформаційної) економічної системи.
4. Власність як категорія політичної економії. Основні типи й види власності.

Практична частина

Розв'язання тестових завдань.

Ключові категорії: аграрна, індустріальна і постіндустріальна (інформацій-на) цивілізації; виробничі відносини; власність; економічна система; засоби виробництва; націоналізація; НТП; НТР; поділ праці; право власності; предмети й засоби

праці; приватизація; продуктивні сили; реприватизація; соціально-економічні відносини; суспільно-економічна формація; техніко-економічні, організаційно-економічні й соціально-економічні відносини; технологічний спосіб виробництва.

ТЕМА 1.5. Товарна організація суспільного виробництва. Товар і гроші

План семінару

Теоретична частина

1. Натуральна і товарна форми організації суспільного виробництва.
2. Товар і його властивості. Основні теорії вартості.
3. Суть, функції, обіг і теорії грошей.
4. Особливості сучасного грошового обігу.
5. Інфляція як прояв економічної нестабільності.

Практична частина

Розв'язання задач.

Задача 1. Дефлятор 2006 року (I_1) - 1,2. Дефлятор 2007 року (I_2) - 1,26

Визначите середньорічний темп інфляції й кількість років, необхідних для подвоєння цін.

Задача 2. Виходячи з рівняння : $M \cdot V = P \cdot Q$, визначити обсяг грошової маси, якщо грошова одиниця робить у середньому 4 обороти на рік, середня ціна складає 200 грн., а умовний фізичний обсяг національного виробництва становить 500 млн. одиниць.

Ключові категорії: вартість; гіперінфляція; гроші; грошовий агрегат; дезінфляція; дефляція; закон вартості; закони грошового обігу; інфляція; мінова вартість; натуральне виробництво; рефляція; споживна вартість; стагфляція; товарне виробництво; форми вартості; цінність.

ЗМ 2. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Обов'язкові укрупнені навчальні елементи (теми)

2.1. Капітал: процес виробництва і нагромадження. Наймана праця і заробітна плата.

2.2. Витрати виробництва і прибуток.

2.3. Ринок; його суть і функції. Моделі ринку. Конкуренція і ціноутворення.

2.4. Домогосподарство в системі економічних відносин.

2.5. Підприємство як товаровиробник. Валовий дохід і прибуток.

2.6. Галузеві особливості виробництва і функціонування капіталу. Форми прибутку; процент і рента.

ТЕМА 2.1. Капітал: процес виробництва і нагромадження.

Наймана праця і заробітна плата

План семінару

Теоретична частина

1. Політекономічний зміст категорії «капітал».
2. Суть і види кругообороту капіталу.
3. Оборот капіталу. Основний і оборотний капітал.
4. Заробітна плата як винагорода за найману працю.
5. Форми й системи заробітної плати.

Практична частина

Розв'язання тестових завдань.

Ключові категорії: авансований капітал; амортизація; використаний капітал; відрядна форма зарплати; заробітна плата; змінний капітал; капітал; людський капітал; моральний знос; номінальна зарплата; норма амортизації; оборотний капітал; основний капітал; погодинна форма зарплати; постійний капітал; реальна зарплата; тарифна система; фізичний знос.

ТЕМА 2.2. Витрати виробництва і прибуток

План семінару

Теоретична частина

1. Витрати суспільства і витрати підприємства.
2. Основні види витрат виробництва. Витрати обігу.
3. Собівартість продукції й шляхи її зниження.
4. Основні погляди на походження і суть прибутку.
5. Норма прибутку: суть і фактори зростання.

Практична частина

Розв'язання задач.

Задача 1. Визначити, до якої категорії витрат можна віднести перелічені нижче витрати та визначити їх величину за категоріями.

- амортизаційні витрати – 12 (гр. од.),
- витрати на сировину та матеріали – 230 гр. од.,
- витрати на заробітну платню робочих – 200 гр. од.,
- витрати на обладнання – 310 гр. од.,
- транспортні витрати – 18 гр. од.,
- заробітна плата управлінського персоналу – 150 гр. од.,
- орендна платня – 20 гр. од.,
- витрати на рекламу – 10 гр. од.

Задача 2. Залежність Q між обсягами виробництва та загальними витратами представлена у таблиці, а FC становлять 20 гр. од. Визначити величини : VC , AFC , AVC , ATC і MC .

Q	0	1	2	3	4	5	6	7
TC	20	30	45	60	76	96	120	150

Ключові категорії: альтернативні витрати; бухгалтерські витрати; витрати виробництва; витрати обігу; граничні витрати; економічні витрати; загальні витрати; змінні витрати; постійні витрати; норма прибутку; прибуток; середні витрати; собівартість; трансакційні витрати.

ТЕМА 2.3. Ринок; його суть і функції. Моделі ринку.

Конкуренція і ціноутворення

План семінару

Теоретична частина

1. Суть і основні функції ринкової економіки.
2. Класифікація ринків. Основні ринкові структури.
3. Суть і особливості ринкової інфраструктури.
4. Конкуренція: суть, види й сучасні особливості. Конкуренція і монополія.
5. Попит, пропозиція і ринкова рівновага.
6. Еластичність попиту і пропозиції.
7. Суть, види й функції ринкових цін.

Практична частина

Розв'язання задач і тестових завдань.

Задача 1. Попит і пропозицію подано у вигляді функцій:

$Q_D=8-p$; $Q_S=2p-5$, де Q_D - обсяг попиту, Q_S - обсяг пропозиції, p - ціна товару.

Визначити рівноважну ціну й рівноважний обсяг продажу.

Задача 2. Відомо, що за ціною $P_1=5$ грн. величина попиту дорівнює 7 млн. одиниць товару. Якщо $P_2= 10$ грн., то $Q_{D2}=4$ млн.одиниць; при $P_3=15$ грн., $Q_{D3}=1$ млн. одиниць.

Визначити коефіцієнти еластичності попиту за ціною.

Ключові категорії: аукціон; біржа; ринкова інфраструктура; ринок; вільна (досконала) конкуренція; еластичність попиту; еластичність пропозиції; монополія; монопсонія; олігополія; олігопсонія; монополістична конкуренція; попит; природна монополія; пропозиція; ринкова рівновага; торги; ціна.

ТЕМА 2.4. Домогосподарство в системі економічних відносин

План семінару

Теоретична частина

1. Домогосподарства як суб'єкти ринкової економіки.
2. Основні доходи домогосподарств.
3. Особливості поведінки домогосподарств.

Практична частина

Розв'язання задач та тестових завдань.

Задача 1. На основі даних таблиці визначити загальну корисність. Побудувати графіки TU і MU.

Одиниць товару	1	2	3	4	5	6	7
MU (ютілей)	12	10	8	6	2	0	-5

Задача 2. Дані таблиці характеризують криву байдужості споживача. Намалюйте її та побудуйте бюджетну лінію споживача, виходячи з того, що ціни товарів А і В становлять відповідно 1,5 та 1 грн., а споживач має намір витратити на їх купівлю 24 грн.

Одиниць товару А	16	12	8	4
Одиниць товару В	6	8	12	24

Ключові категорії: бюджетна лінія; гранична норма заміни; домогосподарство; ефект доходу; ефект заміщення; крива байдужості; сімейні доходи; спадщина.

ТЕМА 2.5. Підприємство як товаровиробник. Валовий дохід і прибуток

План семінару

Теоретична частина

1. Підприємство як суб'єкт ринкової економіки.
2. Основні види підприємств.
3. Суть і види підприємництва.
4. Маркетинг і менеджмент: суть, основні види й функції.
5. Валовий дохід і прибуток як ключові показники кінцевої діяльності підприємств.

Практична частина

Розв'язання задач і тестових завдань.

Задача 1. Визначите величину валового доходу (TR), виходячи з даних таблиці.

Q	P	TC	TR
1	4	4	
2	3	5	
3	2	9	
4	1	16	

Ключові категорії: балансовий прибуток; бухгалтерський прибуток; валовий дохід; валовий прибуток; виторг від реалізації; життєвий цикл діяльності підприємства; економічний прибуток; мале підприємство; маркетинг; менеджмент; підприємництво; чистий прибуток.

ТЕМА 2.6. Галузеві особливості виробництва і функціонування капіталу.

Форми прибутку; процент і рента

План семінару

Теоретична частина

1. Позичковий капітал і позичковий відсоток. Банки в сучасній економіці.
2. Особливості функціонування торговельного капіталу. Торговельний прибуток
3. Особливості функціонування ринку цінних паперів.
4. Аграрний сектор економіки та його проблеми в Україні.
5. Земельна рента і ціна землі.

Практична частина

Розв'язання задач і тестових завдань.

Задача 1. Визначити ціну землі (P), якщо рента (R) становить 50, а позичковий процент 5%.

Ключові категорії: абсолютна рента, акція, АПК, дивіденд, диференціальна рента, кредит, кредитна система, позичка, відсоток, земельна рента, курс акцій, монопольна рента, облігація, ринок вторинних цінних паперів, ринок первинних цінних паперів, торговельний прибуток, ціна землі.

ЗМ 3. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОГРЕС

Обов'язкові укрупнені навчальні елементи (теми)

3.1. Суспільне відтворення. Суспільний продукт і його основні форми.

3.2. Економічний розвиток. Зайнятість; відтворення робочої сили та їх регулювання державою.

3.3. Господарський механізм у системі суспільного відтворення. Держава та її економічні функції.

ТЕМА 3.1. Суспільне відтворення. Суспільний продукт і його основні форми План семінару

Теоретична частина

1. Суспільне відтворення: сутність і види.
2. Сутність і взаємозв'язок основних макроекономічних показників.
3. Національне багатство і його структура.
4. Моделі макроекономічного кругообороту і макроекономічна рівновага.
5. Національний дохід, його розподіл і перерозподіл. Споживання і заощадження.
6. Об'єктивні основи формування доходів населення.

Практична частина

Розв'язання тестових завдань

Ключові категорії: акселератор; ВВП; ВНД; ВННД; ВВП; вторинні доходи; ГСЗ; ГСС; заощадження; звужене відтворення; мультиплікатор; нагромадження; національне багатство; національний дохід; первісні доходи; просте відтворення; розширене відтворення; розподіл; СНР; споживання; ССЗ; ССП; ССС; суспільне відтворення; трансферти; ЧВП.

ТЕМА 3.2. Економічний розвиток. Зайнятість; відтворення робочої сили і їх регулювання державою План семінару

Теоретична частина

1. Економічне зростання: види, фактори, показники. Сталий розвиток і його передумови.
2. Економічні цикли та їх основні види.

3. Ринок праці та його складові.
4. Зайнятість і безробіття: основні форми й показники.
5. Особливості регулювання ринку праці.

Практична частина

Розв'язання задач та тестових завдань

Задача 1. Визначте фактичний і природний рівні безробіття, зайнятості та повної зайнятості, якщо населення країни 30 млн. осіб. Чисельність циклічно безробітних – 0,6 млн., фрикційно безробітних – 0,2 млн., структурно безробітних – 0,4 млн. Кількість непрацездатних і тих, які вибули із складу робочої сили – 8 млн. осіб.

Ключові категорії: безробіття; депресія; довгі хвилі в економіці; експансія; еконо-мічне зростання; екстенсивний та інтенсивний типи економічного зростання; зайнятість; малі цикли; повна зайнятість; попит на робочу силу; природне безробіття; пропозиція робочої сили; рецесія; ринок робочої сили; рівень безробіття; середні промислові цикли; структурне безробіття; сукупний працівник; трудовий потенціал; трудові ресурси; фрикційне безробіття; циклічне безробіття; циклічність.

ТЕМА 3.3. Господарський механізм у системі суспільного відтворення. Держава та її економічні функції

План семінару

Теоретична частина

1. Господарський механізм: сутність і структура.
2. Основні теорії державного регулювання економіки.
3. Основні моделі державного регулювання.
4. Методи й інструменти державного регулювання економіки.

Практична частина

Розв'язання тестових завдань

Ключові категорії: антимонопольна політика; господарський механізм; ринкове саморегулювання; державне регулювання економіки; державні прогнозування, програмування і планування; економічна політика; зовнішньоекономічна політика; інвестиційна політика; інноваційна політика; моделі ринку; монетарна політика; фіскальна політика; цінова політика.

ЗМ 4. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Обов'язкові укрупнені навчальні елементи (теми)

4.1. Сучасні економічні системи. Особливості розвитку перехідних економік.

4.2. Суть і структура світового господарства. Форми міжнародних економічних відносин.

4.3. Економічні аспекти глобальних проблем та їх вплив на економічний розвиток України.

ТЕМА 4.1. Сучасні економічні системи. Особливості розвитку перехідних економік

План семінару

Теоретична частина

1. Капіталістична економічна система: сутність та етапи розвитку.
2. Економічна система соціалізму, її головні риси. „Державний соціалізм”.
3. Країни з перехідною економікою, особливості їх розвитку.
4. Особливості розвитку економічної системи України.

Практична частина

Розв'язання тестових завдань

Ключові категорії: капіталізм вільної конкуренції; монополістичний капіталізм; фінансово-монополістичний капіталізм; монополізація виробництва; „державний соціалізм”; бюрократизація виробництва; адміністративна залежність; самоізоляція економіки; трансформація економіки.

ТЕМА 4.2. Суть і структура світового господарства. Форми міжнародних економічних відносин

План семінару

Теоретична частина

1. Світове господарство: сутність, етапи розвитку та структура.
2. Міжнародні економічні відносини: сутність та основні форми.
3. Платіжний баланс країни, його структура.

Практична частина

Розв'язання тестових завдань

Ключові категорії: світове господарство; інтернаціоналізація; транс націоналізація; глобалізація; міжнародна економічна інтеграція; міжнародні економічні відносини; теорія абсолютних переваг; теорія порівняльних переваг; міжнародна міграція робочої сили; еміграція; імміграція; рееміграція; зона вільної торгівлі; митний союз; торговий баланс; платіжний баланс; нульове сальдо платіжного балансу; позитивне сальдо платіжного балансу; негативне сальдо платіжного балансу.

ТЕМА 4.3. Економічні аспекти глобальних проблем і їх вплив на економічний розвиток України

План семінару

Теоретична частина

1. Глобальні проблеми сучасності, їх класифікація.
2. Україна у контексті глобалізму.

Практична частина

Розв'язання тестових завдань

Ключові категорії: глобалістика; ТНК; БНК; ризики економічної глобалізації; транзитна держава; антиглобалізм.

II. Матеріали для організації самостійної роботи.

1. Тематика курсових робіт і приблизні плани

Тема 1. Історія становлення, предмет і метод політичної економії.

Вступ.

1. Історія становлення політичної економії.
2. Предмет політекономії і основні методи економічних досліджень.
3. Сучасні проблеми економіки України.

Висновки.

Тема 2. Економічні потреби та інтереси: сутність, класифікація і механізм взаємодії.

Вступ.

1. Сутність і класифікація економічних потреб та інтересів.
2. Механізм взаємодії потреб та інтересів у сучасній економіці.
3. Узгодження інтересів суб'єктів як ключовий інструмент розв'язання суперечностей української економіки.

Висновки.

Тема 3. НТР як форма розвитку продуктивних сил, її роль в постіндустріальному суспільстві.

Вступ.

1. Сучасний етап НТР та його ключові напрямки.
2. Постіндустріальна економіка і суперечності її розвитку.
3. Основні шляхи становлення постіндустріального суспільства в Україні.

Висновки.

Тема 4. Соціально-економічна ефективність суспільного виробництва: критерії і основні показники. Проблеми підвищення ефективності суспільного виробництва в Україні.

Вступ.

1. Сутність, критерії та основні показники соціально-економічної ефективності.
2. Ефективність української економіки в порівнянні з іншими країнами.
3. Основні шляхи підвищення ефективності виробництва в Україні.

Висновки.

**Тема 5. Економічні системи: сутність, класифікація і основні типи.
Особливості перехідних економічних систем.**

Вступ.

1. Сутність і класифікація економічних систем.
2. Головні риси перехідних економічних систем.
3. Проблеми переходу України до економіки ринкового типу.

Висновки.

Тема 6. Відносини власності, їх сутність, структура і еволюція на сучасному етапі розвитку суспільства.

Вступ.

1. Сутність і структура відносин власності.
2. Сучасні особливості трансформації власності.
3. Суперечності реформування відносин власності в Україні.

Висновки.

Тема 7. Гроші, їх функції та види. Особливості сучасних грошей.

Вступ.

1. Сутність, функції та основні види грошей.
2. Сучасні особливості грошового обігу.
3. Проблеми грошового обігу в економіці України.

Висновки.

Тема 8. Взаємодія ринку і держави в економічній системі змішаного типу.

Вступ.

1. Роль держави у функціонуванні різних економічних систем.
2. Особливості взаємодії ринку і держави в економічній системі змішаного типу.
3. Проблеми державного регулювання економіки України.

Висновки.

Тема 9. Інфраструктура ринку і проблеми її формування в Україні.

Вступ.

1. Сутність і складові ринкової інфраструктури.
2. Світовий досвід розвитку інфраструктури ринку.
3. Проблеми становлення ринкової інфраструктури в Україні.

Висновки.

Тема 10. Біржі, їх види і роль у розвитку фінансових ринків.

Вступ.

1. Види й особливості функціонування бірж у сучасній економіці.
2. Роль бірж у розвитку фінансових ринків.
3. Проблеми розвитку біржової діяльності в Україні.

Висновки.

Тема 11. Сутність, види і функції цін у сучасній економіці. Проблеми ціноутворення в умовах різних типів ринкових структур.

Вступ.

1. Особливості ціноутворення в різних економічних системах.
2. Основні риси формування цін у сучасній економіці.
3. Проблеми ціноутворення в економіці України.

Висновки.

Тема 12. Витрати виробництва, їх сутність і основні види. Формування прибутку підприємств.

Вступ.

1. Сутність і основні види витрат виробництва.
2. Особливості формування прибутку підприємств.
3. Основні шляхи зменшення витрат в українській економіці.

Висновки.

Тема 13. Економічна природа і види конкуренції.

Вступ.

1. Роль конкуренції в розвитку ринкової економіки.
2. Сучасні особливості конкурентної боротьби в економіці.
3. Проблеми формування конкурентного середовища в Україні.

Висновки.

Тема 14. Економічні основи виникнення монополій і світовий досвід антимонопольного регулювання.

Вступ.

1. Сутність і основні види монополій.
2. Світовий досвід антимонопольного законодавства.
3. Проблеми монополізму в економіці України.

Висновки.

Тема 15. Капітал і наймана праця: сутність, еволюція і суперечності взаємодії.

Вступ.

1. Капітал і наймана праця як економічні категорії.
2. Сучасні особливості взаємодії капіталу і найманої праці.
3. Проблеми соціального партнерства та його розвитку в Україні.

Висновки.

Тема 16. Заробітна плата: сутність, структура й сучасні особливості.

Вступ.

1. Заробітна плата як економічна категорія.
2. Сучасні форми й системи оплати праці.
3. Проблеми реформування систем організації зарплати на підприємствах України.

Висновки.

Тема 17. Сутність позичкового капіталу і його роль у сучасній економіці.

Вступ.

1. Позичковий капітал: історія, основні форми й особливості.
2. Роль позичкового капіталу в сучасній економіці.
3. Проблеми розвитку кредитної системи України.

Висновки.

Тема 18. Банки, їх види та функції в ринковій економіці. Особливості розвитку банківської системи в Україні.

Вступ.

1. Банк и та їх роль в економіці.
2. Світовий досвід розвитку банківської системи.
3. Основні проблеми розвитку банківської систем України.

Висновки.

Тема 19. Торговий капітал: сутність, еволюція і сучасні особливості.

Вступ.

1. Торговий капітал: сутність, види й еволюція.
2. Сучасні особливості розвитку торгового капіталу.
3. Особливості розвитку торгівлі в Україні.

Висновки.

Тема 20. Форми власності й види підприємств у сучасній економіці.

Вступ.

1. Підприємство (фірма) – основна ланка виробничої діяльності.
2. Трансформація форм власності й особливості діяльності підприємств у сучасній економіці.
3. Особливості діяльності підприємств різних форм власності в Україні.

Висновки.

Тема 21. Малий і середній бізнес у сучасній економічній системі. Проблеми розвитку малого й середнього бізнесу в Україні.

Вступ.

1. Сутність і види підприємництва.
2. Роль малого та середнього бізнесу в сучасній економіці.
3. Особливості й перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні.

Висновки.

Тема 22. Соціально-економічна природа тіньової економіки.

Вступ.

1. Тіньова економіка: передумови існування, види й місце в сучасній економічній системі.
2. Методи розрахунку частки тіньового сектору в економіці країни.
3. Проблеми тіньової економіки в Україні.

Висновки.

Тема 23. Аграрні відносини і їх еволюція на сучасному етапі.

Вступ.

1. Особливості відтворення в аграрному секторі економіки.
2. Сучасний агробізнес і його особливості в різних країнах.
3. Проблеми розвитку агропромислового комплексу в Україні.

Висновки.

Тема 24. Основні макроекономічні показники в системі національних рахунків та їх динаміка в Україні.

Вступ.

1. Система національних рахунків (СНС): історія створення і сучасні особливості.
2. Головні показники СНС і методи їх розрахунку.
3. Особливості динаміки ВВП України за роки незалежності.

Висновки.

Тема 25. Економічні цикли та їх види. Особливості сучасних ділових циклів.

Вступ.

1. Сутність і основні види сучасних економічних циклів.
2. Основні методи державного антициклічного регулювання.
3. Особливості розвитку економіки України за роки незалежності.

Висновки.

Тема 26. Безробіття: суть, причини, види й соціально-економічні наслідки.

Вступ.

1. Сутність і основні види безробіття.
2. Головні показники й соціально-економічні наслідки безробіття.
3. Проблеми безробіття в економіці України.

Висновки.

Тема 27. Інфляція, її причини, види й наслідки. Антиінфляційна політика держави.

Вступ.

1. Сутність, основні види, показники й соціально-економічні наслідки інфляції.
2. Основні методи державної антиінфляційної політики.
3. Особливості цінової динаміки в Україні.

Висновки.

Тема 28. Особливості інфляційних процесів та антиінфляційної політики в Україні.

Вступ.

1. Природа і особливості сучасної інфляції.
2. Проблеми цінової нестабільності в економіці України.
3. Антиінфляційна політика: світовий досвід і його використання в Україні.

Висновки.

Тема 29. Інвестиції, їх види, фактори й вплив на економіку. Проблеми активізації інвестиційної діяльності в Україні.

Вступ.

1. Сутність і класифікація інвестицій.
2. Вплив інвестицій на розвиток економіки.
3. Проблеми підвищення інвестиційної привабливості української економіки.

Висновки.

Тема 30. Об'єктивна необхідність, форми й методи державного регулювання економіки.

Вступ.

1. Необхідність і сутність державного регулювання економіки.
2. Основні форми й методи регулювання державою соціально-економічних процесів.
3. Проблеми державного регулювання економіки в Україні.

Висновки.

Тема 31. Фіскальна політика держави, її види, механізм і значення.

Вступ.

1. Сутність і види фіскальної політики.
2. Механізм застосування фіскальних важелів впливу на економіку.
3. Проблеми фіскальної політики в Україні.

Висновки.

Тема 32. Особливості й проблеми проведення ефективної бюджетно-податкової політики в Україні.

Вступ.

1. Сутність і основні напрямки бюджетно-податкової політики.
2. Податкова система країни: структура і принципи функціонування.
3. Проблеми реформування системи оподаткування в Україні.

Висновки.

Тема 33. Бюджетний дефіцит, його види, наслідки й засоби покриття. Вплив державного боргу на економічне становище країни.

Вступ.

1. Сутність, види й наслідки бюджетного дефіциту.
2. Державний борг і його вплив на економічне становище держави.
3. Проблеми бюджетного дефіциту і державного боргу в Україні.

Висновки.

Тема 34. Дворівнева банківська система країни. Роль інституту центрального банку в проведенні ефективної монетарної політики.

Вступ.

1. Банківська система країни: сутність, функції та складові.
2. Центральний банк країни як головний суб'єкт монетарної політики.
3. Основні напрямки сучасної монетарної політики в Україні.

Висновки.

Тема 35. Монетарна політика, її сутність, інструменти, види і вплив на економічний розвиток.

Вступ

1. Грошовий ринок та його основні риси
2. Головні інструменти монетарної політики.
3. Основні проблеми монетарної політики в Україні.

Висновки

Тема 36. Фінансові ринки, особливості формування їх сучасної моделі.

Вступ.

1. Фінансовий ринок: сутність і структура.
2. Світовий досвід функціонування фінансових ринків.
3. Основні напрямки формування фінансового ринку в Україні.

Висновки

Тема 37. Економічне зростання: сутність, види й основні чинники. Особливості сучасного типу економічного зростання.

Вступ.

1. Сутність, фактори й джерела економічного зростання
2. Модель економічного зростання Домара – Харрода і неокласична модель Р. Солоу.
3. Типи економічного зростання та їх співвідношення.
4. Проблеми досягнення високих темпів економічного зростання в Україні й роль державної економічної політики.

Висновки

Тема 38. Інформаційна економіка і становлення нового типу економічного зростання.

Вступ.

1. Сутність і основні типи економічного зростання.
2. Економічне зростання і формування інформаційної (постіндустріальної) економіки.
3. Основні шляхи формування інформаційної економіки в Україні.

Висновки.

Тема 39. Ринок праці і зайнятість населення. Механізми державного регулювання зайнятості населення.

Вступ.

1. Сутність і основні риси ринку праці.
2. Основні методи державного регулювання зайнятості населення.
3. Проблеми функціонування ринку праці в Україні.

Висновки.

Тема 40. Рівень життя населення: сутність, вимірювання і проблеми диференціації. Проблеми підвищення рівня життя населення.

Вступ.

1. Сутність, класифікація і проблеми диференціації доходів населення.
2. Рівень життя населення і основні методи його вимірювання.
3. Основні напрямки підвищення рівня життя в Україні.

Висновки.

Тема 41. Соціальна політика держави і проблеми підвищення її ефективності в Україні.

Вступ.

1. Сутність і головні напрямки соціальної політики держави.
2. Основні показники ефективності соціальної політики.
3. Проблеми підвищення соціальних стандартів життя в Україні.

Висновки.

Тема 42. Зовнішньоторговельна політика, її механізми, інструменти й наслідки. Особливості проведення зовнішньоекономічної політики в Україні.

Вступ.

1. Сутність і основні види зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД).
2. Методи та інструменти регулювання зовнішньої торгівлі.
3. Сучасні особливості зовнішньоторговельної політики в Україні.

Висновки.

Тема 43. Глобалізація та її вплив на розвиток світової економіки.

Вступ.

1. Сутність і головні риси глобалізації.
2. Глобальні проблеми людства і шляхи їх вирішення.
3. Україна і суперечності сучасної глобалізації.

Висновки.

Тема 44. Світове господарство: сутність і етапи розвитку. Проблеми активізації участі України в міжнародній економічній інтеграції.

Вступ.

1. Сутність і етапи розвитку світового господарства.
2. Сучасні інтеграційні угруповання країн.
3. Перспективи участі України в міжнародній економічній інтеграції.

Висновки.

Тема 45. Сутність перехідної економіки: теорія і світовий досвід.

Вступ.

1. Перехідна економіка: сутність і основні теорії.
2. Світовий досвід переходу від командно-адміністративної до економіки ринкового типу.
3. Проблеми ринкової трансформації економіки України.

Висновки.

Тема 46. Сучасний регіональний розвиток: світовий досвід і проблеми України.

Вступ.

1. Структура національної економіки та її регіональний аспект.
2. Світовий досвід розвитку регіонів.
3. Головні проблеми розвитку регіонів України.

Висновки.

Тема 47. Основні проблеми соціально-економічного розвитку Харківщини.

Вступ.

1. Регіональні особливості української економіки.
2. Роль Харківського регіону в соціально-економічному житті України.
3. Перспективи розвитку економіки Харківщини.

Висновки.

Тема 48. Співвідношення самоорганізації і державного регулювання в розвитку регіонів.

Вступ.

1. Сучасна змішана економіка як єдність ринкової самоорганізації та державного регулювання.
2. Світовий досвід стимулювання розвитку регіонів.
3. Розвиток місцевого самоврядування – ключовий напрямок розвитку регіонів України.

Висновки.

Тема 49. Розвиток регіональних фондових ринків.

Вступ.

1. Розвиток фондового ринку як важлива складова сучасної глобалізації.
2. Світовий досвід розвитку регіональних фондових ринків.
3. Перспективи розвитку фондового ринку в Харківському регіоні.

Висновки.

Тема 50. Проблеми становлення інститутів ринку в перехідній економіці України.

Вступ.

1. Ринкова економіка та її основні інститути.
2. Головні суперечності переходу до економіки ринкового типу.
3. Реформування відносин власності як ключова проблема інституціональних перетворень в Україні.

Висновки.

2. Методичні вказівки до написання курсової роботи

Метою курсової роботи є поглиблення і закріплення теоретичних знань з економічного аналізу, набуття студентами вміння пов'язувати свої теоретичні знання з практикою. Написання курсової роботи дає змогу студенту навчитися самостійно використовувати й узагальнювати теоретичні положення та інформаційні матеріали, формулювати власні погляди стосовно невирішених проблем, обґрунтовувати висновки й пропозиції, спрямовані на їх розв'язання.

При підготовці курсової роботи студентам треба враховувати наступне:

- по-перше, курсова робота з політичної економії має бути підпорядкована з'ясуванню питань розбудови ринкової економіки, закономірностей її розвитку в Україні;

- по-друге, зміст курсової роботи має відповідати сучасним вітчизняним і світовим досягненням економічної теорії та практики;

- по-третє, увесь процес підготовки письмової роботи повинен бути підпорядкований діяльності майбутнього фахівця у галузі міського господарства.

Основними етапами виконання курсової роботи є :

1. Вибір теми і визначення завдань дослідження.
2. Вивчення літературних джерел, збирання та обробка інформації.
3. Складання плану роботи.
4. Написання і оформлення курсової роботи.
5. Захист роботи.

Ці методичні вказівки дають пояснення щодо послідовного виконання зазначених етапів виконання курсової роботи і поради з оптимальної організації підготовчої роботи, накопичення теоретичних знань і їх аналітичного осмислення.

ВИБІР ТЕМИ ТА ПІДГОТОВКА КУРСОВОЇ РОБОТИ

Робота студента з вибору теми курсової роботи має розпочинатися з ознайомлення з тематикою курсових робіт, що наведена нижче. Вибір теми можна здійснювати або за номером студента в списку групи, або за останніми цифрами номеру залікової книжки студента (це погоджується з викладачем).

Студент може запропонувати й свою власну тему курсової роботи із соціально-економічної проблеми, що його цікавить. Ця тема повинна відповідати програмі курсу політичної економії і має бути схвалена науковим керівником. Тема курсової роботи вважається затвердженою, якщо вона погоджена з викладачем - науковим керівником курсової роботи.

СТРУКТУРА І ОБСЯГ КУРСОВОЇ РОБОТИ

Підготовка до курсової роботи розпочинається з добору й вивчення літературних джерел і складання бібліографії. Методика опрацювання літератури залежить від характеру досліджуваної проблеми та індивідуальних особливостей студента. Спочатку доцільно ознайомитися з основною літературою (підручниками, монографіями, теоретичними статтями в періодичних виданнях), потім – з нормативними документами (указами Президента України, законами України, постановами Кабінету Міністрів України тощо).

Велике значення має вивчення робіт видатних економістів-класиків економічної науки: А. Сміта, Д. Рікардо, М. Туган-Барановського, Дж. М. Кейнса, М. Фрідмена, Р. Солоу, Р. Лукаса, Г. Беккера, С. Кузнеця, Д. Самуельсона та ін. Треба вивчати й знати роботи представників сучасної економічної науки в Україні: А. Чухна, В. Гейця, А. Гриценка, А. Гальчинського, А. Савченка та ін. Особливу увагу слід приділити періодичним виданням, в яких публікують аналітичну інформацію і результати наукових досліджень. В Україні видається ціла низка періодичних видань, з якими повинен працювати студент у процесі виконання курсової роботи. Це перш за все такі наукові журнали, як «Економічна теорія», «Економіка України», «Фінанси України», «Україна: аспекти праці», «Вісник Національного банку України», «Банківська справа», «Гроші та кредит», «Економіка

і право», «Коммунальное хозяйство городов», «Людина і праця», «Бізнес-інформ», «Статистика України», «Вопросы экономики», «Мировая экономика и международные отношения» та ін. При вивченні наукових журналів треба враховувати, що в останньому номері журналу завжди публікується перелік статей, які були опубліковані в журналі за рік. Важливу інформацію студент може також знайти на сайтах: <http://www.ukrstat.gov.ua>; <http://www.rada.gov.ua>; <http://www.kmu.gov.ua>

Попереднє вивчення літературних джерел є підґрунтям для складання **плану курсової роботи**. Він має включати в себе: вступ, основну частину роботи, що містить декілька логічно пов'язаних між собою розділів, які дають змогу розкрити тему, і висновки. Курсова робота повинна мати чітку логічну побудову з відповідними складовими елементами.

У *Вступі* розкривають актуальність теми, дають оцінку сучасних досліджень з обраної проблеми з посиланням на певні літературні джерела, визначають мету і завдання, об'єкт і методи дослідження, описують структуру роботи (Додаток 3).

Основна частина роботи поділяється на декілька розділів (як правило, два або три). Вони повинні бути логічно пов'язаними і мати відповідні висновки. Перший розділ звичайно присвячують теоретико-методологічним питанням з досліджуваної теми; другий – питанням аналізу досліджуваної проблеми, обґрунтуванню висновків і пропозицій щодо її вирішення у світовій практиці; третій - аналізу проблем і перспектив розвитку економіки України.

У *Висновках* (Додаток 4) стисло підсумовують результати дослідження. Тут вміщують висновки і пропозиції, що показують, якою мірою досягнуто мету дослідження і вирішено завдання, поставлені у вступі.

Самостійно складений студентом план курсової роботи погоджується з науковим керівником, який після необхідного уточнення затверджує його.

Написання тексту курсової роботи здійснюється після систематизації та обробки зібраного й проаналізованого матеріалу по кожному розділу плану. На цьому етапі треба узагальнити теоретичні положення, виконати певні розрахунки, обґрунтувати висновки й пропозиції, розробити ілюстративний матеріал. Чорновий варіант роботи бажано подати науковому керівникові з

метою узгодження змісту окремих розділів. Після необхідних доповнень і уточнень студент остаточно оформлює курсову роботу.

Обсяг курсової роботи – 25-30 сторінок формату А4 комп'ютерного набору (або 35 – 40 сторінок рукопису). Приблизний обсяг структурних складових тексту курсової роботи (кількість сторінок):

- вступ – 1,5 – 2;
- основна частина – 20 - 25;
- висновки – 1,5 - 2.

ГРАФІК ВИКОНАННЯ КУРСОВОЇ РОБОТИ

Відповідно до змісту дисципліни „Політична економія”, що складається з модуля 1 «Теоретична частина» і модуля 2 «Курсова робота», на курсову роботу припадає 30 годин самостійної роботи.

ОФОРМЛЕННЯ І ЗАХИСТ КУРСОВОЇ РОБОТИ

Написана курсова робота має бути правильно оформлена. Текст роботи треба розміщувати з одного боку аркуша. Шрифт – Times New Roman. Розмір шрифту – 14, береги з усіх сторін - 2 см, міжрядковий інтервал – 1,5.

Роботу комплектують у такій послідовності : **титульний аркуш, зміст, вступ, основна частина, висновки, список літератури, додатки (в разі потреби).**

Нумерація сторінок має бути наскрізною: номер сторінки проставляють арабськими цифрами у правому верхньому кутку, на титульному аркуші (перша сторінка роботи) номер сторінки не ставлять.

Формули слід нумерувати арабськими цифрами. Порядковий номер вказують у круглих дужках праворуч від формули. Він має складатися з номера розділу через крапку і порядкового номера формули в даному розділі. Наприклад, (3.1) означає: перша формула у третьому розділі.

Розрахунки, які наводять у тексті, доцільно подавати у вигляді таблиці, дані якої повинні бути обов'язково проаналізовані в роботі.

Кожна таблиця мусить мати заголовок, який відображає її зміст. Нумерацію таблиць здійснюють таким чином: по центру над заголовком пишуть слово „Таблиця” та її порядковий номер. Номер таблиці складається з номера розділу і через крапку порядкового номера таблиці в даному розділі. Наприклад: Таблиця 2.1. – перша таблиця другого розділу. Номер і назву таблиці друкують великими літерами над таблицею і розміщують симетрично до тексту. Усі стовпчики нумерують. Якщо таблиця має продовження на наступній сторінці, то пишуть: Продовження табл. 2.1., а перший її рядок відображає нумерацію стовпчиків (Додаток 5). Якщо показники, які містяться в таблиці, мають однакову одиницю виміру, то їх виносять у заголовок таблиці (наприклад: Розподіл трудових ресурсів, тис. чол.); коли ж вони різні, їх розміщують у спеціальній графі й відповідних рядках таблиці.

Ілюстративний матеріал у формі схем, діаграм, графіків тощо оформлюють таким чином: під ілюстрацією пишуть слово „Рис.” і проставляють номер, який складається з номера розділу і, через крапку, порядкового номера ілюстрації у даному розділі. Наприклад: Рис.2.1 – перший рисунок другого розділу (Додаток 6).

Матеріали таблиць, графіків тощо повинні коментуватися.

У тексті обов’язково мають бути зроблені посилання на джерела, з яких запозичені цифрова інформація, цитати, визначення, графіки, формули, наведені в курсовій роботі. Посилання на джерела рекомендують здійснювати у квадратних дужках із зазначенням сторінок. Наприклад: [4, с. 54].

Список використаних джерел – елемент бібліографічного апарату, що містить бібліографічні описи використаних джерел і розміщується після висновків.

Бібліографічний опис складають безпосередньо за друкованим твором або виписують з каталогів і бібліографічних покажчиків.

Джерела можна розміщувати одним з таких способів: у порядку появи посилань у тексті, що найбільш зручно для користування (Додаток 7), у алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків (Додаток 8).

У списку літератури слід вказати:

- для книг – прізвище (прізвища) та ініціали автора (авторів), назву книги, місто, видавництво, рік видання, кількість сторінок (наприклад: Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка: Підручник. – К.: Знання, 2004. – 828 с.);

- для статей – прізвище (прізвища) та ініціали автора (авторів), назву статті, назву журналу, рік видання, його номер, номери сторінок, у межах яких надруковано статтю (наприклад: Підкова Л. До питання про якісні чинники економічного зростання в Україні. //Економіка України.-2005.-№6.– С. 45-50).

Приклад оформлення посилання на сайт мережі ІНТЕРНЕТ:

<http://www.ukrstat.gov.ua>.

Додатки до курсової роботи оформлюють таким чином: праворуч сторінки з великої літери пишуть слово „Додаток” і вказують його порядковий номер. Послідовність розміщення додатків визначається черговістю посилань на них у тексті роботи. Нумерують додатки арабськими цифрами наскрізь від першого до останнього. Усі додатки мусять мати заголовки.

На останній сторінці курсової роботи студент повинен поставити свій підпис і дату подання роботи на кафедру.

Курсова робота має бути зброшурована і подана на кафедру у визначений термін. Роботу попередньо розглядає викладач-керівник, який у рецензії приймає рішення про допущення її до захисту. Під час підготовки до захисту курсової роботи студенту необхідно ознайомитися з рецензією наукового керівника й відповідно відреагувати на зауваження та рекомендації.

Захист курсової роботи здійснюється перед комісією, до якої входять два – три викладачі кафедри, включаючи керівника. Виступаючи з доповіддю про основні результати дослідження (7 – 10 хвилин), студент повинен розкрити основний зміст роботи, обґрунтувати свої висновки і пропозиції, відповісти на запитання членів комісії.

За результатами захисту курсової роботи студент отримує оцінку. **Оцінка курсової роботи враховує** якість її підготовки, теоретичний рівень, ступінь

самостійного висвітлення теми, оформлення виносок, посилань, списку використаної літератури. Не менше значення для остаточної оцінки мають мова і стиль написання курсової роботи, виступ студента на захисті, повнота і правильність відповідей на запитання при захисті курсової роботи.

„Відмінно” (А) виставляється за умови вмілої обробки багатьох теоретичних джерел, висловлювання власної позиції, залучення та аналізу конкретної статистичної інформації щодо економіки України, наявності у роботі самостійних, добре аргументованих коментарів до таблиць, схем, діаграм і графіків.

„Добре” (В,С) заслуговують роботи, в яких є перелік поглядів економістів різних наукових шкіл на сутність певних економічних явищ і процесів. При цьому студент намагався зробити їх систематизацію, але не зміг здійснити узагальнення, сформулювати власні оцінки щодо процесів, які аналізуються.

„Задовільно” (Д,Е) отримують студенти, в роботах яких зміст теми розкрито в певній послідовності й виділено основні теоретичні положення за вивченими літературними джерелами.

«Незадовільно» (FХ, F) оцінюються курсові роботи, які за змістом і оформленням не відповідають діючим вимогам.

Не виключена можливість таких ситуацій, коли робота написана й оформлена на досить високому рівні, але виступ студента під час захисту роботи має помилки, відповіді на запитання поверхневі, непередумані. У таких випадках оцінка може бути значно знижена.

Захист і оцінка курсової роботи з політичної економії – це певний підсумок самостійної роботи студента, свідчення його здатності до самоорганізації. За час виконання письмової роботи студент набуває навички самостійного пошуку необхідного інформаційного матеріалу за певними літературними джерелами. Він має змогу оцінити свої наукові здібності, зробити висновки стосовно своїх теоретичних економічних переконань.

Одночасно підготовка курсової роботи з політичної економії – це набуття студентом необхідних орієнтирів щодо організації самостійної роботи у вищих навчальних закладах, а також виконання у подальшому дипломної роботи за обраною спеціальністю.

3. Типові задачі та їх розв'язання

Задача 1. Визначте показники продуктивності праці (ПП), фондівіддачі (ФВ), фондомісткості (ФМ), фондоозброєності (ФО), матеріаломісткості (ММ), матеріаловіддачі (МВ), рентабельності (Р), якщо:

- обсяг реалізованої продукції (П)	- 1000 грн.;
- вартість основних фондів (ОФ)	- 600 грн.;
- вартість сировини й матеріалів (М)	- 200 грн.;
- собівартість продукції (СС)	- 900 грн.;
- кількість працівників (К)	- 20 осіб.

Розв'язання

$ПП = П : К = 1000 : 20 = 50$ грн. вартості продукції на одного працівника.

$ФВ = П : ОФ = 1000 : 600 \approx 1,67$ грн. вартості продукції на 1 грн. вартості основних фондів.

$ФМ = 1 : ФВ = ОФ : П = 600 : 1000 = 0,6$ грн. вартості основних фондів на 1 грн. продукції.

$ФО = ОФ : К = 600 : 20 = 30$ грн. вартості основних фондів на 1 працівника.

$ММ = М : П = 200 : 1000 = 0,2$ грн. вартості сировини й матеріалів на 1 грн. вартості продукції.

$МВ = 1 : ММ = П : М = 1000 : 200 = 5$ грн. вартості продукції на 1 грн. вартості сировини й матеріалів.

$Р = \text{Прибуток} : \text{Собівартість} \times 100\% = [(Виторг (\text{обсяг реалізованої продукції}) - \text{собівартість}) : \text{Собівартість}] \times 100\% = [1000 - 900] : 900 \times 100\% \approx 11,1\%$.

Задача 2. Визначити величини ВВП і ЧВП, якщо:

імпорт – 50 од.; споживчі витрати – 250 од.; державні витрати – 100 од.; експорт – 40 од.; амортизація – 10 од.; чисті інвестиції – 60 од.; непрямі податки – 30 од.; особисті податки – 20 од.; валовий прибуток – 200 од.; податки на прибуток – 60 од.; чистий (нерозподілений) прибуток – 120 од.; трансфертні платежі – 50 од.

Розв'язання

$$\text{ВВП} = 2) + (5) + 6)) + 3) + (4) - 1)) = 250 + (10 + 60) + 100 + (40 - 50) = 410 \text{ ед.}$$

$$\text{ЧВП} = \text{ВВП} - 5) = 410 - 10 = 400 \text{ ед.}$$

Задача 3. Номінальний ВВП – 2 млрд. гр. од. Ціни зменшилися за рік на 10 %.

Визначити дефлятор і величину реального ВВП.

Розв'язання

$$\text{Дефлятор} = 0,9;$$

$$\text{реальний ВВП} = \text{номінальний ВВП} / \text{дефлятор} = 2 / 0,9 \approx 2,2 \text{ млрд. дол.}$$

Задача 4. Визначте фактичний та природний рівні безробіття, зайнятості та повної зайнятості, якщо населення країни 16 млн. осіб. Чисельність циклічно безробітних – 0,3 млн., фрикційні безробітних – 0,1 млн., структурно безробітних – 0,2 млн. Кількість непрацевдатних і тих, що вибули із складу робочої сили – 4 млн. осіб.

Розв'язання

$$\text{Рівень безробіття} = (\text{Фрикційно безробітні} + \text{структурно безробітні} + \text{циклічно безробітні}) : (\text{Населення країни} - \text{непрацевдатні та ті, що вибули з складу робочої сили}) \cdot 100 \% = (0,1 + 0,2 + 0,3) : (16 - 4) \cdot 100\% = 5 \%$$

$$\text{Рівень зайнятості} = 100 - \text{рівень безробіття} = 100 - 5 = 95 \%$$

$$\text{Природний рівень безробіття} = (\text{Фрикційно безробітні} + \text{структурно безробітні}) : (\text{Населення країни} - \text{непрацевдатні та ті, що вибули з складу робочої сили}) \cdot 100 \% = (0,1 + 0,2) : (16 - 4) \cdot 100\% = 2,5 \%$$

$$\text{Рівень повної зайнятості} = 100 - \text{природний рівень безробіття} = 100 - 2,5 = 97,5 \%$$

Задача 5. Дефлятор 2006 року (I_1) - 1,1. Дефлятор 2007 року (I_2) - 1,21.

Визначити середньорічний темп інфляції й кількість років, необхідних для подвоєння цін.

Розв'язання

$$T = (I_2 - I_1) : I_1 \times 100 = (1,21 - 1,1) : 1,1 \times 100 = 10\%.$$

Кількість років, що необхідні для подвоєння цін = $70 : T = 70 : 10 = 7$ років.

Задача 6. Грошова маса $M = 2$ млрд. грн. Грошова одиниця робить у середньому 4 обороти, тобто $V = 4$. Умовний фізичний обсяг $Q = 500$ млн. одиниць.

Визначити середню ціну P , а також її зміну при зростанні M на 20 % і зниженні Q на 10 %.

Розв'язання

Тому що $M \times V = P \times Q$, то $P = MV : Q = 2 \times 4 : 0,5 = 16$ грн.

Тому що індекс лівої частини рівняння склав 1,2, а індекс другого множника правої частини 0,9, то ціни змінилися в $1,2 : 0,9 \approx 1,3$ рази, тобто виростили приблизно на 30 %.

Задача 7. Визначити величини грошових агрегатів M_0, M_1, M_2, M_3, L , якщо в обігу перебувають наступні кошти (млн. грн.):

- 1) кошти клієнтів за трастовими операціями - 350;
- 2) готівка - 200;
- 3) коштовні державні короткострокові папери - 150;
- 4) поточні внески - 200;
- 5) строкові вклади - 100.

Розв'язання

$$M_0 = 2) = 200 \text{ млн. грн.}$$

$$M_1 = M_0 + 4) = 400 \text{ млн. грн.}$$

$$M_2 = M_1 + 5) = 500 \text{ млн. грн.}$$

$$M_3 = M_2 + 1) = 850 \text{ млн. грн.}$$

$$L = M_3 + 3) = 1000 \text{ млн. грн.}$$

Задача 8. Рівняння попиту: $Q_D = 9 - p$. Рівняння пропозиції: $Q_S = 2p - 6$.

Визначити рівноважні ціну й обсяг, а також розміри дефіциту й надвиробництва при $P_1 = 4$; $P_2 = 6$.

Розв'язання

При рівновазі величини попиту та пропозиції рівні, тобто $Q_D = Q_S$.

Дорівнюємо праві частини рівнянь:

$$9 - p = 2p - 6$$

$$3p = 15$$

$$p = 5 - \text{рівноважна ціна}$$

Після підстановки 5 у кожне з рівнянь одержуємо $Q = 4$ - рівноважний обсяг.

Якщо $p_1=4$, тобто менше рівноважної ціни, то виникає дефіцит з перевагою величини попиту, тобто $\Delta Q = Q_D - Q_S = Q_D(4) - Q_S(4) = 5 - 2 = 3$.

Якщо $p_2 = 6$, тобто більше за рівноважну ціну, то виникає надвиробництво з перевагою величини речення, тобто $\Delta Q = Q_S - Q_D = Q_S(6) - Q_D(6) = 6 - 3 = 3$.

Задача 9. Знайдіть і прокоментуйте коефіцієнт еластичності пропозиції, якщо рівняння пропозиції: $Q_S = 3p - 4$, а $p = 2$.

Розв'язання

$$E_S = Q'(p) \cdot (p / Q_S) = 3 \cdot (2/2) = 3 \quad \text{Якщо } p = 2, \text{ то } Q_S = 3 \cdot 2 - 4 = 2.$$

Таким чином :

- 1) пропозиція еластична, тому що $|E_S| > 1$;
- 2) зміна ціни на 1% змінює величину речення на 3 % у тім же напрямку.

Задача 10. Визначити до якої категорії витрат можна віднести перелічені нижче витрати та визначити їх величину за категоріями.

- амортизаційні витрати – 44 гр. од.;
- витрати на сировину та матеріали – 330 гр. од.,
- витрати на заробітну плату робітників – 180 гр. од.,
- витрати на обладнання – 410 гр. од.,
- транспортні витрати – 28 гр. од.,
- заробітна плата управлінського персоналу – 150 гр. од.,
- орендна плата – 12 гр. од.,
- витрати на рекламу – 15 гр. од.

Розв'язання

Постійні витрати (FC) = амортизаційні витрати + витрати на обладнання + заробітна плата управлінського персоналу + орендна плата + витрати на рекламу
 = 44 + 410 + 150 + 12 + 15 = 631 гр. од.

Змінні витрати (VC) = витрати на сировину й матеріали + витрати на заробітну плату робітників + транспортні витрати = 330 + 180 + 28 = 538 гр. од.

Загальні витрати = FC + VC = 631 + 538 = 1169 гр. од.

Задача 11. Заповніть таблицю:

Q (обсяг)	ТС (загальні витрати)	FC (постійні витрати)	VC (змінні витрати)	AFC (середні постійні витрати)	AVC (середні змінні витрати)	ATC (середні загальні витрати)	MC (граничні витрати)
0	20						
1	35						
2	47						
3	79						

Розв'язання

FC постійні при будь-якому обсязі, у т.ч. при Q=0 (FC завжди рівні 20).

VC = TC - FC, тобто VC послідовно рівні: 0; 15; 27; 59.

AFC = FC : Q, тобто AFC послідовно рівні, починаючи з Q=1: 20; 10; 6,7.

AVC = VC : Q, тобто AVC послідовно рівні, починаючи з Q=1: 15; 13,5; 19,7.

ATC = TC : Q = AFC + AVC, тобто ATC послідовно рівні, починаючи з Q = 1:
35; 23,5; 26,4.

MC = (ТС : (Q, тобто MC послідовно рівні, починаючи з Q = 1: 15; 12; 32.

Таким чином, заповнена таблиця виглядає так:

Q (обсяг)	ТС (загальні витрати)	FC (постійні витрати)	VC (змінні витрати)	AFC (середні постійні витрати)	AVC (середні змінні витрати)	ATC (середні загальні витрати)	MC (граничні витрати)
0	20	20	0	-	-	-	-
1	35	20	15	20	15	35	15
2	47	20	27	10	13,5	23,5	12
3	79	20	59	6,7	19,7	26,4	32

4. Контрольні запитання за змістовими модулями для самоперевірки знань

ЗМ 1. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

1. Які особливості має історичний шлях розвитку політичної економії?
2. Які основні напрями й школи можна визначити в історії економічної думки?
3. Розкрийте роль політичної економії в системі економічних наук.
4. Назвіть об'єкт, предмет і основну цільову функцію політичної економії.
5. Які загальнонаукові методи використовує політекономія?
6. Охарактеризуйте основні функції політичної економії.
10. У чому полягає двоїстість процесу виробництва?
11. Якими є особливості виробництва у вузькому і широкому розумінні?
12. Охарактеризуйте особливості фаз розподілу, обігу і споживання.
13. Назвіть фактори виробництва і охарактеризуйте їх.
14. Розкрийте сутність процесу інтенсифікації виробництва.
15. Як впливає НТР на зміну місця і ролі людини в процесі виробництва?
16. Визначте показники економічної ефективності виробництва.
17. Яке визначення мають економічні потреби?
18. За якими критеріями можна класифікувати потреби?
19. У чому полягають суть і особливості дії закону зростання потреб?
20. Які особливості взаємозв'язку категорій «потреба» і «корисність»?
23. Загальна й гранична корисності. Закон спадної граничної корисності.
24. У чому полягають особливості класифікації економічних інтересів?
25. Як можна визначити категорію «економічна система»?
26. Класифікація і еволюція економічних систем.
27. Основні особливості формаційного підходу до економічного розвитку.
28. Суть і діалектика взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин.
29. Розкрийте зміст основних етапів розвитку цивілізації.
30. Перелічіть ознаки постіндустріальної (інформаційної) цивілізації.
31. Суть і форми існування поділу праці.
32. Як можна визначити категорію «власність»?

33. Як охарактеризувати основні типи й види власності?
34. Які зміни перетерпіли відносини власності на межі ХХ-ХХІ ст.?
35. Назвіть основні типи суспільного господарювання.
36. Суть товарного виробництва.
37. У чому полягає подвійна природа праці, що створює товар?
38. Що таке суспільно необхідний робочий час?
39. Як розвиток товарного виробництва і обміну привів до виникнення грошей?
40. Які функції грошей як загального еквівалента?
41. У чому полягає сутність рушійних сил товарного виробництва?
42. Визначте і дайте характеристику окремих законів товарного виробництва: законів вартості, попиту і пропозиції, грошового обігу.

ЗМ 2. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

1. Як визначити категорію «капітал»?
2. Некласичні погляди на походження і суть капіталу.
3. Марксистський погляд на природу капіталу.
4. Суть основного капіталу. Моральний і фізичний знос. Амортизація і норма амортизації.
5. Суть оборотного капіталу. Авансований і використаний капітал.
6. Які існують визначення категорії «зарплата»?
7. Яким є співвідношення номінальної і реальної зарплати?
8. Які особливості погодинної форми зарплати? Її основні системи.
9. У чому полягає специфіка відрядної форми зарплати та її основних систем?
10. Які суперечності в оплаті праці існують в Україні за сучасних умов?
11. У чому полягають суть і відмінності витрат суспільства і окремих підприємств?
12. Як відрізняються бухгалтерські й економічні витрати?
13. Яким є співвідношення загальних і середніх витрат?
14. У чому є зміст категорії «граничні витрати»?
15. Яким є зміст категорії «альтернативні витрати»?
16. Трансакційні витрати як політекономічна категорія.
17. Витрати обігу і їх складові.
18. Якими є зміст і види собівартості продукції? Шляхи оптимізації собівартості.
19. Політекономічний зміст категорії «прибуток».
20. Суть і фактори зростання норми прибутку.
21. Суть і основні риси ринкової економіки.
22. Якими є головні функції ринку?
23. Як за певними критеріями можна класифікувати види ринків?
24. Які характерні риси мають основні ринкові структури?
25. Інфраструктура ринку: суть і особливості.
26. Яким є механізм функціонування механізму ринкової конкуренції?

27. Попит і пропозиція: суть, види, чинники, графіки.
28. Ринкова рівновага і механізм її досягнення.
29. Зміст, види й особливості еластичності попиту і пропозиції.
30. Ринкове ціноутворення. Основні види цін.
31. Які головні риси домогосподарства?
32. У чому являє себе споживна функція домогосподарств?
33. Які доходи здатне отримувати домашнє господарство?
34. Які існують головні теорії поведінки споживачів? У чому їх суть?
35. Чому підприємство є головною ланкою суспільного виробництва?
36. Які характерні риси має підприємство?
37. Які існують види підприємств?
38. Яку роль відіграють малі підприємства за сучасних умов?
39. Які визначення можна дати підприємництву?
40. У чому полягає роль маркетингу у діяльності підприємства?
41. Які сучасні особливості менеджменту на рівні підприємства?
42. Яку роль відіграє освіта для розвитку потенціалу підприємств?
43. Яке співвідношення мають категорії «балансовий прибуток», «валовий дохід», «валовий прибуток», «виторг від реалізації», «економічний прибуток», «чистий прибуток»?
44. Які є основні форми кредиту і позичкового відсотку?
45. Які функції виконують банки в сучасній економіці?
46. Яким чином можливо отримати торговельний прибуток?
47. У чому відмінності реального і фіктивного капіталів?
48. Які відомі основні види цінних паперів? Чинники, що впливають на курс акцій.
49. Первинний та вторинний ринки цінних паперів.
51. Які особливості відтворення має аграрний сектор економіки?
52. Які галузі складають аграрно-промисловий комплекс (АПК)?
53. Які характерні риси диференціальної, абсолютної і монопольної земельної ренти?
54. Від яких чинників залежить ціна землі?

ЗМ 3. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОГРЕС

1. Що таке суспільне відтворення, які його основні види?
2. Чим зумовлений перехід в Україні від системи балансів народного господарства до системи національних рахунків, ухваленої ООН?
3. Дайте визначення структури сімейних доходів за джерелами формування.
4. Які існують форми розподілу доходів?
5. Які складові національного багатства Ви знаєте?
6. Охарактеризуйте особливості макроекономічної рівноваги.
7. Як класифікувати доходи населення?
8. Які показники характеризують диференціацію доходів населення?
9. Які показники характеризують категорію «рівень життя населення»?
10. Визначте сутність категорії «економічне зростання».
11. Охарактеризуйте відмінності у визначенні категорій «економічне зростання» і «економічний розвиток».
12. Які показники сталого розвитку країн ви можете охарактеризувати?
13. Які основні типи економічного зростання?
14. Яка структура економічного циклу, що розуміють під її еволюцією?
15. Дайте визначення поняттю "довгі хвилі" в економіці. Яка їх суть і структура?
16. Розкрийте сутність сукупного працівника. Назвіть об'єктивні умови та соціально-економічні наслідки його формування.
17. Що таке зайнятість населення? Чим визначаються її форми і види?
18. Які фактори визначають динаміку пропозиції та попиту на робочу силу?
19. Які існують види державного регулювання національного ринку праці?
20. Визначте сутність і структуру господарського механізму.
21. Охарактеризуйте основні теоретичні підходи до ролі держави в економіці.
22. Визначте і охарактеризуйте основні економічні функції держави.
23. Які функції виконують економічна теорія і економічна політика?
24. Які економічні функції місцевих органів державної влади та самоврядування?
25. Охарактеризуйте значення і механізм антиінфляційної економічної політики.
26. Порівняйте два основні види фіскальної політики.
27. Обґрунтуйте основні принципи оптимального оподаткування.
28. Охарактеризуйте грошово-кредитну політику в Україні.
29. Дайте характеристику принципам формування державної інноваційної політики.
30. Які функції виконують Президент, Верховна Рада і Кабінет Міністрів України згідно з Конституцією нашої держави?

ЗМ 4. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

1. Охарактеризуйте умови зародження та становлення капіталістичного способу виробництва.
2. Поясніть сутність первісного нагромадження капіталу та його роль у становленні капіталістичного виробництва.
3. Визначте основні етапи розвитку капіталістичної економічної системи.
4. У чому полягають особливості корпоративної власності ?
5. Визначте і охарактеризуйте головні риси економічної системи соціалізму.
6. Що являє собою економічна основа соціалізму ?
7. Охарактеризуйте основні ознаки державного соціалізму.
8. Визначте і проаналізуйте соціально-економічні особливості країн з перехідною економікою.
9. На які групи можна умовно поділити всі варіанти трансформації командної системи ?
10. Охарактеризуйте основні етапи приватизації в Україні.
11. Проаналізуйте основні етапи розвитку світового господарства.
12. Визначте головні підсистеми світового господарства та охарактеризуйте їх.
13. Яку роль відіграє економічна інтеграція у розвитку світо господарських зв'язків ?
14. Визначте сутність міжнародних економічних відносин та охарактеризуйте їх основні форми.
15. Назвіть економічні організації системи ООН, поясніть принципи їх діяльності.
16. Які регіональні інтеграційні угруповання Вам відомі, якими є їх основні функції ?
17. Зовнішня торгівля : її сутність і типи.
18. Охарактеризуйте теоретичні моделі зовнішньої торгівлі.
19. Проаналізуйте основні форми міграції капіталів.
20. Визначте сутність категорій „еміграція”, „імміграція”, „рееміграція”, „міжнародна міграція робочої сили”.
21. Охарактеризуйте платіжний баланс як статистичний звіт усієї сукупності МЕН. Якою є структура платіжного балансу ?
22. У чому полягає сутність поняття „глобалістика»?
23. Охарактеризуйте основні риси економічної глобалізації.
24. Проаналізуйте основні підходи до визначення етапів розвитку економічної глобалізації.
25. Поясніть місце України як учасника сучасних глобалізаційних процесів.

5. Глосарій

АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО — підприємство, в яке вкладені кошти різних суб'єктів (держави, підприємств, фермерів), а також кошти різних верств населення, які купили акції цього товариства.

АКЦІЯ — цінний папір без встановленого строку, що засвідчує вкладення певного паю у статутний фонд акціонерного товариства. Дає право його власникові на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь в управлінні акціонерним товариством, в розподілі майна при його ліквідації.

БАНКНОТИ — кредитні знаки грошей, що випускаються емісійними банками для заміни грошей як засобу обігу і платежу.

БІРЖА — простий, але найефективніший інструмент оперативного реагування на зміни попиту споживачів, особливий ринок, на якому через посередників здійснюється оптова торгівля товарами, цінними паперами, валютою. Біржа — загальноекономічна категорія, надбання цивілізації у процесі розвитку товарно-грошових відносин.

БІРЖА ВАЛЮТНА — особливий ринок, на якому здійснюються операції купівлі-продажу іноземних валют, зливків і виробів з благородних металів, відбувається котирування валют.

БІРЖА ПРАЦІ — установа ринкової економіки, яка здійснює посередницьку місію між найманими працівниками і роботодавцями в процесі купівлі-продажу робочої сили.

БІРЖА ТОВАРНА — особливий ринок, на якому купуються і продаються великі партії якісно однорідних взаємозамінних товарів, без їх фактичного пред'явлення, але з наступною поставкою.

БІРЖА ФОНДОВА — установа, яка зосереджує попит та пропонування цінних паперів, сприяє формуванню їх біржового курсу та здійснює свою діяльність відповідно до законодавства України, статуту і правил.

БІРЖОВИЙ ТОВАР — товар, на посередницькій діяльності в реалізації якого спеціалізується товарна біржа.

ВАЛОВИЙ ВНУТРІШНІЙ ПРОДУКТ — важливий економічний показник, що виражає сукупність доданих вартостей, створених резидентами країни на її території. Включає вартість: а) спожитих населенням предметів споживання й послуг; б) державних закупок; в) приватних інвестицій; г) сальдо торговельного балансу балансу.

ВАЛОВИЙ (СУКУПНИЙ) СУСПІЛЬНИЙ ПРОДУКТ — сума валової продукції всіх галузей матеріального виробництва.

ВАЛЮТА — в економічному розумінні вживається для визначення типу грошової системи, яка діє в даній країні (золотий, паперовий), а також грошової одиниці даної країни (карбованець, долар, гривня).

ВАЛЮТА ТВЕРДА — має стабільний або навіть зростаючий курс по відношенню до інших валют. У минулому твердість валют, тобто здатність не піддаватися інфляційним процесам, забезпечувалася золотим запасом та іншими цінностями. У даний час основою стабільності валют є високоефективне виробництво, здатне забезпечити широкий асортимент високоякісних товарів, конвертованих на світовому ринку.

ВАРТІСТЬ — уречевлена в товарах праця; виражає відносини між товаровиробниками з приводу затрат їхньої праці на виробництво продуктів, якими вони обмінюються як товарами.

ВАРТІСТЬ ДОДАТКОВА — вартість, створена працівником понад вартість його робочої сили і безкоштовно привласнена власником засобів виробництва.

ВАРТІСТЬ ТОВАРУ РОБОЧА СИЛА — сума вартості матеріальних і духовних благ, які необхідні для нормального відтворення робочої сили і робітника як особистості, а також утримання його сім'ї.

ВЕКСЕЛЬ — письмове боргове зобов'язання встановленої форми, яке дає його власнику (векселедержателю) беззастережне право після збігу певного часу вимагати з боржника сплати суми грошей.

ВЕЛИЧИНА ВАРТОСТІ ТОВАРУ — суспільно необхідні затрати праці на виробництво товару.

ВИРОБНИЧА ІНФРАСТРУКТУРА — комплекс галузей, що обслуговують основне виробництво.

ВІДРЯДНА ОПЛАТА — передбачає залежність заробітку від кваліфікації працівника та кількості виготовленої продукції.

ВІДСОТОК — частина чистого продукту, створеного у виробництві і вираженого в грошах, яка сплачується власнику облігації за тимчасове користування коштами.

ВЛАСНІСТЬ — відносини, що виникають між людьми з приводу привласнення матеріальних і духовних благ. Включає такі групи відносин:

- 1) відносини з приводу привласнення умов виробництва і його результатів;
- 2) відносини господарського використання майна;
- 3) економічні форми реалізації відносин власності.

ВЛАСНІСТЬ ДЕРЖАВНА — форма власності, за якою власником засобів виробництва і його результатів виступає держава.

ВЛАСНІСТЬ КООПЕРАТИВНА — колективна власність кооперативів, їхніх об'єднань, що виникає на основі добровільного усупільнення їх членами всіх або частини належних їм засобів виробництва, а також грошових внесків (паїв) з наступним її розвитком за рахунок внутрішніх нагромаджень.

ВЛАСНІСТЬ ПРИВАТНА — форма власності, за якою окремі особи відносяться до умов і результатів виробництва як до своїх.

ВЛАСНІСТЬ СУСПІЛЬНА — система економічних відносин, що характеризується спільним привласненням засобів виробництва і створеного продукту.

ГПЕРІНФЛЯЦІЯ — надвисока і вкрай небезпечна інфляція, що сягає трицифрового й більше числа, а її наслідки трагічно непередбачені.

ГРОШІ — загальний еквівалент, який виділився з ряду товарів у процесі розвитку мінової форми вартості й закріпився за золотом.

ГРОШІ КРЕДИТНІ — грошові знаки, що виникають на основі кредиту і виконують функції засобу обігу й засобу платежу.

ГРОШІ ПАПЕРОВІ — грошові знаки, замінники повноцінних грошей, які є знаками вартості.

ГРОШОВА РЕФОРМА — повна або часткова зміна грошової системи, що виражається в заміні одних грошових знаків іншими. Скорочення грошової маси в обігу може мати тимчасовий характер, якщо не здійснити радикальні економічні реформи, не припинити гонку озброєнь, не усунути дефіцит державного бюджету, не зруйнувати затратний механізм господарювання та не ліквідувати безгосподарність.

ГРОШОВИЙ ОБІГ — безперервний рух грошей у сфері обігу та їх функціонування як засобу обігу й платежу.

ДИВІДЕНД — частина прибутку акціонерного товариства, яка розподіляється серед акціонерів пропорційно їх вкладеному капіталу. Дохід, що виплачується за акцією.

ДЕВАЛЬВАЦІЯ — така реформа грошового обігу, яка проводиться шляхом законодавчого зменшення металевого вмісту грошової одиниці або пониженням курсу валюти даної країни по відношенню до ціни на золото чи до конвертованих валют.

ДЕРЖАВНЕ СТРАХУВАННЯ — економічні відносини, що виникають між державою, підприємствами, організаціями й громадянами у процесі формування й розподілу страхового фонду для відшкодування втрат і надання матеріальної допомоги.

ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ — система грошових відносин, що виникає між державою, з одного боку, і підприємствами, організаціями та населенням — з іншого, з метою формування та використання централізованого фонду державних грошових ресурсів для задоволення потреб.

ДЕПОРТ — біржова угода на строк, що укладається спекулянтами, які грають на пониження з метою отримання курсової різниці.

ДЕФЛЯЦІЯ — протилежний інфляції процес зменшення кількості паперових грошей в обігу шляхом здійснення комплексу заходів для оздоровлення

економіки й фінансів, що виражаються в реформі податкової системи, скороченні обсягів кредитів тощо.

ДОСКОНАЛА (ЧИСТА) КОНКУРЕНЦІЯ — умови ринку, на якому існує безліч покупців і продавців, однорідність продукції, що продається, ґрунтовне знання агентами господарської діяльності її характеристик, вільний доступ фірм на ринок.

ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ — узагальнююче поняття, що виражає істотні сторони економічних явищ і процесів, відбиває глибинні процеси економічного розвитку.

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗАКОН — стійкий, істотний, причинно-наслідковий зв'язок і взаємозалежність у явищах і процесах економічного життя.

ЕЛАСТИЧНІСТЬ ПОПИТУ — ступінь зміни попиту на певну продукцію під впливом зміни ціни на неї.

ЕЛАСТИЧНІСТЬ ПРОПОЗИЦІЇ — ступінь зміни пропозиції на певну продукцію під впливом зміни ціни на неї.

ЕМІТЕНТ — юридична або фізична особа, яка випускає цінні папери й зобов'язується строго виконувати обов'язки, що випливають з умов їх випуску (дивіденд, відсоток).

ЗАГАЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ — сукупність форм і методів господарювання, що характерні для всіх галузей народного господарства, тобто для економіки в цілому.

ЗАРОБІТНА ПЛАТА — об'єктивно необхідний для відтворення робочої сили та ефективного функціонування виробництва обсяг вираженої в грошовій формі основної частини життєвих засобів, що відповідає досягнутому рівню розвитку продуктивних сил і зростає пропорційно підвищенню ефективності праці трудящих. Це — не дохід, а витрата підприємства на відтворення трудових ресурсів на суспільно необхідному рівні.

ЗАРОБІТНА ПЛАТА ПОГОДИННА — зарплата, що залежить від кваліфікації робітника і фактично відпрацьованого часу.

ЗАРОБІТНА ПЛАТА РЕАЛЬНА — показує, яку сукупність матеріальних і духовних благ та послуг можна придбати за номінальну заробітну плату.

ЗАСОБИ ВИРОБНИЦТВА — предмети й засоби праці.

ІНТЕНСИВНІСТЬ ПРАЦІ — наповненість, насиченість одиниці робочого часу працею.

ІНФЛЯЦІЯ — процес переповнення каналів грошового обігу масою надлишкових грошей, що веде до їх знецінення і додаткового перерозподілу національного доходу й національного багатства на шкоду переважної більшості населення.

ІНФЛЯЦІЯ ГАЛОПУЮЧА — загрозово стрімке і некероване зростання цін, знецінення грошей, розлад економічних зв'язків, стагнація виробництва, масове зубожіння населення.

ІНФЛЯЦІЯ ПОВЗУЧА — інфляція, що проявляється у плавному зростанні цін, але не більше як 10% щорічно.

ІНФРАСТРУКТУРА РИНКУ — система державних, приватних і громадських інститутів (організацій і установ), технічних засобів, що обслуговують інтереси суб'єктів ринкових відносин, забезпечують їх ефективну взаємодію.

ІНФРАСТРУКТУРА СОЦІАЛЬНА — нематеріальне виробництво, де створюються нематеріальні форми багатства.

КАЗНАЧЕЙСЬКІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ — цінні папери, які засвідчують внесення їх власниками грошових коштів до бюджету й право на отримання фіксованого доходу.

КАПІТАЛ ЗМІННИЙ — частина капіталу, що витрачається на купівлю робочої сили.

КАПІТАЛ ПОСТІЙНИЙ — суспільна форма засобів виробництва.

КІНЦЕВИЙ СУСПІЛЬНИЙ ПРОДУКТ — вартість готової до споживання продукції (предметів споживання і засобів праці).

КЛІРИНГОВА СИСТЕМА — система внутрішніх і міжнародних безготівкових розрахунків за поставлені товари й надані послуги та інші операції, які ґрунтуються на заліку взаємних вимог і зобов'язань.

КЛІРИНГ БАНКІВСЬКИЙ — зумовлює розрахунки між банками лише в обсязі різниці між сумами платежів і надходжень грошей.

КЛІРИНГ ВАЛЮТНИЙ — визначає порядок безготівкових міжнародних розрахунків за зовнішньоторговельні та інші економічні зв'язки між державами клірингової системи. Реалізується шляхом відкриття емісійними банками країн—учасниць спеціальних рахунків. Якщо в кліринговій системі беруть участь країни з неконвертованими валютами, то сальдо заборгованості оформляється як кредит і погашається наступними товарними поставками. У разі клірингу з конвертованим сальдо заборгованість погашається за домовленістю вільноконвертованою валютою або товарами.

КОНВЕРТОВАНІСТЬ — гарантована здатність національної грошової одиниці обертатися. Конвертованість, з економічної точки зору, означає свободу будь-якої юридичної або фізичної особи брати участь у зовнішньоекономічній діяльності, право вільно купувати, продавати або обмінювати національну валюту на іноземну за існуючим курсом без будь-яких обмежень чи прямого втручання держави.

КОНВЕРТОВАНІСТЬ ВНУТРІШНЯ — відсутність обмежень у використанні заробленої валюти, привнесення в народне господарство елементів іноземної конкуренції, переборення замкненості національної економіки, збалансування товарно-грошової маси на внутрішньому ринку і наближення структури внутрішніх цін до світових показників.

КОНВЕРТОВАНІСТЬ ЗОВНІШНЯ — здатність національної валюти вільно обертатися в будь-яку іноземну валюту і в широкий асортимент товарів та майна.

КОНВЕРТОВАНІСТЬ ПОВНА — означає відсутність будь-яких обмежень у поточних і фінансових операціях. Часткова конвертованість свідчить про збереження тих чи інших обмежень.

КОНКУРЕНЦІЯ — процес суперництва між товаровиробниками, поставальниками і покупцями товарів за найвигідніших умов їх виробництва та реалізації.

КРЕДИТ — система економічних відносин, спрямована на мобілізацію тимчасово вільних коштів і передачу їх на потреби розширеного відтворення.

КОНТРОЛЬНИЙ ПАКЕТ АКЦІЙ — певна кількість акцій, що забезпечує більшість голосів на зборах акціонерів.

КУРС АКЦІЇ — ціна, за якою акція продається.

МАСШТАБ ЦІН — маса золота, що міститься у грошовій одиниці та її складових частинах.

МЕТОД НУЛІФІКАЦІЇ ВАЛЮТ — проголошення знецінених паперових грошей недійсними, супроводжуване їх вилученням з обігу й поверненням до повноцінних металевих грошей.. Тепер нуліфікація означає заміну в обігу знеціненої грошової одиниці на більш стабільну за відповідним курсом.

МІНІМАЛЬНИЙ СПОЖИВЧИЙ БЮДЖЕТ — це комплексний показник, який виражає рівень споживання, нормативно достатній для відтворення життєдіяльності.

МІНОВА ВАРТІСТЬ — кількісна пропорція, в якій споживні вартості одного роду обмінюються на споживні вартості іншого роду; форма вартості товару.

МОНОПОЛІСТИЧНА КОНКУРЕНЦІЯ — умови ринку, що передбачають диференціацію продукту, пов'язану або з особливостями самого продукту (якість, марка, упаковка), або з місцезнаходженням продавців чи з особливими послугами, що супроводжують продаж товару.

НАТУРАЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО — господарство, в якому продукти праці призначаються для задоволення власних потреб безпосередніх виробників життєвих благ, для внутрішньогосподарського споживання.

НАЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО — вся сума матеріальних і духовних благ, які є в розпорядженні суспільства.

НЕВИРОБНИЧА СФЕРА — армія, міліція, держапарат, партапарат, апарат громадських рухів.

НОРМА ДОДАТКОВОЇ ВАРТОСТІ — ступінь експлуатації, відношення маси додаткової вартості до величини змінного капіталу.

ОБЛІГАЦІЯ — цінний папір, що засвідчує внесення його власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного паперу в передбачений у ньому строк з виплатою фіксованого відсотка.

ОЛІГОПОЛІСТИЧНА КОНКУРЕНЦІЯ — умови ринку, на якому однорідну продукцію (або близькі субститути) продають декілька (два-три) продавців.

ОПЦІОН — привілей, який купують, сплативши певну суму грошей, на отримання товару за заздалегідь встановленою ціною протягом певного строку.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ — господарський механізм, за допомогою якого здійснюється організація й управління народним господарством.

ОСНОВНЕ ВИРОБНИЦТВО — галузі матеріального виробництва, де безпосередньо виготовляються предмети споживання і засоби виробництва.

ОЩАДНИЙ СЕРТИФІКАТ — цінний папір, письмове свідоцтво банку про депонування грошових коштів, яке засвідчує право вкладника на отримання після закінчення встановленого строку депозиту і відсотків по ньому.

ПАДАЮЧА ВАЛЮТА — знецінена валюта у порівнянні з номіналом, з одного боку, й по відношенню до інших стабільних валют — з іншого.

ПАРИТЕТ ВАЛЮТНИЙ — ринкове співвідношення між валютами різних країн, яке відповідає металевому вмісту їх грошових одиниць.

ПАРИТЕТ МОНЕТНИЙ — співвідношення вагової кількості чистого золота чи срібла порівнюваних між собою монетно-грошових одиниць.

ПОПИТ — потреба, забезпечена грошима.

ПРАЦЯ — цілеспрямована, свідома діяльність людини, направлена на створення матеріальних і духовних благ, а також інша діяльність, зумовлена суспільними потребами.

ПРАЦЯ АБСТРАКТНА — затрати робочої сили взагалі безвідносно до її конкретної форми, прирівняна суспільна праця, що створює вартість товару.

ПРАЦЯ КОНКРЕТНА — праця конкретного виробника, результатом якої є конкретна споживна вартість.

ПРАЦЯ ПРИВАТНА — праця відособленого і незалежного товаровиробника, внаслідок чого його конкретна праця виступає як безпосередньо приватна.

ПРАЦЯ СУСПІЛЬНА — прихована відособлена праця товаровиробників у сфері виробництва, яка виявляється лише на ринку, де товари обмінюються, тобто коли конкретні види праці зводяться до абстрактної.

ПРОДУКТ ДОДАТКОВИЙ — надлишок над необхідним продуктом.

ПРОДУКТ НЕОБХІДНИЙ — частина чистого продукту, необхідна для належного відтворення робочої сили трудящих, зайнятих продуктивною працею. На його основі формується фонд особистого споживання, або так званий фонд життєвих засобів.

ПОФАЗНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА — це власне виробництво, розподіл, обмін і споживання.

ПРИВАТИЗАЦІЯ — процес придбання у власність громадян усіх або частини акцій (паїв) акціонерних товариств, інших господарських товариств, а також підприємств, заснованих на державній або колективній власності.

ПРИВЛАСНЕННЯ — система економічних зв'язків між людьми, які встановлюють їх відношення до певних речей як до своїх.

ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ — затрати конкретної праці на одиницю виготовленого продукту; результативність, ефективність праці.

ПРОДУКТИВНІ СИЛИ — засоби виробництва і трудові ресурси, що їх використовують у виробництві.

ПРОПОЗИЦІЯ — сукупність товарів, які представлені на ринку.

РЕПОРТ — продаж цінних паперів на певний строк банку з правом викупу їх після певного строку за більш високим курсом.

РЕВАЛОРИЗАЦІЯ ВАЛЮТИ — процес відновлення доінфляційної вартості паперових грошей. Ревалоризація внаслідок здійснення комплексу фінансових та економічних заходів завершується реставрацією валюти.

РЕСТАВРАЦІЯ ВАЛЮТИ — відношення обміну паперових грошей на золото за номінальною їхньою вартістю; тепер — відновлення доінфляційної сили та курсу валюти по відношенню до інших вільноконвертованих валют.

РИНКОВИЙ МЕХАНІЗМ — механізм взаємозв'язку і взаємодії основних елементів ринку: попиту, пропозиції і ціни.

РИНОК — спосіб організації економічного життя, сфера товарного обігу, місце, де здійснюється купівля-продаж; сукупність економічних відносин у сфері обміну між усіма виробниками і споживачами, покупцями і продавцями даного товару.

РИНОК ВІЛЬНИЙ — ринок з великою кількістю виробників однорідної продукції, необмеженою інформацією стосовно продуцентів, споживачів, посередників, якості продукції. Ціни тут встановлюються під впливом попиту й пропозиції.

РИНОК МОНОПОЛІЗОВАНИЙ — ринок, на якому діє незначна кількість виробників певного товару, застосовується його диференціація, існує дефіцит необхідної інформації, ускладнений доступ до ресурсів.

РИНОК РЕГУЛЬОВАНИЙ — ринок, який контролюється і регулюється державою за допомогою спеціальних заходів.

РОБОЧА СИЛА — здатність людини до праці, або сукупність її фізичних і розумових здібностей, що використовуються у процесі створення матеріальних і духовних благ

РОЗДЕРЖАВЛЕННЯ — перетворення державних підприємств у такі, що засновані на інших (недержавних) формах власності

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ — суспільно-економічні стосунки, що виникають між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну й споживання матеріальних і духовних благ

СПЕКУЛЯЦІЯ — біржові угоди купівлі-продажу цінних паперів з метою отримання курсової різниці.

СПОЖИВНА ВАРТІСТЬ — корисність речі-товару, завдяки якій задовольняється та чи інша потреба людини.

СПОЖИВНА ВАРТІСТЬ ТОВАРУ РОБОЧА СИЛА — здатність робітника створювати додаткову вартість.

СТАТУТНИЙ ФОНД БІРЖІ — сукупність коштів, неподільні фонди (земля, нерухомість, обладнання тощо), які є основою стабільної незалежної підприємницької діяльності біржі і не підлягають продажу, вживаються в натуральній формі, а їхня вартість частинами переноситься в активи біржового товариства.

СУСПІЛЬНО НЕОБХІДНИЙ РОБОЧИЙ ЧАС — час, обумовлений суспільно нормальними умовами виробництва та середнім у даному суспільстві рівнем уміння, кваліфікації, продуктивності та інтенсивності праці; визначає величину вартості товару.

СУСПІЛЬНІ ФОНДИ СПОЖИВАННЯ — фонди, за допомогою яких реалізується частина необхідного продукту і забезпечується (повністю або частково) задоволення потреб в освіті, культурі, охороні здоров'я, утриманні непрацездатних членів суспільства.

ТАРИФНА СИСТЕМА — включає тарифно-кваліфікаційні довідники, що містять характеристику робіт і вимоги щодо знань і вміння їх виконавців, тарифну сітку з порозрядними тарифними коефіцієнтами, які показують відмінність оплати кожного розряду порівняно з першим, і тарифну ставку першого розряду.

ТЕХНІЧНА БУДОВА ВИРОБНИЦТВА — кількість засобів виробництва, що використовуються одним робітником

ТОВАР — зовнішній предмет, продукт праці й природи, річ, що задовольняє завдяки своїм властивостям певні потреби людини й призначена для обміну шляхом купівлі-продажу на ринку.

ТОВАРНЕ ВИРОБНИЦТВО — виробництво, в якому продукти праці призначаються не для власного споживання, а для обміну через ринок шляхом купівлі-продажу.

ФІНАНСИ — сукупність економічних відносин з приводу утворення (акumuляції) та використання фондів грошових коштів для задоволення потреб розширеного відтворення

ФІНАНСИ ДЕРЖАВИ — система грошових фондів, які має держава і які спрямовує на фінансове забезпечення своїх функцій: на управління, оборону, соціальні гарантії, охорону навколишнього середовища.

ФІНАНСИ НАСЕЛЕННЯ — грошові фонди, що утворюються у населення країни з надходжень, отриманих від трудової, господарської та іншої діяльності і які спрямовуються на примноження їхньої власності та підвищення добробуту

ФІНАНСИ ПІДПРИЄМСТВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ — система економічних відносин, яка пов'язана з формуванням і розподілом грошових доходів та нагромаджень, утворенням і використанням фондів грошових коштів, за допомогою яких забезпечуються поточна господарська діяльність, виробничий і соціальний розвиток.

ФОНДОВА БІРЖА — установа, яка створена для забезпечення сприятливих умов вільної купівлі-продажу цінних паперів за ринковими цінами на регулярній та упорядкованій основі.

ФОНДОВІДДАЧА — відношення вартості продукту до основних виробничих фондів. Вона виражає ефективність використання засобів праці, тобто показує, скільки виробляється готової продукції на одиницю основних виробничих фондів Нерідко її розраховують як відношення валового продукту до всіх виробничих фондів

ФОРВАРДНІ УГОДИ — угоди із зобов'язанням поставити товари в майбутньому

Ф'ЮЧЕРСНІ БІРЖИ — біржі, на яких здійснюються спекулятивні угоди, в результаті яких поставки товарів не відбуваються, а ліквідуються контракти і проводяться розрахунки між брокерами на основі різниці цін.

Ф'ЮЧЕРСНІ (ТЕРМІНОВІ) УГОДИ — угоди із зобов'язанням поставити товар, заздалегідь обумовлений за всіма параметрами, який буде вироблений у майбутньому

ЦІНА — грошова форма вираження вартості товару

ЦІНА ПОПИТУ — гранично максимальна ціна, за якою покупці ще згодні брати товар.

ЦІНА ПРОПОЗИЦІЇ — гранично мінімальна ціна, за яку продавці ще готові пропонувати свій товар.

ЦІНА РІВНОВАГИ — ціна, за якою попит дорівнює пропозиції.

ЦІННІ ПАПЕРИ — це грошові документи, що засвідчують право володіння або відносин позики, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їхнім власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або відсотків, а також можливість передачі грошових та інших прав, що випливають з цих документів, іншим особам.

ЧЕКИ — письмовий наказ власника поточного рахунку в банку про виплату зазначеної суми чекоотримувач або про переведення її на рахунок.

ЧИСТИЙ ПРОДУКТ — продукт, що залишається після відрахування з валового національного продукту вартості засобів праці, які надходить для відшкодування їх зношеної частини.

III. Матеріали для організації контролю знань, умінь і навичок студентів

1. Тестові завдання за змістовими модулями і порядок та критерії їх оцінювання

ЗМ 1. Загальні основи економічного розвитку.

1). Чи правильні наступні твердження ?

(1 бал за кожну правильну відповідь)

1. Роботу “Дослідження про природу і причини багатства народів” написав К. Маркс.
А. Так
Б. Ні
2. Нормативна політекономія орієнтована на аналіз питання „як повинно бути”,
а не на констатацію „як є”.
А. Так
Б. Ні
3. Крива виробничих можливостей описує максимально можливі обсяги
виробництва кожного з двох товарів.
А. Так
Б. Ні
4. Гранична корисність – це корисність, яка викликана споживанням
додаткової одиниці блага.
А. Так
Б. Ні
5. Визначення великих сфер виробничої діяльності людей є ознакою
одиничного поділу праці.
А. Так
Б. Ні

2). Оберіть правильну відповідь

(2 бали за кожну правильну відповідь)

1. Специфіку функціонування національної економіки в цілому вивчає:

- а) метаекономіка;
- б) мегаекономіка;
- в) мікроекономіка;
- г) макроекономіка.

2. Вперше категорію “економіка” запропонував:

- а) Давид Рікардо;
- б) Карл Маркс;
- в) Антуан де Монкрет’єн;
- г) Арістотель.

3. Який пункт є зайвим при визначенні засобів виробництва:

- а) засоби праці;
- б) робоча сила;
- в) предмети праці;
- г) умови праці.

4. Шлях пізнання від загального до окремого дає метод:

- а) синтезу;
- б) дедукції;
- в) аналізу;
- г) індукції.

5. Процес збільшення масштабів за рахунок об’єднання раніше незалежних капіталів - це:

- а) комбінування;
- б) централізація;
- в) кооперація;
- г) концентрація.

3). Встановіть відповідність у вигляді комбінації цифр і букв

(1 бал за кожну правильну відповідь)

1.

А. Загальна корисність.	1. Усвідомлені потреби.
Б. Гранична корисність.	2. Корисність останньої додаткової одиниці товару
В. Економічні інтереси.	3. Типові потреби даного суспільства.
Г. Дійсні потреби.	4. Потреби, що оплачуються споживачем.
Д. Абсолютні потреби.	5. Підсумкова корисність благ, що споживаються.
	6. Потреби світового рівня.

2.

А. Засоби праці.	1. Об'єкти переробки під час виробництва.
Б. Відтворення.	2. Провідники людського впливу на вихідний матеріал.
В. Засоби виробництва.	3. Зовнішні чинники сталості виробничого процесу.
Г. Умови праці.	4. Процес створення продукту
Д. Предмети праці.	5. Єдність предметів, засобів і умов праці.
	6. Постійне відновлення процесу виробництва.

4). Тест – задачі

(5 балів за кожну правильну відповідь)

1. Вартість виробленої продукції складає 1 000 гривень, вартість основних фондів, за допомогою яких вона вироблена – 2 000 гривень, вартість використаних матеріалів – 400 гривень. Розрахуйте значення показників фондоддачі й фондомісткості.

а) фондоддача – 2 грн./грн.; фондомісткість – 5 грн./грн.;

б) фондоддача – 0,5 грн./грн.; фондомісткість – 2 грн./грн.;

в) фондоддача – 3000 грн.; фондомісткість – 2000 грн.;

г) значення показників фондоддачі та фондомісткості визначити неможливо.

5). Заповніть пропуски у визначеннях необхідними словами й формулами

(5 балів за кожну правильну відповідь)

1. За формаційним підходом К. Маркса, _____ сили і _____ відносини створюють економічний базис суспільства.

2. Фондовіддача визначається за формулою:

_____.

6). Виберіть літеру, що відповідає правильному варіанту відповіді

(5 балів за кожну правильну відповідь)

1.

А	Б	В	Г
якщо правильне тільки 1,3 і 5	якщо правильне тільки 2,4 і 5	якщо правильне тільки 2,3 і 4	якщо правильне усе, крім 3

Історичними формами розвитку цивілізації є:

1. Варварство.
2. Аграрна.
3. Дикість.
4. Постіндустріальна.
5. Індустріальна.

ЗМ 2. Загальні основи ринкової економіки.

1). Чи правильні наступні твердження

(1 бал за кожну правильну відповідь)

1.Олігополія – це ситуація на ринку, коли існує велика кількість продавців і покупців певного товару:

А. Так

Б. Ні

2.Ринкова система здатна самостійно подолати наслідки екологічних катастроф:

А. Так

Б. Ні

3.Показник норми прибутку є підсумком відношення маси прибутку до витрат на витрати від реалізації:

А. Так

Б. Ні

4.Підвищення ціни на товар-субститут підвищує попит на власний товар:

А. Так

Б. Ні

5.Основний капітал у процесі експлуатації повністю споживається в межах одного виробничого циклу:

А. Так

Б. Ні

6.Норма прибутку вимірюється у грошових одиницях:

А. Так

Б. Ні

7.Трансакційними є витрати, що не змінюються при будь-якому випуску продукції:

А. Так

Б. Ні

8. Капітал – це авансована вартість, яка у процесі свого руху приносить більшу вартість, тобто здатна до самозростання:

А. Так

Б. Ні

9. Амортизація - процес втрати частини вартості при створенні товару і повернення її після товарної реалізації:

А. Так

Б. Ні

10. Середня зарплата – рівень зарплати, опускатися нижче якого за основним місцем роботи заборонено державою:

А. Так

Б. Ні

2). Оберіть правильну відповідь

(2 бали за кожну правильну відповідь)

1. До основних видів конкуренції не відноситься:

а) внутрішньогалузева;

в) міжгалузева;

б) внутрішньофірмова;

г) міжнародна.

2. Який капітал зношується морально й фізично:

а) постійний;

в) основний;

б) змінний;

г) оборотний.

3. До ринку факторів виробництва не входить:

а) ринок праці;

в) валютний ринок;

б) ринок капіталу;

г) ринок землі.

4. Фактор, що не є фактором попиту:

а) рівень грошових доходів;

в) якісні характеристики чинників виробництва;

б) кількість споживачів на ринку;

г) рівень цін на супутні товари.

5. Ринкова система може самостійно:

а) подолати наслідки стихійних явищ;

б) регулювати взаємодію між попитом і пропозицією на товари;

в) вирішувати питання захисту слабкозахищених верств населення;

г) вирішувати питання фінансування оборони і представництва.

6. Обсяг товарів і послуг, які робітник може придбати за отримані кошти, враховуючи рівень споживчих цін:

а) номінальна зарплата;

б) сплачена зарплата;

в) середня зарплата;

г) реальна зарплата.

7. Ринкова структура зі значною кількістю продавців і малою кількістю покупців:

а) олігопсонія;

б) олігополія;

в) поліполія;

г) обмежена монополія.

8. Представники якої економічної школи вважали сферу обігу головним середовищем отримання прибутку:

а) меркантилізм;

б) класична політекономія;

в) марксизм;

г) неокласичні теорії?

9. До основних аспектів капіталу не належить:

а) техніко-економічний;

б) організаційно-економічний;

в) соціально-економічний;

г) функціональний.

10. Процес послідовного проходження усіх функціональних форм капіталу має назву:

а) кругооборот капіталу;

б) оборот капіталу;

в) відтворення;

г) правильної відповіді немає.

3). Встановіть відповідність у вигляді комбінації цифр і букв

(2 бали за кожну правильну відповідь)

1. Форми капіталу:

А. Основний капітал	1. Втрата первісних властивостей обладнання внаслідок корозії.
Б. Оборотний капітал	2. Поява енергозберігаючих верстатів.
В. Моральний знос	3. Будівлі, споруди та обладнання.
Г. Амортизаційний фонд	4. Зарплата, нарахування на зарплату та відрядження.
Д. Фізичний знос	5. Кошти підприємства, накопичені для заміни зношених знарядь праці.

2. Види витрат:

- А. Витрати з величиною, не пов'язаною з випуском продукції.
- Б. Витрати з величиною, пов'язаною з випуском продукції.
- В. Сукупність постійних і змінних витрат
- Г. Постійні витрати на одиницю продукції.
- Д. Змінні витрати на одиницю продукції.

- 1. Загальні.
- 2. Постійні.
- 3. Середні постійні.
- 4. Середні змінні.
- 5. Змінні.

4). Тест – задачі

(10 балів за кожну правильну відповідь)

1. Розрахуйте величини середніх постійних, середніх змінних і середніх загальних витрат, якщо фізичний обсяг продукції склав 12 одиниць, а обсяг змінних і постійних витрат відповідно 72 і 84 гривні.
2. Знайдіть рівноважну ціну і обсяг продукції, якщо функції попиту і пропозиції мають вигляд: $Q_s=3p+35$; $Q_d=47-p$.

5). Заповніть пропуски у визначеннях необхідними словами та формулами

(2 бали за кожну правильну відповідь, 4 бали за формулу)

1. Закон попиту встановлює _____ залежність величини попиту від _____.
2. Кон'юнктура ринку - це співвідношення _____ та _____ у формах рівноваги, дефіциту та надвиробництва.
3. Норма амортизації визначається за формулою: _____
4. Індекс реальної зарплати визначається за формулою: _____

6). Виберіть літеру, що відповідає правильному варіанту відповіді

(7 балів за кожну правильну відповідь)

А	Б	В	Г
якщо правильне тільки 1 і 5	якщо правильне тільки 2 і 4	якщо правильне тільки 3 і 4	якщо правильне усе, крім 3

Видами прибутку є:

1. Залишковий.
2. Доцільний.
3. Економічний.
4. Бухгалтерський.
5. Обліковий.

2.	А	Б	В	Г
	якщо правильне	якщо правильне	якщо правильне	якщо правильне
	тільки 1 і 5	тільки 2, 3 і 4	тільки 3 і 4	усе, крім 3

За функціональними формами виділяють:

1. Оборотний капітал.
2. Грошовий капітал.
3. Виробничий капітал.
4. Товарний капітал.
5. Основний капітал.

ЗМ 3. Економічне зростання і соціально-економічний прогрес.

1). Чи правильні наступні твердження.

(1 бал за кожну правильну відповідь)

1. Сталий розвиток є синонімом простого відтворення:

- А. Так
- Б. Ні

2. Господарський механізм спирається на систему організаційно-економічних відносин:

- А. Так
- Б. Ні

3. Фрикційне безробіття пов'язане з механічною міграцією населення:

- А. Так
- Б. Ні

4. Величина ЧВП перевищує цифру ВВП:

- А. Так
- Б. Ні

5. Повна зайнятість виключає наявність безробіття:

- А. Так
- Б. Ні

6. Коефіцієнт Джині більше одиниці:

А. Так

Б. Ні

7. Циклічність – це прояв ендогенних (внутрішніх) чинників розвитку економіки:

А. Так

Б. Ні

8. Інтенсивний тип економічного зростання пов'язаний з додатковим залученням традиційних ресурсів:

А. Так

Б. Ні

9. Чисті зовнішні трансферти можуть бути від'ємною величиною:

А. Так

Б. Ні

10. Зміна податкових ставок є елементом монетарної політики держави:

А. Так

Б. Ні.

2). Оберіть правильну відповідь.

(2 бали за кожну правильну відповідь)

1. Який пункт є зайвим при визначенні видів суспільного відтворення:

а) складне;

в) звужене;

б) просте;

г) розширене.

2. Економічний прогрес, пов'язаний з непогіршенням соціально-економічного стану суспільства, має назву:

а) економічний розвиток;

в) сталий розвиток;

б) економічне зростання;

г) розширене відтворення.

3. Сума нових вартостей, що створені резидентами всередині країни, є:

- а) сукупним суспільним продуктом;   в) валовим національним продуктом;
- б) валовим внутрішнім продуктом;   г) національним доходом.

4. Використання частини доходу для розвитку виробництва є:

- а) споживанням;   в) відтворенням;
- б) нагромадженням;   г) заощадженням.

5. Теорія “довгих хвиль” в економіці пов’язана з роботами:

- а) Ф. Кене;   в) К. Маркса;
- б) М. Туган-Барановського;   г) М. Кондратьєва.

6. Величина працездатного населення країни у працездатному віці оцінює:

- а) трудовий потенціал;   в) трудові ресурси;
- б) зайнятість;   г) рівень працездатності.

7. Перевага доходів державного бюджету над видатками має назву:

- а) баланс;   в) профіцит;
- б) дефіцит;   г) рента.

8. Квартільний коефіцієнт вимірювання нерівності в доходах є співвідношенням наступних величин середніх доходів найбагатших і найбідніших верств населення відповідно:

- а) 10 і 10%;   в) 25 і 20%;
- б) 25 і 25%;   г) 20 і 20%.

9. До первісних доходів не належить:

а) рента;	в) зарплата;
б) стипендія;	г) відсоток.

10. Кількість життєвих благ, яку здатний отримувати споживач, описується рівнем:

а) отриманих доходів;	в) номінальних доходів;
б) реальних доходів;	г) фактичних доходів.

3). Встановіть відповідність у вигляді комбінації цифр і букв.

(2 бали за кожну правильну відповідь)

1.

А. Дослідження форм простого і розширеного відтворення.

Б. Модель „витрати-випуск”.

В. „Економічна таблиця”.

Г. „Золоте правило”.

Д. Однофакторна модель економічного зростання.

1. Ф. Кене.

2. К. Маркс.

3. Р. Солоу.

4. Є. Домар.

5. В. Леонт'єв.

2.

А. Соціальні трансферти.

Б. Відсотки.

В. Рента.

Г. Зарплата.

Д. Прибуток.

1. Найманий працівник.
2. Земельний власник.
3. Вкладник капіталу.
4. Підприємець.
5. Пенсіонер.

3.

А. ВВП-А.

Б. ВНД+ЧЗТ.

В. ВВ-МВ+КП-С.

Г. МВ+НП+ДП.

Д. ВННД-ПП-ЧП+ $T_{\text{внутр}}$.

1. Сукупний суспільний продукт.
2. Валовий внутрішній продукт.
3. Чистий внутрішній продукт.
4. Особисті доходи.
5. Валовий національний наявний дохід.

4). Тест – задачі

(10 балів за кожну правильну відповідь)

1. Знайдіть рівні безробіття і зайнятості, якщо кількість фрикційно безробітних – 0,5 млн. чол., структурно безробітних – 0,1 млн. чол., циклічно безробітних – 0,2 млн. чол., а чисельність зайнятих – 7,2 млн. чол.
2. Визначте мультиплікатор інвестицій, якщо приріст ВВП склав 10 млрд. дол., а приріст інвестицій – 2,5 млрд. дол.

5).Заповніть пропуски у визначеннях необхідними словами й формулами.

(2 бали за кожну правильну відповідь, 4 бали за формулу)

1. Валовий національний продукт – це сума _____ , створених _____ .
2. Акселератор = : _____ .
3. Рівень повної зайнятості = _____ .

6). Виберіть літеру, яка відповідає правильному варіанту відповіді

(7 балів за кожну правильну відповідь)

1.

А

Б

В

Г

- якщо правильне тільки 2 і 4   якщо правильне тільки 1 і 4   якщо правильне тільки 2,3 і 4   якщо правильне усе, крім 5

Складовими фіскальної політики держави є:

1. Маніпулювання відсотковою ставкою.
2. Оподаткування.
3. Соціальні бюджетні витрати.
4. Державні запозичення.
5. Вступ до міжнародних організацій.

2.

А

Б

В

Г

- якщо правильне тільки 1 і 3   якщо правильне тільки 1,2 і 5   якщо правильне тільки 3 і 4   якщо правильне усе, крім 3

Для неокейнсіанських моделей економічного зростання характерні:

1. Віддання переваги чинникам сукупного попиту.
2. Активне втручання держави в більшість економічних процесів.
3. Віддання переваги неекономічним чинникам розвитку.
4. Віддання пріоритету ефективному використанню ресурсів.
5. Стимулювання інвестиційного процесу.

ЗМ 4. Формування і розвиток сучасних соціально-економічних систем.

1). Чи правильні наступні твердження.

(1 бал за кожну правильну відповідь)

1.Капіталізм належить до традиційних економічних систем:

А. Так

Б. Ні

2.Первісне нагромадження капіталу було здійснено на межі XIX – XX ст.:

А. Так

Б. Ні

3.Капіталізм вільної конкуренції спирається на державну власність:

А. Так

Б. Ні

4.«Державний соціалізм»спирається на пріоритет приватної власності:

А. Так

Б. Ні

5.КНР є прикладом панування «державного соціалізму»:

А. Так

Б. Ні

6.Ключовим завданням сучасної перехідної економіки є реформування відносин власності:

А. Так

Б. Ні

7.Сальдо торговельного балансу є сумою експорту та імпорту:

А. Так

Б. Ні

8.Україна є членом Євразійського економічного союзу:

А. Так

Б. Ні

9. Соціалізм спирається на ідею соціальної справедливості:

А. Так

Б. Ні

10. Капіталізм є особливим етапом розвитку феодалізму:

А. Так

Б. Ні

2). Оберіть правильну відповідь.

(2 бали за кожну правильну відповідь).

1. Яку назву отримали колишні слаборозвинені країни, які здійснили якісний стрибок в економічному розвитку:

а) розвинені;

в) постіндустріальні;

б) з перехідною економікою;

г) нові індустріальні?

2. Яка країна спирається на командно-адміністративну економічну систему:

а) США;

в) КНДР;

б) ПАР;

г) ФРН?

3. До найменш розвинутих країн світу належить:

а) Венесуела;

в) Чад;

б) Індонезія;

г) Сінгапур.

4. Процес повернення об'єктів, що раніше були націоналізовані, до приватних власників має назву:

а) деприватизація;

в) націоналізація;

б) реприватизація;

г) ренаціоналізація.

5. Який пункт є зайвим при визначенні сучасних форм роздержавлення власності:

- а) оренда;
- б) експропріація;
- в) приватизація;
- г) акціонування.

6. Хто є засновником теорії порівняльних переваг:

- а) А. Сміт;
- б) Д. Рікардо;
- в) К. Маркс;
- г) В. Леонтьєв?

7. Статистичний документ, який відображає міжнародний рух коштів з урахуванням підсумків минулих років, має назву:

- а) платіжний баланс;
- б) торговельний баланс;
- в) розрахунковий баланс;
- г) державний бюджет.

8. Інвестиції, які дають право контролю за діяльністю іноземного підприємства є:

- а) портфельними;
- б) прямими;
- в) резервними;
- г) іноземними.

9. Стимулювання національного виробництва і експорту й стримування імпорту притаманні політиці:

- а) вільної торгівлі;
- б) націоналізму;
- в) фритредерства;
- г) протекціонізму.

10. Яка країна не є членом СНД:

- а) Україна;
- б) Молдавія;
- в) Латвія;
- г) Білорусь?

3). Встановіть відповідність у вигляді комбінації цифр і букв

(2 бали за кожну правильну відповідь)

1.

А. «Капітал»

Б. «Соціалізм або свобода»”.

В. „Дослідження про природу і причини багатства народів”.

Г. „Загальна теорія зайнятості, відсотку і грошей”.

Д. «Утопія».

1. Ф. фон Хайек.

2. А. Сміт.

3. Т. Мор.

4. Д. М. Кейнс.

5. К. Маркс.

2.

А. NAFTA

Б. EFTA

В. EU

Г. MERCOSUR

Д. GUAM

1. Україна

2. США

3. Швейцарія

4. Швеція

5. Уругвай

3.

А. Європейський Союз

Б. Північноамериканська асоціація вільної торгівлі

В. Організація економічного співробітництва і розвитку

Г. Європейська асоціація вільної торгівлі

Д. Асоціація держав Південно-Східної Азії

1.EFTA

2.OECD

3.NAFTA

4.ASEAN

5.EU

4). Заповніть пропуски у визначеннях необхідними словами та формулами.

(2 бали за кожну правильну відповідь, 4 бали за формулу)

1. _____ темпи реформування перехідної економіки мають назву «шокової терапії».

2.Негативна різниця між _____ та _____ має назву _____ торговельного балансу.

3.Інтернаціоналізація усіх сфер господарського життя, коли державні пріоритети поступаються загальносвітовим, має назву _____.

4.Можливість таємної домовленості між продавцями властива для _____.

5.Підрозділ ООН з питань освіти, науки і культури має назву_____.

5). Виберіть літеру, що відповідає правильному варіанту відповіді

(7 балів за кожну правильну відповідь)

1.

А	Б	В	Г
якщо правильне	якщо правильне	якщо правильне	якщо правильне
тільки 2 і 4	тільки 2,3 і 4	тільки 3 і 4	усе, крім 5

Риси «державного соціалізму»:

- 1.Багатопартійна система.
- 2.Загальнодержавне планування.
- 3.Закрита економіка.
- 4.Панування державної власності.
- 5.Умови для рівноправної конкурентної боротьби.

2.

А	Б	В	Г
якщо правильне	якщо правильне	якщо правильне	якщо правильне
тільки 1 і 3	тільки 1,2 і 5	тільки 3 і 4	усе, крім 1

Для організації країн ГУАМ належать:

- 1.Узбекистан.
- 2.Молдавія.
- 3.Грузія.
- 4.Україна.
- 5.Азербайджан

Порядок і критерії оцінювання тестового контролю знань, навичок та вмінь студентів.

Рейтингова система оцінки знань студентів є частиною нових технологій навчання, яка значною мірою відповідає новим соціально-правовим умовам.

Рейтингова система спрямована на підвищення виховної ролі навчальної дисципліни, стимулює самостійну роботу студентів, спонукає їх до ініціативи. Рейтингова система містить в собі не тільки оцінку успішності навчання, але й активізує студентів на придбання заохочувальних балів, посилює соціально-психологічні стимули, враховує несумлінність у навчанні за допомогою штрафних балів.

Одним з елементів рейтингової системи є тестовий контроль знань, умінь і навичок студентів, який дозволяє ефективно й об'єктивно оцінювати успішність студентів. Критерії оцінювання тестових завдань залежать від їх типу.

Тестові завдання закритої форми

Тест-завдання закритої форми різняться за принципами побудови і відповідно мають і різні оцінювальні бали.

Прості альтернативні тест-завдання використовують для грубої перевірки правильності вибору або прийняття рішення у згорнутій формі й передбачають наявність двох варіантів організації відповіді типу „так - ні”; „правильно - неправильно” тощо. ***Оцінюються 1 бал.***

Тест-завдання з простим множинним вибором за принципом класифікації використовують тоді, коли кількість можливих варіантів відповідей менше трьох, але відповідь більш складна, ніж відповідь типу „так-ні”. Їх доцільно використовувати під час перевірки умінь вільно орієнтуватися у групі схожих понять, явищ, процесів тощо.

Оцінюються в 1 бал.

Тестові завдання з множинним вибором за принципом кумуляції, доцільно використовувати для перевірки повноти знань і умінь. Запитальна частина таких завдань в основному має порівняльний зміст: одна з декількох

відповідей має бути найкращою, можливо правильною, найбільш правильною, найбільш повною, що частіше трапляється. У зв'язку з цим у запитальній частині завдань використовують вирази типу „як правило”, „звичайно”, „частіше за все” „головна причина”, „найбільш часто”, „найчастіше”.

Оцінюються в 2 бали.

Тестові завдання з множинним вибором за принципом циклічності, використовуються для перевірки знань та умінь, якщо відповіді побудовані за принципом циклічності.

Оцінюються в 2 бали.

Тестові завдання за принципом подвійної альтернативи передбачають, що після запитання, яке є незакінченим твердженням, фрагментом, ситуацією тощо, подається п'ять (два, три,...) відповідей і серед них необхідно обрати одну найбільш правильну (найповнішу) відповідь.

Оцінюються в 2 бали.

Тестові завдання на відповідність(на асоціативні зв'язки) дають можливість установити знання фактів, взаємозв'язків і знання термінології, позначень, методик тощо.

Оцінюються в 1 бал одна правильна відповідь.

Тестові завдання на порівняння і протиставлення (на аналіз взаємзв'язку), рекомендуються для перевірки умінь виявляти розпізнавальні ознаки різних явищ, ситуацій тощо. Виконання таких завдань передбачає аналіз запропонованого матеріалу, його синтез та вміння зробити висновки.

У разі аналізу запропонований для тестування матеріал поділяється на окремі частини і визначається їхні взаємовідносини; у разі синтезу – окремі частини або елементи запропонованого матеріалу поєднуються в одне ціле.

Оцінюються в 5 балів.

Тестові завдання, побудовані за принципом запитань із множинними відповідями. Тестові завдання з множинними відповідями „правильно-неправильно” використовуються у ситуаціях, коли відповіді або рішення можуть бути тільки правильними або неправильними, не мають жодних

відтінків і є категоричними. Крім того, досить часто на запропоновані запитання існує декілька правильних відповідей. У такому разі вважається, що тестується глибина знань, розуміння різних аспектів явищ, процесів тощо.

Завдання цього типу містять основу, до якої, як правило, пропонується чотири пронумеровані відповіді. Така основа може подаватися у формі твердження, фрагменту тексту, ілюстрації тощо. Відповіді повинні бути тільки правильними або тільки неправильними (на відміну від ТЗ з однією найбільш правильною відповіддю). В інструкції наведено правило вибору відповіді.

Оцінюються в 5 балів.

Тестові завдання на визначення причинної залежності використовуються з метою перевірки розуміння певної причинної залежності між двома явищами. Запитання складається так, що кожне з двох тверджень, пов'язаних сполучником „тому, що”, є повним і чітко сформульованим реченням. При виконанні такого завдання спочатку необхідно визначити правильне чи неправильне кожне з двох тверджень окремо, а тільки потім, якщо обидва твердження правильні, визначити, правильна чи неправильна причинна залежність між ними. ***Оцінюються такі тест завдання в 5 балів.***

Тест-задачі передбачають перевірку навиків практичного застосування теоретичних знань, уміння робити економічні висновки й прогнози щодо діяльності економічних суб'єктів у певних виробничих ситуаціях. ***Оцінюються такі тест-завдання в 5 балів.***

Тестові завдання відкритого типу

Тестові завдання відкритого типу передбачають вільні відповіді. Вони не мають запропонованих варіантів відповідей і використовуються для виявлення знань термінів, визначень, понять тощо. За змістом тестові завдання відкритого типу являють собою твердження з невідомою змінною.

Оцінюються – в 1 бал - одне правильно вставлене слово, позначення, показник тощо.

2. Екзаменаційні питання

1. Предмет і функції політекономії.
2. Основні методи пізнання соціально-економічних процесів.
3. Виробничі можливості суспільства і продукт виробництва.
4. Економічні потреби та інтереси.
5. Суть і класифікація економічних систем.
6. Власність як економічна категорія.
7. Характеристика натурального і товарного виробництва.
8. Товар і його властивості. Теорії вартості.
9. Суть, еволюція, функції та типи грошей
10. Закони грошового обігу. Інфляція.
11. Витрати виробництва, їх суть і види .
12. Суть і структура прибутку. Норма прибутку.
13. Ринок: суть, функції та умови формування. Класифікація ринків.
14. Інфраструктура ринку і капітал сфери обігу.
15. Домогосподарства. Підприємство і підприємництво.
16. Капітал і наймана праця. Підприємництво в аграрній сфері.
17. Держава та її економічні функції.
18. Ринок: сутність, функції та моделі.
19. Класифікація ринків.
20. Сутність і основні елементи ринкової інфраструктури.
21. Цінні папери як фіктивний капітал сфери обігу.
22. Домогосподарства як суб'єкт ринкових відносин.
23. Підприємство як суб'єкт ринкової економіки.
24. Сутність підприємництва та його роль у ринковій економіці.
25. Капітал як економічна категорія. Кругообіг і оборот капіталу.
26. Капітал і праця. Сутність, форми й системи заробітної плати.
27. Особливості підприємництва в аграрній сфері.
28. Необхідність і сутність втручання держави в економіку.

- 29.Економічні функції держави.
- 30.Сутність і види суспільного відтворення.
- 31.Суспільний продукт: основні форми та методи обчислення.
32. Сутність і структура національного багатства.
- 33.Ринковий кругообіг і макроекономічна рівновага.
- 34.Розподіл національного доходу і об'єктивні основи формування доходів населення.
- 35.Перерозподіл національного доходу і споживання
- 36.Споживання, національний дохід і заощадження.
- 37.Сутність і чинники економічного зростання.
- 38.Основні моделі економічного зростання.
- 39.Сутність і види економічних циклів.
- 40.Сутність. види й показники зайнятості та безробіття.
- 41.Проблеми відтворення робочої сили.
- 42.Державне регулювання ринку праці.
- 43.Сутність і структура господарського механізму.
- 44.Основні методи та інструменти державного регулювання економіки.
- 45.Сутність і етапи розвитку капіталістичної економічної системи.
- 46.Еволюція і перспективи розвитку сучасного капіталізму.
- 47.Головні риси економічної системи соціалізму.
- 48.Механізм функціонування “державного соціалізму”.
- 49.Особливості економічних відносин країн, що розвиваються.
- 50.Соціально-економічні перетворення у постсоціалістичних країнах.
- 51.Сутність і структура світового господарства.
- 52.Форми міжнародних економічних відносин.
- 53.Сутність і класифікація глобальних проблем.
- 54.Глобалізація та її сучасні проблеми.

3. Типові завдання комплексної контрольної роботи

Варіант № 1

1. Проаналізуйте еволюцію розвитку економічної теорії та визначить її предмет.
2. Дайте порівняльну оцінку існуючих теорій вартості.
3. Тест-задача:

Вартість виробленої продукції складає 1 000 гривень, вартість основних фондів, за допомогою яких вона вироблена – 2 000 гривень, вартість використаних матеріалів – 400 гривень. Розрахуйте значення показників фондівіддачі й фондомісткості.

- а) фондівіддача – 2 грн./грн.; фондомісткість – 5 грн./грн.;
- б) фондівіддача – 0,5 грн./грн.; фондомісткість – 2 грн./грн.;
- в) фондівіддача – 3000 грн.; фондомісткість – 2000 грн.;
- г) значення показників фондівіддачі та фондомісткості визначити неможливо.

Варіант № 2

1. Дайте порівняльну оцінку загальних, всезагальних і специфічних законів економічної теорії. Доведіть, що економічний закон зростання потреб є всезагальним.
2. Дайте порівняльну оцінку понять бухгалтерського і економічного прибутку.
3. Тест-задача:

Вартість виробленої продукції складає 1 000 гривень, вартість основних фондів, за допомогою яких вона вироблена – 2 000 гривень, вартість використаних матеріалів – 400 гривень. Розрахуйте значення показників матеріалівіддачі та матеріаломісткості.

- а) матеріалівіддача – 2,5 грн./грн.; матеріаломісткість – 1 грн./грн.;
- б) матеріалівіддача – 2,5 грн./грн.; матеріаломісткість – 0,4 грн./грн.;
- в) матеріалівіддача – 1400 грн.; матеріаломісткість – 400 грн.;
- г) значення показників матеріалівіддачі та матеріаломісткості визначити неможливо.

Варіант № 3

1. Обґрунтуйте функції економічної теорії.
2. Проаналізуйте стадії кругообороту промислового капіталу.
3. Тест-задача:

Розрахуйте обсяг грошової маси, необхідної для обігу, якщо швидкість обігу грошової одиниці - 3, фізичний обсяг товарів - 4 одиниці, а середня ціна - 8 грн. за одиницю товару:

- а) 1,5 грн.;
- б) 6,0 грн.;
- в) 10,7 грн.;
- г) 96,0 грн.

Варіант № 4

1. Дайте оцінку методів пізнання соціально-економічних процесів.
2. Дайте порівняльну оцінку основного й оборотного капіталу.
3. Тест-задача:

Знайдіть рівноважну ціну і обсяг продукції, якщо функції попиту і пропозиції мають вигляд: $Q_s=3p+35$; $Q_d=47-p$.

- а) рівноважна ціна – 2 од., рівноважний обсяг продукції – 45 од.;
- б) рівноважна ціна – 5 од., рівноважний обсяг продукції – 50 од.;
- в) рівноважна ціна – 3 од., рівноважний обсяг продукції – 44 од.;
- г) рівноважну ціну та рівноважний обсяг продукції визначити неможливо.

Варіант № 5

1. Обґрунтуйте сутність економічних потреб суспільства та наведіть їх класифікацію.
2. Обґрунтуйте особливості функціонування торговельного та позичкового капіталу.
3. Тест-задача:

Якщо сукупні витрати фірми А становлять 200 тис. грн., змінні - 100 тис. грн., обсяг виробництва – 50 одиниць, то постійні витрати становитимуть:

- а) 6 тис. грн.;
- б) 4 тис. грн.;
- в) 100 тис. грн.;
- г) 300 тис. грн.

Варіант № 6

1. Дайте порівняльну оцінку загальної і граничної корисності. Обґрунтуйте закон спадної граничної корисності.

2. Проаналізуйте елементи ринкової інфраструктури.

3. Тест-задача:

Номінальна заробітна плата робітника підвищилася на 54 %, ціни зросли на 10 %. Як змінилася реальна заробітна плата робітника?

а) не змінилася;

б) збільшилася на 44 %;

в) збільшилася на 40 %;

г) зменшилася на 44 %.

Варіант № 7

1. Дайте порівняльну оцінку типів економічних систем.

2. Проаналізуйте функції конкуренції.

3. Тест-задача:

Фактичний рівень безробіття збільшився на 3 %. Як змінився обсяг реального ВВП?

а) зменшився на 7,5 %;

б) збільшився на 7,5 %;

в) збільшився на 3 %;

г) не змінився.

Варіант № 8

1. Доведіть, що взаємодія потреб та інтересів виступають рушійною силою соціально-економічного прогресу.

2. Дайте порівняльну оцінку видів конкуренції.

3. Тест-задача:

Якщо бухгалтерський прибуток фірми А складає 100 тис. грн., а неявні (внутрішні) витрати становлять 150 тис. грн., то економічний прибуток фірми А становить:

а) 250 тис. грн.;

б) 50 тис. грн.;

в) -50 тис. грн.;

г) обсяг економічного прибутку за наведеними даними розрахувати неможливо

Варіант № 9

1. Проаналізуйте існуючі підходи до періодизації суспільного розвитку.
2. Дайте порівняльну оцінку типів недосконалої конкуренції.
3. Тест-задача:
Якщо постійні витрати фірми А становлять 200 тис. грн., змінні - 100 тис. грн., обсяг виробництва – 50 одиниць, то середні сукупні витрати становитимуть:
  - а) 6 тис. грн.;
  - б) 4 тис. грн.;
  - в) 102 тис. грн.;
  - г) 2 тис. грн.

Варіант № 10

1. Обґрунтуйте сутність і структуру господарського механізму.
2. Дайте порівняльну оцінку видів монополій.
3. Тест-задача:
Фірма А при обсязі виробництва 50 одиниць товару Б має постійні витрати – 200 тис. грн., змінні витрати – 100 тис. грн. Якщо обсяг виробництва збільшиться до 51 одиниці товару Б, то змінні витрати збільшаться до 102 тис. грн. Визначить розмір граничних витрат на виробництво 51 одиниці товару Б:
  - а) 300 тис. грн.;
  - б) 302 тис. грн.;
  - в) 2 тис. грн.;
  - г) 4 тис. грн.

Варіант № 11

1. Обґрунтуйте сутність власності як економічної категорії та дайте порівняльну оцінку форм власності.
2. Обґрунтуйте особливості сільськогосподарського виробництва.
3. Тест-задача:
Якщо сукупні витрати фірми А становлять 200 тис. грн., змінні - 100 тис. грн., обсяг виробництва – 50 одиниць, то постійні витрати становитимуть:
  - а) 6 тис. грн.;
  - б) 4 тис. грн.;
  - в) 100 тис. грн.;
  - г) 300 тис. грн.

Варіант № 12

1. Охарактеризуйте основні види зайнятості й безробіття.
2. Дайте порівняльну оцінку форм земельної ренти.
3. Тест-задача:
Якщо економічний прибуток фірми А складає 100 тис. грн., а неявні (внутрішні) витрати становлять 150 тис. грн., то бухгалтерський прибуток фірми А становить:
  - а) 250 тис. грн.;
  - б) 50 тис. грн.;
  - в) -50 тис. грн.;
  - г) обсяг бухгалтерського прибутку за наведеними даними розрахувати неможливо

Варіант № 13

1. Обґрунтуйте різницю між поняттями виробництва в широкому та вузькому розумінні.
2. Проаналізуйте структуру АПК.
3. Тест-задача:
Валовий національний продукт країни А дорівнює 7000 одиниць, споживчі витрати – 4000 одиниць, державні витрати – 1000 одиниць., чистий експорт – 800 одиниць. Величина валових інвестицій країни А складає:
  - а) 1200 одиниць;
  - б) 12800 одиниць;
  - в) 11200 одиниць;
  - г) 2000 одиниць

Варіант № 14

1. Дайте оцінку факторів виробництва.
2. Обґрунтуйте економічні й соціальні наслідки безробіття.
3. Тест-задача:
Щорічна рента, яку отримує власник землі, становить 50 тис. грн. Ставка позичкового відсотку складає 20 % річних. Ціна цієї ділянки землі становить:
  - а) 10 тис. грн.;
  - б) 250 тис. грн.;
  - в) 500 тис. грн.;
  - г) 1000 тис. грн.

Варіант № 15

1. Дайте порівняльну оцінку форм організації суспільного виробництва: натурального і товарного господарства.

2. Проаналізуйте основні риси перехідних економічних систем.

3. Тест-задача:

Чисельність наявного населення країни А – 100 тис. осіб, чисельність економічно активного населення – 50 тис. осіб, чисельність офіційно зареєстрованих безробітних – 5 тис. осіб. Кількість зайнятих, що працюють неповний робочий день або неповний робочий тиждень – 2,5 тис. осіб. Рівень безробіття в країні А становить:

- а) 5 %;
- б) 10 %;
- в) 7,5 %;
- г) 15 %.

Варіант № 16

1. Проаналізуйте властивості товару: вартість та споживчу вартість.

2. Обґрунтуйте економічні функції держави в ринковій економіці.

3. Тест-задача:

Розрахуйте обсяг грошової маси, необхідної для обігу, якщо швидкість обігу грошової одиниці - 4, фізичний обсяг товарів – 10 одиниці, а середня ціна - 8 грн. за одиницю товару:

- а) 20 грн.;
- б) 5 грн.;
- в) 3,2 грн.;
- г) 320 грн.

Варіант № 17

1. Дайте порівняльну оцінку існуючих теорій вартості.

2. Проаналізуйте показники, що дозволяють оцінити результати суспільного виробництва.

3. Тест-задача:

Знайдіть рівноважну ціну і обсяг продукції, якщо функції попиту і пропозиції мають вигляд: $Q_s=2p+22$; $Q_d=46-4p$.

- а) рівноважна ціна – 2 од., рівноважний обсяг продукції – 26 од.;
- б) рівноважна ціна – 4 од., рівноважний обсяг продукції – 30 од.;
- в) рівноважна ціна – 3 од., рівноважний обсяг продукції – 34 од.;
- г) рівноважну ціну та рівноважний обсяг продукції визначити неможливо.

Варіант № 18

1. Проаналізуйте підходи до визначення сутності капіталу.
2. Дайте порівняльну оцінку видів економічної політики.
3. Тест-задача:

Тест-задача:

Якщо сукупні витрати фірми А становлять 200 тис. грн., змінні - 100 тис. грн., обсяг виробництва – 50 одиниць, то постійні витрати становитимуть:

- а) 6 тис. грн.;
- б) 4 тис. грн.;
- в) 100 тис. грн.;
- г) 300 тис. грн.

Варіант № 19

1. Дайте порівняльну оцінку концепцій виникнення грошей.
2. Проаналізуйте структуру і функції державного бюджету.
3. Тест-задача:

Номінальна заробітна плата робітника підвищилася на 44 %, ціни зросли на 20 %. Як змінилася реальна заробітна плата робітника?

- а) не змінилася;
- б) збільшилася на 24 %;
- в) збільшилася на 20 %;
- г) зменшилася на 64 %.

Варіант № 20

1. Обґрунтуйте функції грошей.
2. Проаналізуйте функції центральних та комерційних банків.
3. Тест-задача:

Фактичний рівень безробіття збільшився на 2 %. Як змінився обсяг реального ВВП?

- а) зменшився на 5,0 %;
- б) збільшився на 2,0 %;
- в) збільшився на 2,0 %;
- г) не змінився.

Варіант № 21

1. Дайте порівняльну оцінку видів інфляції.
2. Дайте порівняльну оцінку форм кредиту.
3. Тест-задача:

Якщо бухгалтерський прибуток фірми А складає 300 тис. грн., а неявні (внутрішні) витрати становлять 250 тис. грн., то економічний прибуток фірми А становить:

- а) 550 тис. грн.;
- б) 50 тис. грн.;
- в) -50 тис. грн.;
- г) обсяг економічного прибутку за наведеними даними розрахувати неможливо

Варіант № 22

1. Доведіть, що наслідки інфляції можуть бути, як позитивними, так і негативними.
2. Дайте порівняльну оцінку форм суспільного відтворення та наведіть показники, що дозволяють оцінити результати суспільного відтворення.
3. Тест-задача:

Якщо постійні витрати фірми А становлять 400 тис. грн., змінні - 100 тис. грн., обсяг виробництва – 100 одиниць, то середні сукупні витрати становитимуть:

- а) 5 тис. грн.;
- б) 4 тис. грн.;
- в) 1 тис. грн.;
- г) 401 тис. грн.

Варіант № 23

1. Дайте оцінку функцій суб'єктів ринкової економіки.
2. Дайте порівняльну оцінку типів економічного зростання.
3. Тест-задача:

Фірма А при обсязі виробництва 50 одиниць товару Б має постійні витрати – 400 тис. грн., змінні витрати – 50 тис. грн. Якщо обсяг виробництва збільшиться до 51 одиниці товару Б, то змінні витрати збільшаться до 60 тис. грн. Визначить розмір граничних витрат на виробництво 51-шої одиниці товару Б:

- а) 290 тис. грн.;
- б) 10 тис. грн.;
- в) 110 тис. грн.;
- г) 460 тис. грн.

Варіант № 24

1. Обґрунтуйте переваги та недоліки ринкової економіки.
2. Дайте оцінку фаз економічного циклу.
3. Тест-задача:

Якщо сукупні витрати фірми А становлять 500 тис. грн., змінні - 300 тис. грн., обсяг виробництва – 50 одиниць, то постійні витрати становитимуть:

- а) 10 тис. грн.;
- б) 4 тис. грн.;
- в) 200 тис. грн.;
- г) 800 тис. грн.

Варіант № 25

1. Доведіть необхідність державного регулювання економіки та визначить головні завдання держави в умовах ринку.
2. Обґрунтуйте відмінності марксистської та маржиналістської концепцій розподілу доходів.
3. Тест-задача:

Якщо економічний прибуток фірми А – (- 100) тис. грн., а неявні (внутрішні) витрати становлять 150 тис. грн., то бухгалтерський прибуток фірми А становить:

- а) -250 тис. грн.;
- б) 50 тис. грн.;
- в) -50 тис. грн.;
- г) обсяг бухгалтерського прибутку за наведеними даними розрахувати неможливо

Варіант № 26

1. Проаналізуйте сутність і фактори попиту та пропозиції.
2. Обґрунтуйте інструменти оцінки нерівномірності розподілу доходів: криву Лоренца та коефіцієнт Джині.

3. Тест-задача:

Валовий національний продукт країни А дорівнює 1000 одиниць, валові інвестиції – 200 одиниць, державні витрати – 100 одиниць., чистий експорт – (-100) одиниць. Величина споживчих витрат країни А становить:

- а) 800 одиниць;
- б) 1200 одиниць;
- в) 1100 одиниць;
- г) 600 одиниць.

Варіант № 27

1. Проаналізуйте підходи до визначення сутності капіталу
2. Проаналізуйте структуру населення за участю у суспільному виробництві.
3. Тест-задача:

Щорічна рента, яку отримує власник землі становить 100 тис. грн. Ставка позичкового відсотку становить 5 % річних. Ціна цієї ділянки землі становить:

- а) 5 тис. грн.;
- б) 100 тис. грн.;
- в) 500 тис. грн.;
- г) 2000 тис. грн.

Варіант № 28

1. Охарактеризуйте суть і теоретичні підходи до проблеми походження грошей.
2. Дайте порівняльну оцінку типів безробіття.
3. Тест-задача:

Чисельність наявного населення країни А – 400 тис. осіб, чисельність економічно активного населення – 250 тис. осіб, чисельність офіційно зареєстрованих безробітних – 10 тис. осіб. Кількість зайнятих, що працюють неповний робочий день або неповний робочий тиждень – 10 тис. осіб. Рівень безробіття в країні А становить:

- а) 8 %;
- б) 4 %;
- в) 2.5 %;
- г) 5 %.

Варіант № 29

1. Дайте порівняльну оцінку бухгалтерського та економічного підходів до розуміння природи витрат фірми.

2. Обґрунтуйте економічні та соціальні наслідки безробіття.

3. Тест-задача:

Номинальна заробітна плата робітника підвищилася на 32 %, ціни зросли на 10 %. Як змінилася реальна заробітна плата робітника?

а) не змінилася;

б) збільшилася на 20 %;

в) збільшилася на 42 %;

г) зменшилася на 22 %.

Варіант № 30

1. Дайте визначення постійних, змінних, валових, середніх та граничних витрат та доведіть, що в довгостроковому періоді всі витрати є змінними.

2. Дайте оцінку сучасних глобальних проблем людства.

3. Тест-задача:

Вартість виробленої продукції складає 2 000 гривень, вартість основних фондів, за допомогою яких вона вироблена – 5 000 гривень, вартість використаних матеріалів – 1000 гривень. Розрахуйте значення показників фондівіддачі та фондомісткості.

а) фондівіддача – 2,5 грн./грн.; фондомісткість – 0,4 грн./грн.;

б) фондівіддача – 0,4 грн./грн.; фондомісткість – 2,5 грн./грн.;

в) фондівіддача – 3,0 грн./грн.; фондомісткість – 0,33 грн./грн.;

г) значення показників фондівіддачі та фондомісткості визначити неможливо.

4. Критерії оцінювання знань студентів

Студент отримує оцінку „відмінно”, якщо він засвоїв основні поняття і категорії; вільно оперує необхідним науковим матеріалом; може самостійно аналізувати фактичний та науковий матеріал і робити узагальнення; може проаналізувати теорії, погляди, факти, що відображені в літературі; вільно володіє матеріалами; дає обґрунтовані відповіді на всі питання.

Студент отримує оцінку „добре”, якщо він засвоїв поняття, але в ряді випадків є неточності; оперує необхідним матеріалом, але зустрічаються неточності; може самостійно аналізувати фактичний матеріал, але узагальнення викликає труднощі; дає відповіді на всі питання, але проблеми висвітлюються не повністю; відповіді дає на всі питання, але матеріал одного з питань не повністю розкриває проблему, є неточності.

Студент отримує оцінку „задовільно”, якщо він засвоїв поняття і категорії нечітко, не послідовно; відчувається недолік знання наукового і фактичного матеріалу; може переказати учбовий матеріал з елементами практичного аналізу; відповіді на запитання дає не повні, допускає вагомі помилки.

Студент отримує оцінку „незадовільно”, якщо він не засвоїв основні поняття й категорії; не знає наукового і фактичного матеріалу; може лише переказувати учбовий матеріал; не може обґрунтувати відповіді на жодне питання; не може відповісти на питання екзаменаційних білетів.

IV. Список рекомендованої літератури

1. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе: Пер. с англ. – М.: Дело ЛТД, 1994. – 720 с.
2. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / За ред.. Білоруса О.Г. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
3. Економічна теорія: політекономія / За ред. В.Д. Базилевича – К.: Знання-Прес, 2007. – 581 с.
4. Зазимко А.З. Політична економія: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2006. – 358 с.
5. Історія економічних вчень: Підручник / За ред.. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 1430 с.
6. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. Т.1. – М.: Республика, 1992. – 399 с.
7. Макроекономіка : Підручник / За ред. В.Д. Базилевича . – К.: Знання, 2004. -851 с.
8. Мікроекономіка : Підручник / за ред.. В.Д.Базилевича. – К.: Знання, 2007. – 677 с.
9. Нуреев Р.М. Курс микроэкономики: Учебник для вузов. – М.: НОРМА, 2002. – 432 с.
10. Основи економічної теорії: Підручник / За ред. А.А. Чухна. – К.: Вища школа, 2001. – 364 с.
11. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / Г.Н.Климко та ін. – К.: Знання-Прес, 2002. – 615 с.
12. Перехідна економіка: Підручник / За ред. В.М.Гейця. – К.: Вища школа, 2003. – 591 с.

13. Політична економія: Навч. посібник / За ред. К.Т. Кривенка. – К.: КНЕУ, 2005.

14. Савченко А.Г. Макроекономіка : Підручник. – 2-ге вид., без змін. - К.: КНЕУ, 2007. – 448 с.

15. Стадник Г.В., Данильченко Є.П., Островський І.А., Шекшуєв О.А. Політична економія: Тексти лекцій (для студентів усіх форм навчання за напрямками підготовки б. 030504- «Економіка підприємства», б. 030509- «Облік і аудит») – Харків: ХНАМГ, 2007. – 115 с.

16. <http://www.rada.gov.ua>

17. <http://www.ukrstat.gov.ua>.

18. <http://www.rada.gov.ua>

19. <http://www.kmu.gov.ua>

20. <http://www.ukrstat.gov.ua>.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Зразок оформлення титульної сторінки

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

КУРСОВА РОБОТА

з політичної економії

на тему «Грошово-кредитна та антиінфляційна політика»

Виконав студент (ка)

групи _____

1 курсу ф – ту Е і П

_____
(Прізвище, ім'я, по батькові)

Керівник

_____
(Прізвище, ім'я, по батькові)

Курсова робота захищена „ ____ „ _____ 200__ р.

Харків 200__ /200__ навчальний рік

Зразок змісту курсової роботи

ЗМІСТ

Вступ.	3
1. Грошовий ринок та його основні риси.....	5
2. Головні інструменти грошово-кредитної та антиінфляційної політики	12
3. Основні проблеми грошово-кредитної політики в Україні.....	22
Висновки.	28
Список літератури.....	30

Зразок написання вступу

ВСТУП

Тема курсової роботи є досить актуальною в сучасних умовах.

Обґрунтувати теоретичну й практичну актуальність теми.

.....

Курсова робота складається із вступу, трьох розділів, висновків і списку використаної літератури.

У першому розділі характеризуються.....

.....

.....

.....

У другому розділі розглядаються.....

.....

.....

Третій розділ присвячений аналізу.....

.....

.....

При написанні курсової роботи використовувалися підручники .....,
монографії....., статистичні матеріали....., статті та ін.

Метою курсової роботи є з'ясування теоретичних аспектів
проблеми ....., аналіз динаміки ..... тощо.

Зразок написання висновків

ВИСНОВКИ

Вивчивши теоретичні аспекти грошово-кредитної політики, зазначимо
що.....

Слід звернути увагу на альтернативні погляди представників провідних
економічних шкіл на сутність і наслідки грошово-кредитних важелів
антиінфляційної політики.

З погляду представників кейнсіанської теорії.....

Концептуальні основи монетаризму зумовлюють наступні
висновки:.....

Погляди прибічників теорій раціональних очікувань та економіки
пропозиції визначають.....
.....////.....

Світовий досвід дає суперечливі підсумки антиінфляційних заходів.
Наприклад, ...

Проаналізувавши досвід інших країн, для України є доцільним.....
.....

Зразок оформлення таблиці

Таблиця 1.1. Агрегати грошової пропозиції [12, с.43]

№	Позначення агрегату	Складові агрегату
1	2	3
1.	M_0	.....
2.	M_1	.....
3.	M_2	.....
4.	M_3	.....
5.	L	.....
6.	D	.....

За даними таблиці, кожний наступний агрегат включає попередній і додає нові елементи .....

.....

Розташування агрегатів супроводжується зниженням ліквідності наступного порівняно з попереднім. Так, ...

.....

Зразок оформлення графіків

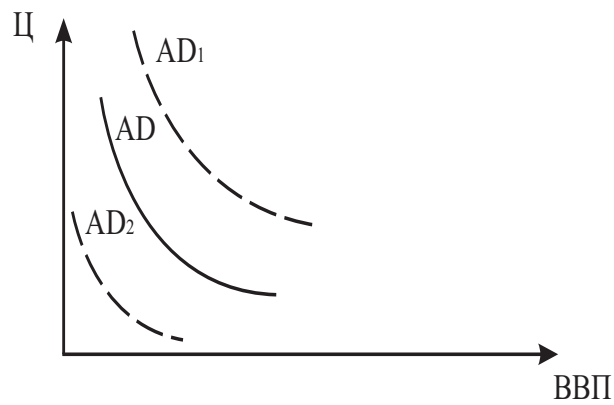

Рис.1.2. Вплив нецінових факторів сукупного попиту

Нецінові фактори сукупного попиту діють незалежно від динаміки цін і викликають зсув кривої AD паралельно праворуч, якщо .....

.....

.....

або ліворуч.....

.....

.....

*Зразок оформлення списку використаної літератури
за появою посилань у тексті*

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція (Основний Закон) України. - К.: Право, 2005. – 46 с.
21. Петров В. Проблемы развития рынка труда // Вопросы экономики. – 2006. - №4. – С. 35-41
22. Про Державний бюджет України на 2007 рік: Закон України від 19.12.2006 // Урядовий кур'єр. – 2006. – 23 грудня. – С. 5-14.
23. Базилевич В., Базилевич К., Баластрик Л. Макроекономіка. – К.: Знання, 2004. – 828 с.
24. <http://www.rada.gov.ua>
25. <http://www.ukrstat.gov.ua>.
26. <http://www.rada.gov.ua>
27. <http://www.kmu.gov.ua>
28. <http://www.ukrstat.gov.ua>

.....
.....
.....
.....

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Політична економія: навчальний посібник (для студентів заочної форми навчання напрямів б. 030504–„Економіка підприємства” і б. 030509–„Облік і аудит”).

Автори: Ігор Анатолійович Островський,
Світлана Борисівна Тимофієва

Редактор : М.З.Аляб'єв

Комп'ютерна верстка: Ю. П. Степась

План 2008, поз. 24 Н

Підп. до друку 15.05.2008	Формат 60 х84/1/16	Папір офісний
Друк на ризографі.	Умовн.-друк. арк. 8,8	Обл.-вид.арк. 9,3
Замовл. №	Тираж 100 прим.	

61002, Харків, ХНАМГ, вул. Революції, 12

Сектор оперативної поліграфії ІОЦ ХНАМГ

61002, Харків, вул. Революції, 12